

Галерэя чалавечай думкі

Хасэ Артэга-і-Гасэт

ЭЦЮДЫ
пра любоў і каханне

José Ortega y Gasset

Estudios
SOBRE EL AMOR

Madrid
Revista de Occidente
1941

Хасэ Артэга-і-Гасэт

Эцюды
ПРА ЛЮБОЎ І КАХАННЕ

Пераклад з іспанскай
Лявона Баршчэўскага

Мінск
УП «Энцыклапедыкс»
2024

УДК 123
ББК 87.5(4Исп)
А86

Серыя заснаваная ў 2001 годзе

Пераклад выкананы паводле крыніцы:
José Ortega y Gasset. *Obras completas*. Tomo V (1933–1941). Sexta edición.
Madrid: Revista de Occidente, 1964. P. 551–626.

*На вокладцы выкарыстана гравюра Андрэя Фядорчанкі
«Замірэнне» (2005).*

ISBN 978-985-7247-74-5

©Баршчэўскі Л. П., пераклад на беларускую
мову, 2024

©Афармленне. УП «Энцыклапедыкс», 2024

ПРЫКМЕТЫ ЛЮБОВІ Ё КАХАННЯ

Пагаворым пра любоў і каханне, але ў нашым выпадку гаворка будзе не пра «мілосныя гісторыі». «Мілосныя гісторыі» больш ці менш разнастайнага кшталту раз-параз здараюцца паміж мужчынамі й жанчынамі. Ём спадарожнічае мноства чыннікаў, якія ўскладняюць іх развіццё да такой ступені, што найчасцей «мілосным гісторыям» можна якраз адмовіць у тым, што напраўду варта называць мілосцю. Псіхалагічны аналіз «мілосных гісторыяў», з іх стракатаю казуістыкай, безумоўна, выклікае вялікую цікавасць, аднак нам будзе няпроста з усім гэтым даць рады, калі спачатку мы не вызначым, што такое каханне. Акрамя таго, калі б мы звялі тэму да разгляду кахання, якое адчуваюць адно да аднаго мужчыны й жанчыны, мы гэтым самым значна яе звузілі б. А тэма ж невымерна шырэйшая, бо той самы Дантэ лічыў, што каханне рухае сонца ды іншыя свяцілы. Нават калі мы ўстрымаемся ад гэткага астранамічнага пашырэння эратызму, нам варта звярнуць увагу на феномен любові ды кахання ў яго ўсеагульнасці. Не толькі мужчына кахае жанчыну, а жанчына кахае мужчыну — мы любім таксама мастацтва і навуку, маці любіць сваё дзіця, а вернік любіць Бога. Велізарная разнастайнасць і велізарны абсяг аб'ектаў, што падпарадкоўваюцца законам любові, зрабляць нас абачлівейшымі й не дазваляць палічыць уласцівымі каханню або любові тыя асаблівасці й уласцівасці, сутнасць якіх, хутчэй, палягае ў прыродзе разнастайных аб'ектаў, якія хто-небудзь любіць.

Цягам апошніх двух стагоддзяў вялося вельмі шмат размоваў пра мілосныя гісторыі й вельмі мала — пра каханне. І калі ўсе эпохі, пачынаючы ад слаўных часоў Старажытнай Грэцыі, стваралі свае вялікія тэорыі сардэчных пачуццяў, два апошнія

стагоддзі такіх тэорый не маюць. Антычны свет спачатку арыентаваўся на дактрыну Платона, пазней — на вучэнне стоікаў. Сярэднявечча засвоіла тэорыі св. Тамаша Аквінскага і арабаў; сямнаццатае стагоддзе рупліва штудыявала тэорыі душэўных жарсцяў Дэкарта і Спінозы. Бо ў мінулым проста не было ніводнага вялікага філосафа, які не лічыў бы сябе абавязаным прапанаваць уласную дактрыну. А вось у найноўшы час не было зроблена ніводнай выбітнай спробы сістэматызацыі пачуццяў. І толькі нядаўнія працы Пфэндэра і Шэлера¹ годна працягваюць тэму. Тым часам наш духоўны свет робіцца ўсё складанейшым, а наша здольнасць успрымання — вастраейшаю.

Таму мы больш не можам здавальняцца гэтымі старымі тэорыямі афектаў. Так, напрыклад, тое вызначэнне любові й кахання, якое падсумавала старажытнагрэцкую традыцыю і якое нам дае св. Тамаш Аквінскі, найвідавочнейшым чынам памылковае. Згодна з ім, любоў ды каханне, з аднаго боку, і нянавісць, з другога, — гэта дзве праявы жадання, жарсці, поцягу да нейкага аб'екта. Любоў — гэта імкненне да чагосьці добрага, да добрага ў ім — *concupiscibile circa bonum*²; нянавісць, або антыімкненне, — гэта непрыманне чагосьці злага, менавіта злага ў ім — *concupiscibile circa malum*³. Мы бачым тут змяшэнне поцягаў і жаданняў з пачуццямі, ад якіх пакутавала ўся даўнейшая псіхалогія аж да XVIII стагоддзя.

¹ Нямецкі філосаф Аляксандр Пфэндэр (1870–1941) быў прадстаўніком г. зв. «рэалістычнай феноменалогіі» і адстойваў узаемазавязанасць і ўзаемазалежнасць фізічнага і псіхічнага ў чалавечай асобе. Яго суайчыннік Макс Шэлер (1874–1928) узмацніў аксіялагічны змест феноменалагічнай філасофіі Эдмунда Гусэрля (як галоўнай ідэйнай крыніцы ўласнага філасофскага мыслення), абгрунтоўваючы яе антрапалагічнымі ідэямі. — *Зайв. перакладчыка.*

² Моцнае жаданне добра (лац.).

³ Моцнае жаданне зла (лац.).

Змяшэнне, якое нагадае пра сябе ў эпоху Адраджэння, зрэшты, ператварыўшыся ўжо ў эстэтычную катэгорыю. Так, Ларэнца Цудоўны сцвярджаў, што *l'amore e un appetito di bellezza*¹.

Гэта і ёсць адно з істотных адрозненняў, якое трэба асэнсаваць, каб ад нас не вылізнула тое, у чым палягаюць своеасаблівасць ды сутнасць любові й кахання. У нашым інтымным жыцці няма нічога больш плённага за пачуццё любові; настолькі, што гэтае пачуццё і ёсць, бадай, сімвалам усялякай плённасці як такой. У любові й каханні бярэ свой пачатак шмат з таго, што ўласціва чалавеку: жаданні, думкі, валявыя акты, учынкi; тое, што ўзнікае з любові й кахання, як ураджай — з насення, самую любоўю або каханнем не ёсць, аднак мае на ўвазе іх існаванне. Вядома, што мы так або іначай жадаем — натуральна, у пэўным сэнсе і ў пэўным выглядзе — таго, што мы любім; аднак гэтак жа сама відавочна, што нас вабіць і тое, чаго мы не любім, што не закранае нашых пачуццяў. Добрае віно вабіць нас, але любові не выклікае; наркамана-марфініста вабіць наркотык і, у той жа час, ён выклікае агіду праз звязаныя з ім небяспечныя наступствы.

Але ёсць яшчэ адна, больш важкая і тонкая прычына размяжоўваць любоў і жаданне. Уласна кажучы, жадаць чаго-небудзь — гэта значыць імкнуцца валодаць ім, прычым пад валоданнем так або іначай разумеецца ўключэнне аб'екта ў нашу сферу і паступовае ператварэнне ў частку нас саміх. Менавіта таму жаданне памірае адразу пасля таго, як яно задаволенае. У сваю чаргу, любоў і каханне — гэта вечная незадаволенасць. Жаданне пасіўнае, і жадаю я, у сутнасці, аднаго — каб аб'ект жадання скіраваўся да мяне. Я — цэнтр прыцягнення, у якім

¹ «Любоў і каханне — гэта апетыт (імкненне) да прыгажосці» (іт.). Ларэнца Медычы (мянушка: Біскучы; 1449—1492) быў фактычным кіраўніком Фларэнцыі й паэтам. Свае філасофскія погляды, блізкія да неаплатанізму, ён выклаў у каментарых да паэтычных твораў. — *Заўв. перакладчыка.*

я жыву, спадзеючыся, што ўсё, што існуе, упадзе мне ў рукі. І наадварот, у любові й каханні, як мы яшчэ пераканаемся, усё прасякнутае актыўным пачаткам. Тут не аб'ект набліжаецца да мяне, а я сам імкнуся да аб'екта і застаюся ў ім. У мілосным памкненні асоба вырываецца за межы самой сябе: магчыма, гэта найлепшае, што прыдумала Прырода, каб мы ўсе маглі праз пераадоленне сябе рухацца да чагосьці іншага. Не яно цягнецца да мяне, а я да яго. Св. Аўгусціну, аднаму з тых, чые роздумы пра любоў і каханне вылучаліся асабліваю глыбінёй, які паводле свайго душэўнага складу, магчыма, быў надзелены найвышэйшаю сілай любові, часам удавалася пераадольваць разуменне любові й кахання як жадання і поцягу. У момант лірычнага натхнення ён сказаў: «*Amor meus, pondus meum; illo feror, quosumque feror*». — «Мая любоў — мая цяжкая ноша; яна памыкае мяне да ўсяго, да чаго я ні імкнуўся б». Любоў і каханне — гэта прыцягненне да іх аб'екта (*hacia lo amado*). Спіноза паспрабаваў пазбегнуць памылкі й, пакінуўшы ўбаку поцягі, шукаў для мілоснай жарсці й нянавісці эмацыйнае тлумачэнне; згодна з ім, любоў і каханне — гэта радасць, звязаная з пазнаннем іх прычыны; нянавісць, наадварот, — гэта смутак, звязаны з пазнаннем іх стваральніка. Любоў да чагосьці або каханне да кагосьці — гэта нібыта штосьці, не большае за радасць, але ж адначасова і ўсведамленне, што рады мы дзякуючы гэтаму чамусьці ці камусьці. І тут мы зноўку маем блытаніну паміж любоўю ды каханнем з іх магчымымі наступствамі. Хіба хто-кольвечы сумняваецца, што аб'ект любові й кахання можа прынесці радасць таму, хто любіць, таму, хто кахае? Аднак гэтак жа дакладна можна сцвярджаць, што каханне бывае сумным — як смерць, безвыходныя смяротныя пакуты. Больш за тое, сапраўднае каханне лепш спазнае само сябе і, калі заўгодна, сваю цану і свае маштабы ў болю і пакутах, якія яно прыносіць. Закаханай жанчыне засмучэнні, якія прычыняюцца ёй каханым, даражэйшыя за безбалесную абыякавасць. У лістах партугальскай мнішкі Марыяны

Алкафарад¹ мы сустракаем наступныя прызнанні, адрасаваныя яе нявернаму спакушальніку: «І ўсё адно я дзякую вам у глыбіні сэрца за распач, прычына якой — вы, і ненавіджу спакой, у якім жыла да таго, як пазнаёмілася з вамі». «...Выразна бачу, шту было б добрымі лекамі на ўсе мае хваробы, і я хутка пазбавілася б ад іх, калі б перастала вас кахаць; але, на жаль! Якія там лекі! Не, я лепш гатовая пакутаваць яшчэ больш, чым забыцца на вас. На жаль! Ці ад мяне залежыць гэта? Я не магу папракнуць сябе ў тым, каб хоць на адно імгненне я пажадала больш не кахаць вас; і вы больш вартыя спачування (*compassion*), чым я, і лепш мне трываць усе тые пакуты, на якія я асуджаная, чым атрымліваць асалоду ад убогіх уцех, якія дораць вам вашыя палюбоўніцы з Францыі». Першы ліст заканчваўся словамі: «Бывайце, кахайце мяне заўсёды й прымусьце мяне пакутаваць ад яшчэ мацнейшых хвароб». Прамінулі два стагоддзі, і паненка дэ Леспінас² напісала: «Я вас кахаю так, як толькі й варта кахаць, — безнадзейна».

¹ Паасобныя даследчыкі лічаць, што лісты, якія прыпісваюцца партугальскай мнішцы Марыяне Алкафарад (1640–1723), былі напісаныя не ёю, а віконтам дэ Гіерагам, сябрам Мальера, Буало і Расіна. Аднак апошнім часам гэтая версія паддаецца крытыцы — параўн., напр.: Lefcourt, Charles R. *Did Guilleragues Write «The Portuguese Letter»?* [Лефкур, Шарль Р. Ці быў Гіераг айтарам «Партугальскіх лістоў»?]. *Hispania*. 59 (3), September 1976, p. 493–497; Cyr, Myriam. *Letters of a Portuguese Nun: Uncovering the Mystery Behind a Seventeenth-Century Forbidden Love*. [Сір, Мір'ям. Лісты партугальскай мнішкі: Таямніца вакол кахання, забароненага ў сямнаццатым стагоддзі]. [Glendale, CA:] Hyperion Books, 2006. — Заўв. перакладчыка.

² Жана Жулі Элеанора дэ Леспінас (1732–1776), якая мела ў Парыжы знакаміты салон, была каханаю матэматыка і «энцыклапедыста» Далямбэра, але сапраўдную жарсць адчувала да генерала Гібэра. Законная ўдава Гібэра апублікавала ў 1809 г. «Лісты» мадэмуазель дэ Леспінас, якія ўяўляюць сабой найцікавейшы дакумент эпохі. — Паводле Вікіпедыі

Спіноза памыляўся: каханне — гэта не радасць¹. Той, хто любіць радзіму, здольны аддаць за яе жыццё, і пакутнік таксама цалкам аддаецца сваёй любові. І, наадварот, нянавісць, бывае, цешыцца сама з сябе, адчуваючы п'янілую радасць ад ліха, што напаткала ненавіднага чалавека.

Беручы пад увагу, што гэтыя вядомыя вызначэнні цалкам нас не задавальняюць, мяркую, варта паспрабаваць прааналізаваць феномен міласці гэтак сама непасрэдна і скрупулёзна, як робіць гэта энтамолаг са злоўленаю ў лесе кузуркаю. Спадзяюся, што чытачы адчуваюць або адчувалі каханне да кагосьці або любоў да чагосьці й цяпер здольныя ўхапіць свае адчуванні за паўпразрыстыя крылцы й без паспеху, доўга патрымаць іх пад сваім унутраным поглядам. Я пералічу самыя агульныя, найбольш абстрактныя прыкметы гэтай дрыготкай пчалы, якая ўмее збіраць мёд і джаліць. Чытачы самі вырашаць, наколькі мае фармулёўкі адпавядаюць таму, што яны спазналі, узіраючыся ў сябе.

Дзеся пачатку пагодзімся, што любоў і каханне сапраўды маюць з жаданнем шмат агульнага, бо яго аб'ект — чалавек ці прадмет — выклікаюць у яго ўзбуджэнне. Душа адчувае ўсхваляванасць, яна далікатна параненая тым раздражненнем, якое стымулюе ў ёй аб'ект. Такім чынам, у сваёй сутнасці гэтае хваляванне — цэнтраімклівае: яно ідзе ад аб'екта да нас. Як бы там не было, феномен любові або кахання не можа ўзнікнуць без такога ўзбуджэння — або лепей сказаць, штуршка, — які яму папярэднічае. З ранкі, нанесенай нам стралою хвалявання, прабіваецца любоў або каханне, што неадольна цягне да аб'екта: а значыць, рухаецца гэтая страла ў адваротным у параўнанні

¹ Спіноза лічыў, што «жаданне, пачуццё, спазнанне, каханне і інш. сутнасць розных модусаў» адзінай субстанцыі, «якая існуе сама па сабе і ёсць субстратам усіх іншых атрыбутаў» («Кароткі трактат пра бога, чалавека і яго шчасце»). — *Зайв. Усева-лада Багно да расійскага перакладу гэтай працы (1991).*

з стымуляваннем і любым жаданнем кірунку. Шлях кахання або любові — ад закаханай асобы да аб'екта кахання, ад «мяне да іншага»: гэта значыць адцэнтрабежны. Гэты характар псіхічнага руху, на шляху да аб'екта; пастаяннае інтымнае перамяшчэнне ад нашай істоты да істоты блізкага нам ёсць сутнасцю як любові й кахання, гэтак і нянавісці. Ніжэй размова пойдзе пра тое, у чым яны адрозніваюцца. Пры гэтым не трэба думаць, што ў нашым фізічным імкненні да аб'екта кахання мы дамагаемся толькі блізкасці й вонкава сумеснага жыцця. Усе гэтыя праявы як наступствы кахання й сапраўды спароджаныя ім, аднак дзеля вывятлення іх сутнасці не ўяўляюць сабой асаблівай цікавасці, і таму падчас нашага аналізу мы іх цалкам выключым з разгляду. Мае выказванні датычацца міласнага акта ў яго псіхічнай інтымнасці як працэсу, што адбываецца ў душы.

Вы не можаце ісці да Бога, якога любіце, з дапамогаю ног свайго цела, але любіць тут азначае ісці да Яго. У любові й каханні мы адмаўляемся ад цішыні і засяроджвання на сабе і рэальна перамяшчаемся да аб'екта. Пастаянны характар перамяшчэння якраз і сведчыць пра любоў або каханне.

Рэч у тым — адзначым гэта, — што разумовы й валявы акты імгненныя. Мы можам запаволіцца, набліжаючыся да іх, але самі яны здзяйсняюцца без прамаруджвання: усё адбываецца ў імгненне вока; яны дакладныя. Калі ўжо я разумею фразу, то разумею яе ўсю і адразу, у адно імгненне. Што ж да любові й кахання, то яны, наадварот, працяглыя ў часе. Кахаюць і любяць не праз чараду раптоўных азарэнняў, што ўспыхваюць і згасаюць, як іскры ў генератары пераменнага току, — свой аб'ект любяць бесперапынна. Гэтым вызначаецца яшчэ адна асаблівасць аналізаванага намі пачуцця: любоў і каханне струменяцца як крыніца адухоўленага рэчыва, як крыніца, што б'е несупынна. Ужыўшы метафару, на якія такая шчодрая інтуіцыя і якія гэткія блізкія прыродзе з'явы, што цікавіць нас, можна сказаць, што каханне — не стрэл, а бесперапынная

эманацыя, духоўнае выпрамяненне, што зыходзяць ад суб'екта і скіраваныя да аб'екта любові або кахання. Гэта не адзінкавы разрад, а пастаянны ток.

Пфэндэр з выключнаю праніклівасцю адзначаў уласцівыя любові, каханню й нянавісці эластычнасць і трываласць.

Тры агульныя для іх прыкметы або рысы: каханне, любоў і нянавісць аднолькава адцэнтрабежныя, у думках яны рухаюцца да аб'екта, урэшце, яны цякучыя і бесперапынныя.

Цяпер можна вызначыць і карэннае адрозненне паміж, з аднаго боку, любоўю ды каханнем і, з другога боку, нянавісцю. Скіраванасць у іх агульная, калі яны адцэнтрабежныя і асоба ў іх імкнецца да аб'екта; пры гэтым яны прасякнутыя адваротным сэнсам, маюць розныя намеры.

У нянавісці ідуць да аб'екта, але ідуць супраць яго; і сэнс яе разбуральны. У любові й каханні таксама імкнуцца да аб'екта, але яму на карысць.

Яшчэ адно папярэджанне, якое звяртае на сябе ўвагу як агульная характарыстыка гэтых двух пачуццяў і вышэйшае за іх адрозненні, палягае ў наступным: мысленню і хацэнню бракуе таго, што мы можам назваць псіхічнаю тэмпературай. У адрозненне ад роздумаў над матэматычнай тэарэмай як ад любові й кахання, гэтак і ад нянавісці зыходзіць цеплыня; часам яны гараць — больш за тое, ступень іх гарачыні бывае рознаю. Не выпадкова ў побыце вельмі мудра ў адным выпадку кажуць, што каханне астыла, а нехта можа скардзіцца, што яго каханая халаднаватая або і фрыгідная. Гэты раздзел наконт цеплыні пачуццяў мог бы прывесці нас да займальных сфер псіхалагічных назіранняў. Мы б маглі звярнуцца да паасобных аспектаў усеагульнай гісторыі, якія, калі я не памыляюся, да гэтага часу засталіся па-за ўвагаю з боку трактавання маральнасці й мастацтва. Гаворка магла б ісці пра неаднолькавыя тэмпературы розных вялікіх цывілізацый і культурных эпох: пра халоднасць Старажытнай Грэцыі ды

Кітая або ўсяго ваямнаццатага стагоддзя, пра сярэднявечную спякоту еўрапейскага рамантызму, і г. д.; гаворка магла б ісці пра ўзаемадачыненні людзей рознай тэмпературы: Першае, што дзве асобы адчуваюць адна ў адной, — гэта ўласцівы кожнай з іх сентыментальны ўзровень калорый; урэшце, мы б маглі звярнуць увагу на тое, што з гледзішча цеплыні ў той ці іншай ступені характарызуюцца розныя мастацкія, у прыватнасці літаратурныя, стылі. Аднак было б неабдуманая гэткую шырокую тэму закранаць мімаходзь.

Ці не ўдасца нам наблізіцца да разумення гэтай тэмпературы, уласцівай любові, кахання і нянавісці, калі мы таксама возьмемся разглядаць аб'ект? Якім чынам уздзейнічае на яго любоў або каханне? Чым бы здалёк або зблізку ні быў аб'ект кахання або любові — жанчынаю або дзіцем, мастацтвам або навукаю, радзімаю або Богам, — каханне, любоў клапацяцца пра яго. Жаданне атрымлівае асалоду ад жаданага, яно атрымлівае ад гэтага задавальненне, але не адорвае, нічым не ахвяруе, нічога не аддае.

Каханне, любоў і нянавісць дзейнічаюць пастаянна; першыя апускаюць аб'ект, на якой бы адлегласці ён ні знаходзіўся, у спрыяльную атмасферу пяшчоты, ласкі, сцвярджальнага прыліву сіл — адным словам, распешчанасці. Нянавісць апускае яго з не меншым запалам у атмасферу неспрыяльную, шкодзіць яму, абвальваецца на яго як гарачы сірока, пакрысе раз'ядае яго і разбурае. Зусім не абавязкова, як я ўжо казаў, каб гэта адбывалася ў сапраўднасці; гаворка ідзе пра намер, якім прасякнутая нянавісць, каб зрабіць ірэальным тое, праз што ствараецца само пачуццё. Можна сказаць, каханне ахінае аб'ект кахання або любові сцвярджальнай цеплынёю, а нянавісць выдзяляе каразійную вірулентнасць.

Гэтыя процілеглыя намеры ў іх дзеяннях выяўляюць сябе таксама іншым спосабам. У каханні мы як бы зліваемся з аб'ектам. Што азначае гэтае зліццё? У сутнасці, гэта — зліццё не ў фізічным

сэнсе, тым больш не блізкасць. Да прыкладу, наш сябар — вызначаючы якасці, уласцівыя любові, не забудземся і на сяброўства — жыве ўдалечыні ад нас і мы нічога пра яго не ведаем. Тым не менш, мы сімвалічна як бы жывём разам з ім — наша душа, здавалася б, ува ўсёабдымным памкненні пераадольвае адлегласці, і, дзе б ён ні быў, мы адчуваем, што сутнасна злучыліся з ім.

Штосьці падобнае адбываецца, калі мы ў цяжкую хвіліну гаворым каму-небудзь: можаце разлічваць на мяне — я цалкам да вашых паслуг; інакш кажучы, вашыя інтарэсы для мяне вышэйшыя за ўсё, распараджайцеся мною як самім сабою.

І наадварот, нянавісць, нягледзячы на сваю нязменную скіраванасць да аб'екта нянавісці, аддаляе нас ад апошняга ў тым жа сімвалічным сэнсе — яна, стварыўшы паміж намі прорву, робіць яго для нас недасягальным.

Каханне — гэта сэрцы, якія б'юцца побач, гэта згода; нянавісць — гэта рознагалоссе, метафізічная звада, абсалютная несумяшчальнасць з аб'ектам нянавісці.

Цяпер мы маем пэўнае ўяўленне пра тое, у чым палягае гэтая актыўнасць, гэтая дбайнасць, якую мы, наважваюся так думаць, выявілі ў каханні, любові й нянавісці й якая адсутнічае ў пасіўных эмоцыях — гэткіх, як радасць або сум. Нездарма кажуць: быць радасным, быць сумным. Гэта і ў сапраўднасці не больш як стан, а не руплівасць, не дзейнасць. Сумны, калі ён сумны, знаходзіцца ў бяздзейнасці, аднолькава як і вясёлы — калі ён вясёлы. Каханне, у сваю чаргу, сягае да аб'екта ў гэтым візуальным пашырэнні й бярэцца за сваю нябачную, але боскую справу і самым актыўным з усіх магчымых спосабам сцвярджае існаванне аб'екта.

Падумаўце над тым, што значыць любіць мастацтва або радзіму: гэта значыць ні на хвіліну не сумнявацца ў іх праве на існаванне; гэта значыць усведамляць і штохвілі пацвярджаць іх права на існаванне. Не так, зрэшты, як гэта робіць дасведчаны ў законах суддзя, чые прысуды яму самому аб'якавыя, а так,

каб апраўдальны прысуд быў адначасова і ўмяшаннем, і выкананнем. І наадварот, ненавідзець — гэта значыць у думках забіваць аб'ект нашай нянавісці, нішчыць яго ў сваіх намерах, аспрэчваць яго права на само існаванне. Ненавідзець каго-небудзь — значыць адчуваць раздражненне ад самога факту яго існавання. Прымальнае толькі яго радыкальнае знікненне.

Не думаю, што ў любові, каханні й нянавісці ёсць больш істотны сімptom, чым толькі што адзначаны. Любіць нейкую рэч, кахаць кагосьці — значыць упарта настойваць на існаванні аб'екта любові або кахання; адкідаць такое ўладкаванне свету, пры якім гэтага аб'екта магло б не быць. Заўважце, аднак, што гэта, у сутнасці, тое ж самае, што бесперапынна і свядома ўдыхаць у яго жыццё, наколькі гэта даступна чалавеку.

Любоў і каханне — гэта адвечнае дарэнне жыцця, стварэнне і свядомае захаванне ў душы аб'екта любові або кахання. Нянавісць — гэта знішчэнне, забойства з намерам; апроч таго, у адрозненне ад забойства, якое здзяйсняецца адзін раз, гарэць нянавісцю — значыць забіваць бесперапынна, як бы сціраючы з дошкі таго, каго мы ненавідзім.

Калі на гэтай высокай ноце абагульніць тыя асаблівасці, якія намі выяўленыя, то мы можам сцвердзіць, што каханне — гэта адцэнтрабежнае памкненне душы, што бесперапынным струменем накіроўваецца да аб'екта і ахінае яго пазітыўнай цеплынёю, ператвараючы нас з ім у адзінае цэлае і сцвярджаючы бясспрэчнасць яго быцця (Пфэндэр).

(Напісана ў ліпені 1926 года.)

КАХАННЕ Ў СТЭНДАЛЯ¹

I

У галаве ў Стэндаля нараджалася шмат тэорый, аднак тэарэтыкам ён не быў ані ў найменшай ступені. Гэтым, як, зрэшты, і шмат чым іншым, ён нагадвае нашага Бароху², у якога любая чалавечая тэма неадкладна ператвараецца ў сістэму ідэй. Пры павярхоўным разглядзе і таго, і другога можна прыняць за філосафаў, якія памылкова сталі пісьменнікамі. Між тым, усё якраз наадварот. Папросту кажучы, абодва яны маюць вялікае мноства тэорый. У філосафа, у сваю чаргу, іх не бывае больш за адну. І ў гэтым палягае карэннае адрозненне паміж сапраўдным тэмпераментам тэарэтыка і тым, які яго толькі аддалена нагадвае.

Тэарэтык робіць філасофскія высновы дзякуючы раздражняльніку — неадольнаму імкненню спаборнічаць з рэальнасцю. А гэта абавязвае яго быць надзвычай абачлівым і, сярод іншага, падтрымліваць у дакладным адзінстве і цэласнасці ўсю вялікую сукупнасць сваіх ідэй.

Бо рэчаіснае ёсць ашаламляльна адзіным. Які жах адчуў Парменід, усвядоміўшы гэта! Тым часам наша развага і наша ўспрымальнасць урыўкавыя, супярэчлівыя і шматстайныя. У Стэндаля і Барохі ідэі апускаюцца ў простую мову, у літаратурны жанр, з дапамогаю якога і адбываецца лірычная эманация. Іх тэорыі ўяўляюць сабою песні. Яны думаюць «*pro*» або «*contra*»³.

¹ Стэндаль (у сапраўднасці Мары-Анры Бэйль, 1783–1842) — французскі празаік; разам з Анарэ дэ Бальзакам лічыцца адным са стваральнікаў псіхалагічна-рэалістычнага рамана.

² Піа Бароха (1872–1956) — іспанскі празаік, аўтар амаль сотні раманаў, сярод якіх было 11 цыклаў-трылогій. — *Паводле Вікіпедыі.*

³ «За» або «супраць» (лац.).

Рэч немагчымая для мысляра: яны любяць і ненавідзяць у панядцях. Вось чаму яны маюць гэтае мноства тэорый. Яны як тыя бактэрыі — разнастайныя і ўзаемавыключальныя, абавязаныя сваім узнікненнем уражанню ад імгнення. Тэорыі, якія ёсць песнямі, кажуць праўду, але не пра сутнасць рэчаў, а пра песняра.

Таму я не схільны іх асуджаць. У сутнасці, ні Стэндаль, ні Бароха не прэтэндавалі на тое, каб іх лічылі філосафамі; і калі я прыцягнуў увагу да гэтай неадназначнай рысы іх духоўнага аблічча, то толькі з радаснае патрэбы ўсіх бачыць такімі, якімі яны ёсць. Іх прымаюць за філосафаў. *Tant pis!* Але яны імі не ёсць. *Tant mieux!*¹

У выпадку са Стэндалем — калі з Барохам ўсё больш ці менш зразумела — справа выглядае крыху больш складана, бо ёсць тэма, на якую ён філасофстваваў цалкам сур'ёзна. У выніку збегу акалічнасцяў — тая самая, якой аддаваў перавагу Сакрат, патрон усіх філосафаў. *Ta erotiká* — пытанні любові й кахання.

Трактат «*De l'amour*»² — адна з самых чытаных кніг.

Уявіце сабе, што вы ўваходзіце ў будуар маркізы, акторкі або і проста свецкай дамы. Азіраецца ў чаканні гаспадыні. Першымі, вядома, увагу прыцягваюць карціны (і чаму гэта на сценах абавязкова павінны вісець карціны?).

Ад іх не схавацца. Больш за тое, у нас, калі мы на гэта глядзім, звычайна ўзнікае ўражанне нейкага капрызю. У гэтым выпадку карціна такая; аднак яна з поспехам магла быць і зусім іншаю.

Нам так не хапае таго шчымлівага хвалявання, якое ахоплівае пры сустрэчы з нечым прадбачаным. А потым позірк слізгане па мэблі, па кнігах, якія ляжаць тут і там.

¹ Тым горш! ... Тым лепш! (франц.).

² Трактат Стэндаля «Пра каханне» быў напісаны ў 1822 г., раней за яго найважнейшыя раманы. — *Заўв. перакладчыка.*

Затрымаем свой позірк на вокладцы — і што ж на ёй? «Пра каханне». Гэтая кніга падобная да медыцынскай кнігі пра хваробы пячонкі з кабінета лекара. Маркіза, акторка і свецкая дама жадаюць быць беспяхібнымі спецыялісткамі ў пытанні кахання і мець крыніцу асветы, падобна да чалавека, які разам з аўтамабілем купляе і даведнік пра рухавікі ўнутранага згарання.

Кніга чытаецца з захапленнем. Стэндаль, нават калі ён разважае, заўсёды распавядае, абгрунтоўвае і тэарэтызуе. На мой погляд, ён — найлепшы з усіх апавядальнікаў, архіапапавядальнік перад абліччам Усявышняга.

Аднак ці дакладная яго тэорыя любові й кахання як крышталізацыі? Чаму ніхто не прысвяціў ёй сур'ёзнага даследавання? Пра яе пляткарылі, але ніхто не паддаў яе адэкватнаму аналізу.

Няўжо ж яна не была вартая таго? Заўважце: любоў і каханне, паводле гэтай вызначальнай тэорыі, гэта не што іншае, як сутнасны вымысел. Не ў тым праблема, што ў каханні здараюцца памылкі, а ў тым, што паводле сваёй прыроды яно само ёсць памылкаю. Мы пачынаем адчуваць сябе закаханымі, калі наша ўяўленне надзяляе кагосьці не ўласцівымі яму добрымі якасцямі. Аднаго дня фантасмагорыя знікае, а разам з ёю памірае каханне. Гэта яшчэ горш, чым, як яно прынята, абвясціць каханне сляпым. Для Стэндаля яно больш чым сляпое — яно прыроенае. Яно не толькі не бачыць рэальнага — яно падмяняе апошняе.

Дастаткова будзе прыгледзецца да гэтай дактрыны сёння, каб зразумець час і месца яе стварэння: гэта тыповае спараджэнне еўрапейскага XIX стагоддзя. Яна адзначаная дзвюма яго характэрнымі асаблівасцямі — ідэалізмам і песімізмам. Тэорыя «крышталізацыі» ідэалістычная, паколькі ў вонкавым аб'екце, на якім сканцэнтраваныя нашы намеры, яна бачыць адно толькі праекцыю суб'екта. З часоў Рэнесансу еўрапеец схільны да

погляду на свет як эманцыю духу. Да XIX стагоддзя гэты ідэалізм быў пераважна радасным. Свет, які праецыруе суб'ект, па-свойму рэальны, дакладны й значны. Між тым тэорыя «крышталізацыі» песімістычная. Яе мэтаю ёсць давесці, што натуральныя, паводле нашага пераканання, душэўныя памкненні — гэта не што іншае, як асаблівыя, незвычайныя з'явы. Так, Тэн¹ спрабуе пераканаць нас, што нармальнае ўспрыманне ўсяго — гэта толькі працяглая ў часе калектыўная галюцынацыя. І гэта тыпова для сістэмы ідэй мінулага² стагоддзя. Нармальнае пазнаецца праз анармальнае, узвышанае — праз нізіннае. Вартае здзіўлення запатрабаванне давесці, што Сусвет — абсалютнае *quid pro quo*³, самадастатковае глупства.

Мараліст паспрабуе пераканаць вас у тым, што альтруізм — гэта нейкі прыхаваны эгаізм. Дарвін дбайна апіша тую стваральную працу, якую выконвае смерць, і першаснай вітальнаю сілай зробіць змаганне за існаванне. Карл Маркс падобным чынам падасць класавую барацьбу як корань-выток усёй гісторыі.

Тым часам праўда нагэтулькі далёкая ад гэтага няхільнага песімізму, што ёй удаецца часам укараніцца і ў ім самім, хоць змрочны мысляр пра гэта і не падазрае. Гэтак, як у выпадку з тэорыяй «крышталізацыі».

З яе ўрэшце вынікае, што чалавек любіць і кахае толькі тое, што ёсць вартым яго любові й кахання. Аднак падаецца, што, не знайшоўшы нічога падобнага ў рэчаіснасці, ён звяртаецца да свайго ўяўлення.

Менавіта дасканалыя якасці, што ўзніклі ў выніку фантазій, і спараджаюць каханне. Куды як проста залічыць дасканалыя рэчы ў ілюзорнае. Але той, хто так робіць, забываецца пра

¹ Іпаліт Тэн (1828-1893) — французскі філосаф-пазітывіст, эстэтык, пісьменнік, гісторык, псіхолаг. — *Паводле Вікіпедыі.*

² Г. зн. дзевятнацатага. — *Заўв. перакладчыка.*

³ Штосьці за штосьці (лац.).

адну відавочную праблему, якая з гэтага вынікае. Калі ніякіх дасканалых рэчаў не існуе, адкуль тады мы іх бяром пад увагу? Калі рэальная жанчына не мае тых якасцяў, што здольныя выклікаць у нас гарачую жарсць, у якім жа няісным *ville d'eaux*¹ мы спаткалі прывідную жанчыну, здольную запаліць нас жарсцю?

Відавочна, тут перабольшваецца тая доля падману, што ўласцівая каханню. Заўважыўшы, што часам якасці каханай асобы ў рэчаіснасці зусім іншыя, нам трэба спытаць у сябе, ці не ёсць сфальшаваным само каханне. Псіхалогія любові й кахання павінна вельмі недаверліва ставіцца менавіта да аўтэнтычнасці пачуцця, якое аналізуецца. На мой погляд, наймацнейшы бок трактата Стэндаля — гэта здагадка, што існуюць мілосныя гісторыі, якія такімі не ёсць. Нічога іншага не абазначае яго знакамітая класіфікацыя разнавіднасцяў кахання: *amour-goût*, *amour-vanité*, *amour-passion*², і г. д. Цалкам натуральна, што калі пачуццё, якое зараджаецца, аднесенае да кахання памылкова, то непраўдзівым будзе ўсё, што існуе вакол яго, і перш за ўсё — аб'ект, які яго выклікаў.

Легітымным, паводле Стэндаля, ёсць толькі «каханне-жарсць». Мяркую, што і гэтае паняцце сапраўднасці кахання занадта шырокае. «Каханне-жарсць» таксама ўлучае ў сябе пэўныя разнавіднасці. Несапраўднасць кахання вынікае не толькі з пыхі або з гоўт. Ёсць і іншая крыніца фальшавання, больш непасрэдная і спрадвечная. Каханне — гэта эмацыйная дзейнасць, якая атрымлівае найбольшую пахвалу. Паэты спрадвеку ўпрыгожвалі яго і прыхарошвалі сваімі касметычнымі сродкамі, надзяляючы пры гэтым дзіўнаю, абстрактнаю рэальнасцю, у выніку чаго, яшчэ не адчуўшы, мы яго ўжо ведаем, пра яго разважаем і гатовыя сябе яму прысвяціць, як якому-не-

¹ Водным курорце (франц.).

² Каханне-задавальненне, каханне-пыха, каханне-жарсць (франц.).

будзь мастацтву або рамяству. Вось жа, уявіце сабе мужчыну ці жанчыну, для якіх любоў *in genere*¹, пры пэўным абстрагаванні, ёсць ідэалам іх жыццёвых паводзінаў. Яны будуць увесь час жыць пад знакам уяўнай закаханасці. Ім не трэба чакаць, пакуль у іх узбудзіцца эратычная жылка, неістотна, ад якога аб'екта; яны здавальняюцца першым-лепшым. Пры гэтым яны любяць само каханне, а той, каго яны кахаюць, для іх, у сутнасці, усяго толькі нагода. Чалавек, з якім гэта адбываецца, калі ён ахвочы да разважанняў, непазбежна вынайдзе тэорыю крышталізацыі.

Стэндаль — адзін з гэтых каханкаў кахання. У сваёй нядаўняй кнізе «Інтымнае жыццё Стэндаля» Абэль Банар² піша: «Ад жанчын ён патрабуе толькі пацверджання сваіх ілюзій. Ён кахае, каб не адчуваць самоты; зрэшты, папраўдзе кажучы, яго мілосныя стасункі на тры чвэрці — плён яго ўласнай фантазіі».

Існуюць два тыпы тэорый любові й кахання. Адзін з іх складаюць традыцыйныя дактрыны, банальныя разважання, у якіх адсутнічае інтуіцыя і якія не вынікаюць з сутнасці таго матэрыялу, што прыцягваецца. Другі тып змяшчае больш глыбокія погляды, якія грунтуюцца на асабістым досведзе. У нашых высновах адносна кахання праглядаюцца абрысы мілосных гісторый кожнага з нас.

Выпадак Стэндаля не выклікае ніякага сумневу. Гаворка ідзе пра чалавека, які не толькі ніколі па-сапраўднаму не кахаў, але якога таксама ніколі не кахалі. Яго жыццё было запоўненае несапраўднымі каханнямі.

¹ Наогул (лац.).

² Абэль Банар (1883—1968) быў французскім паэтам і празаікам; падчас Другой сусветнай вайны ўваходзіў у калабаранцкі ўрад Вішы ў якасці міністра адукацыі. Пасля вайны жыў у Іспаніі. Кніга, пра якую кажа аўтар, напраўду выйшла ў Францыі ў 1926 г. пад назваю «Інтымнае жыццё Анры Бэйля». — *Заўв. перакладчыка.*

Між тым, ад несапраўдных каханняў у душы можа застацца толькі меланхалічная засцярога пра іх несапраўднасць, адчуванне іх выпарэння. Калі ўгледзецца ў стэндалеўскую тэорыю і прааналізаваць яе, то высветліцца, што ўсё ў ёй дарэшты перакручанае; кульмінацыйная фаза кахання пададзеная тут як яго фінал. Як растлумачыць тую акалічнасць, што каханне памірае, хоць яе аб'ект застаецца ўсё тым жа самым? Варта хоць бы выказаць здагадку — як гэта зрабіў Кант у тэорыі пазнання, — што не аб'ект нашых мілосных пачуццяў кіруе імі, а якраз наадварот: наша ўзбуджаная фантазія стварае аб'ект. Каханне памірае, паколькі яно нарадзілася ў выніку непаразумення.

Шатабрыян не мысліў гэткім чынам, бо яго досвед быў дарэшты процілеглы. У гэтым выпадку мы маем дачыненне з чалавекам, не здольным на вялікае пачуццё, які меў здольнасць выклікаць сапраўднае каханне. Нямала жанчын напаткаў ён на сваім шляху, і ўсе яны адразу і назаўсёды рабіліся закаханымі. Адразу і назаўсёды. Шатабрыян, мабыць, быў асуджаны на стварэнне дактрыны, паводле якой сапраўднае каханне неўміручае і нараджаецца імкліва (*de golpe*).

II

Супастаўленне мілосных гісторый Шатабрыяна і Стэндаля з псіхалагічнага гледзішча больш прадуктыўнае і павучальнае для тых, хто легкадумна разважае пра вобраз Дон Жуана. Тут мы маем дзве асобы, надзеленыя вялізнаю творчаю сілаю. Ніхто не назаве іх распешчанымі паненкамі — недарэчны вобраз, да якога быў зведзены тып Дон Жуана ўва ўяўленнях прымітыўных і недалёкіх людзей. Вядома, абодва яны шчодро марнавалі душэўную энергію на тое, каб заўсёды кагосьці кахаць. Натуральна, што ў іх гэта не атрымлівалася.

Мабыць, шалёнае захапленне каханнем не для ўзнёслых душ. Але рэч у тым, што яны спрабавалі гэта рабіць дзень за

днём і што ім амаль заўсёды ўдавалася стварыць сабе ілюзію, нібыта яны кахалі. Яны нашмат больш сур'ёзна ставіліся да сваіх мілосных гісторый, чым да ўласнай творчасці. Цікава, што толькі творча няздатныя людзі перакананыя, што да навукі, мастацтва або палітыкі варта ставіцца сур'ёзна, а мілоснымі гісторыямі трэба пагарджаць як нечым легкадумным. Мне ў гэтым выпадку ўсё адно: я абмяжоўваюся канстатаваннем таго факту, што вялікія прадуктыўныя асобы чалавечтва былі, як правіла, людзьмі не занадта паважнымі, калі зыходзіць з *petite-bourgeoise*¹ пункту погляду на гэтую цноту.

Аднак дзеля асэнсавання донжуанства немалаважнымі ёсць адрозненні паміж Стэндалем і Шатабрыянам. З іх абодвух менавіта Стэндаль найбольш нястомна завіхаецца вакол жанчын. Між тым, Дон Жуан — поўная яго процілегласць. Дон Жуан не такі: ён вышэйшы за трывогі, пагружаны ў меланхолію і, відаць, ніводнае жанчыны не ўшаноўвае сваёю зацікаўленай увагаю.

Самая вялікая памылка, якую можна зрабіць, — гэта шукаць падабенства з Дон Жуанам у мужчынах, якія ўсё жыццё дамагаюцца жаночага кахання. У найлепшым выпадку гэтак будзе вызначаны трывіяльны й вульгарны тып Дон Жуана, аднак куды больш імаверна, што гэтыя назіранні выведудзь нас на зусім іншы чалавечы тып. Што калі, жадаючы вызначыць, што такое паэт, мы засяродзім увагу на кепскіх паэтах? Калі кепскі паэт — не паэт, нічога, акрамя рупнасці, мітусні й бясплённых высілкаў, мы ў ім не выявім. Кепскі паэт замяняе адсутнае натхненне звычайным для яго вонкавым выглядам: грываю і доўгім галыштукам. Сапраўды, гэтак жа сама Дон Жуан — працаўнік, які штодня дзеіць на ніве кахання, гэты Дон Жуан, як кропелькі падабраўшы, «нагадвае» Дон Жуана, у рэальнасці ён — толькі яго адмаўленне і яго пустэча.

Дон Жуан — не той, у кім жанчыны абуджаюць жарсць, а той, хто абуджае жарсць у жанчынах. Вось ён, адзін з несум-

¹ Дробнабуржуазнага (франц.).

ненных чалавечых фактаў, над якім варта было б паразважаць пісьменнікам, што звярнуліся ў апошні час да гэткай важнай тэмы донжуанства. Фактам ёсць тое, што пэўных мужчын жанчыны адорваюць асабліва добразычлівай і неаслабнай зацікаўленай увагаю. Вось дзе багата пра што ёсць падумаць. Чым тлумачыцца гэтка дзіўная здольнасць? Якая таямніца жыцця хаваецца за гэтай прывілеяванасцю? З іншага боку, маралізатарства вакол недарэчнай постаці Дон Жуана, які хоча нешта ўдаваць з сябе, здаецца мне занадта нявінным, каб быць плённым. Гэта адвечная загана прапаведнікаў — вынаходзіць дурное маніхейства, каб атрымаць асалоду ад абвяржэння маніхей¹.

Стэндаль сорок гадоў жыцця прысвячае разбурэнню муроў жаноцкасці. Ён спрацоўвае цэлую стратэгічную сістэму з першапрычынамі й натуральнымі наступствамі. Адступаючы, ён зноў ідзе наперад, упарціцца і ўпадае ў роспач, настойліва спрабуючы развязаць задачу. А вынік роўны нулю. Стэндаль не здабыў кахання ніводнай жанчыны. І гэта не павінна асабліва здзівіць. Такі лёс большасці мужчынаў. Хоць часцяком, кампенсуючы для сябе няўдачы, і тут, і там за вялікае каханне схільныя прымаць звычку ды ілюзію, заснаваную на прыманні за сапраўднае каханне пэўнай лёгкай прыхільнасці або талерантнасці з боку жанчыны, дасягнутай коштам тысячы высілкаў. Успрымаецца яно аналагічна ўспрымання эстэтычных рэчаў. Большасць людзей памірае, ні разу не адчуўшы сапраўдных эмоцый ад сустрэчы з мастацтвам. Тым не менш, прынята лічыць такімі тыя лёгкія дрыжыкі (*cosquilleo*), што выклікае вальс, або драматычную цікавасць, якую абуджае пэўны бульварны раман.

¹ Маніхей — паслядоўнікі вучэння Мані (216–274?), стараперсідскага паэта, прапаведніка і рэлігійнага рэфарматара. У разуменні маніхейства ў Сусвеце існуюць два пачаткі й дзве сілы, першапачаткова чужародныя, процілеглыя адна адной, ніяк не злучаныя, якія не маюць міжсобку нічога агульнага. Гэтыя дзве сілы — Святло і Морак. — *Заўв. перакладчыка.*

Міласныя гісторыі Стэндаля былі псеўдакаханніямі падобнага кшталту. Абэль Банар у згаданай вышэй кнізе «Інтымнае жыццё Стэндаля» на гэтым асабліва не напалягае, што і заахвоціла мяне напісаць гэтыя радкі. Гэткая засцярога важная, бо яна тлумачыць радыкальную хібнасць стэндалеўскай тэорыі кахання. У падмурак гэтай тэорыі быў пакладзены фальшывы досвед.

Стэндаль мяркуе — у адпаведнасці з фактамі свайго досведу, — што каханне «ствараецца» і, больш за тое, яно заканчваецца.

І тое, і другое ўласціва псеўдакаханням.

Для Шатабрыяна ж, наадварот, каханне — гэта нейкі «факт». Яму не даводзіцца прыкладаць намаганняў. Варта жанчыне пазнаёміцца з ім, як яна адразу апынаецца ўва ўладзе нейкага магічнага электратоку.

Яна аддаецца безумоўна і дарэшты. Чаму? Ах! Вось таямніца, якую павінны былі б разгадаць даследчыкі донжуанства. Шатабрыян — чалавек непрыгожы. Малога росту, гарбаты. Вечна раздражнёны, недаверлівы й замкнёны. Яго прыхільнасць да сваёй каханкі-жанчыны доўжылася восем дзён. Тым часам жанчына, якая закахалася ў яго, маючы дваццаць гадоў, да васьмідзесяці захоўвала каханне да «генія», хоць ёй не наканавана было больш яго бачыць. Гэта — не проста яго фантазіі, для гэтага ёсць нямала дакументальных сведчанняў.

Адзін са шматлікіх прыкладаў: маркіза дэ Кюстын¹, «найпершыя локаны» Францыі. Яна належала да адной з самых знакамітых сем'яў і вылучалася рэдкай прыгажосцю. Падчас рэвалюцыі ёй, амаль што дзіцяці, пагражае гільяціна. Яе ратуе каханне, якое ўспыхнула ў нейкім шаўцу, чальцу Трыбуна-

¹ Маркіза дэ Кюстын была жонкаю дыпламата Рэно-Філіпа дэ Кюстына (1768–1794) і нявесткаю генерала Адама-Філіпа дэ Кюстына (1748–1793). Абодвум адсеклі галовы на гільяціне падчас Французскай рэвалюцыі; сама ж маркіза цудам уратавалася. — *Заўвага Усевалада Багно.*

ла. Яна эмігруе ў Англію. Час вяртання на радзіму супадае з публікацыяй «Аталы» Шатабрыяна¹. Яна знаёміцца з аўтарам, і тут жа яе апаноўвае шалёнае каханне. Падпарадкоўваючыся капрызю Шатабрыяна, вядомага сваімі дзівацтвамі, яна павінна была купіць замак Фэрвак, старую родавую сядзібу, у якой Генрых IV правёў адну ноч. Маркіза, сяк-так паправіўшы свае справы, падупалыя за гады эміграцыі, збірае неабходную суму і купляе замак. Аднак Шатабрыян не спяшаецца яе наведваць. У выніку ён праводзіць там некалькі дзён — цудоўныя гадзіны для гэтай ахопленай жарсцю жанчыны.

Шатабрыян чытае двухрадкоўе, надрапанае Генрыхам IV на каміне паляўнічым нажом:

*«La dame de Fervaques
mérite de vives attaques»².*

Шчаслівыя гадзіны прамінаюць хутка і незваротна. Шатабрыян з'язджае, каб больш, папраўдзе, і не вярнуцца: яго вабяць новыя выпсы кахання. Прамінаюць месяцы, гады. Маркізе дэ Кюстын хутка семдзесят. Адноўчы яна паказвае замак нейкаму наведніку. Апынуўшыся ў пакоі з велізарным камінам, той пытаецца: «Дык вось яно, тое месца, дзе Шатабрыян быў каля ваших ног?» — «Ды не, сеньёр, не! Каля ног Шатабрыяна была я!»

Гэты тып кахання, падчас якога адна істота адзін раз і назаўсёды й дарэшты прывязваецца да іншай істоты — пэўнага кшталту метафізічная разнавіднасць, — Стэндалю была невядомая. Таму ён быў перакананы, што каханне заўсёды з часам меншае, хоць у сапраўднасці, магчыма, усё адбываецца якраз наадварот. Паўнавартаснае каханне, карані якога ў патаемных

¹ Аповесць Шатабрыяна «Атала, або Каханне двух дзікуноў» была апублікаваная ў 1801 г.

² «У Фэрваку гаспадыня ад атакі не загіне» (франц.).

глыбінях чалавека, відаць, не можа памерці. Яно назаўсёды застаецца ў адчувальнай душы.

Акалічнасці — да прыкладу, расстанне — могуць пазбавіць яго належнага сілкавання; і тады гэтае каханне будзе чэзнуць і ператворыцца ў трапяткую нітчку, у ледзьве пульсоўную жылку сардэчнай прыхільнасці, якая пульсуе ў нетрах свядомасці. Але яно не памрэ: яго эмацыйная якасць не зменіцца.

У гэтым радыкальным сэнсе асоба, якая кахала, будзе і надалей адчуваць сябе ў непарыўнай лучнасці з аб'ектам свайго кахання. Выпадковасць лёсу можа развесці яго з апошнім, змяніўшы яго становішча ў фізічнай або сацыяльнай прасторы.

Няважна — асоба ўсё адно застанецца ў гэткім стане лучнасці. Такая найвышэйшая прыкмета сапраўдных любові й кахання: быць як бы побач аб'ектам кахання, мець зносіны больш шчыльныя, блізкасць больш патаемную, чым прасторавая. Гэта значыць быць сваёю жыццёваю сілаю (*vitalmente*) побач з іншай асобаю. Ёсць і больш дакладнае слова, хоць і крыху спецыяльнае, навуковае: быць онталагічна разам з аб'ектам свайго кахання, адданым свайму лёсу, які б ён ні быў. Жанчына, якая кахае злачынца, дзе б яна ні знаходзілася, душою будзе з ім у турме.

III

Шырока вядомая метафара, якая дазволіла Стэндалю пачаць сваю тэорыю кахання словам «крышталізацыя». Калі ў саляныя шахты Зальцбурга кінуць галінку і назаўтра яе выцягнуць, то яна будзе выглядаць іначай. Сціплая раслінная форма пакрываецца асляпляльнымі крышталямі, узор з якіх стварае дзівосную прыгажосць. Паводле Стэндаля, у душы, надзеленай дарам кахання, адбываюцца падобнага кшталту працэсы. Рэальнае аблічча жанчыны, запаўшы ў душу мужчыны, памалу замяняецца напластаннем узораў, якія напоўніцу надзяляюць бясколерны вобраз усемагчымаю дасканаласцю.

Гэтая вядомая тэорыя заўсёды здавалася мне ў найвышэйшай ступені непраўдзіваю. Мабыць, адзіна прадуктыўнаю ў ёй ёсць імпліцытная выснова — няхай уголас і не абвешчаная, — што каханне ў вядомым сэнсе — гэта імкненне да дасканаласці. Зыходзячы з гэтага, Стэндаль змушаны дапусціць, што мы сабе дасканаласці ўяўляем. Аднак адмыслова ён на гэтым не спыняецца, паколькі для яго гэта — відавочная рэч, якая займае ў яго тэорыі вельмі сціплае месца; ён нізвання не адчувае, што гаворка ідзе пра самую істотную, самую глыбокую, самую загадкавую асаблівасць кахання. Тэорыю «крышталізацыі» хваляюць галоўным чынам прычыны расчараванасці ў каханні, страты ілюзій; карацей кажучы: чаму астываюць, а не з якой прычыны запальваюцца каханнем.

Стэндаль, як сапраўдны француз, робіцца павярхоўным, як толькі пераходзіць да агульных разважанняў. Ён абмінае выдатны, сутнасны факт, слізгануўшы па ім позірмак і не здзіўіўшыся.

Тым часам здольнасць здзіўляцца з прычыны таго, што прынята лічыць відавочным і натуральным, дадзеная менавіта філосафу. Узгадайма, як Платон ідзе напразткі, без ваганняў, дабіраючыся пінцэтам свайго клёку да жыхлівага нерву (*nervio tremebundo*) кахання. «Каханне — гэта моцнае жаданне нараджаць у прыгажосці». «Якая наіўнасць!» — скажучь дбмы, доктаркі мілосных навук, седзячы з кактэйлем у гатэлі «Рыц», у любым кутку свету... Дамы не падазраюць, што за ўцеху яны зрабілі філосафу, які з прыхаванай ўсмешкаю адзначыў, што яго словы выклікалі ў цудоўных жаночых вочках абвінаваўчую наіўнасць. Ім і няўцям, што, калі філосаф кажа ім пра каханне, ён не толькі не фліртуе з імі, а наадварот. Як заўважыў Фіхтэ, філасофстваваць — гэта не што іншае, як не жыць, гэтак жа як жыць — гэта не што іншае, як не філасофстваваць. Цудоўная моц адсутнічаць у жыцці, нейкае схаванае ад вачэй вымярэнне, якім валодае філосаф і якое ён успрымае надзвычай тонка, калі здаецца жанчынам наіўным! У тэорыі кахання

жанчыну, гэтаксама як і Стэндаля, цікавяць псіхалагічныя тонкасці й анекдоты, якія, вядома ж, заслугоўваюць увагі, абы пры гэтым не выпадалі з поля зроку падставовыя праблемы эратычных пачуццяў, і сярод іх найважнейшая — тая, якую Платон сфармуляваў дваццаць чатыры стагоддзі таму.

Адхіляючыся ад тэмы, сцісла закранём гэтае кардынальнае пытанне.

У платонаўскім слоўніку «прыгажосць» ёсць канкрэтным найменнем таго, што мы, наогул, маем звычку называць «дасканаласцю». З вядомай асцярожнасцю, пры гэтым няўхільна застаючыся ў коле думак Платона, можна сказаць, што яго ідэя зводзіцца да наступнага: каханне абавязкова змяшчае ў сабе імкненне закаханай асобы злучыцца з іншаю асобай, якую ён лічыць надзеленаю пэўнай дасканаласцю. Інакш кажучы, гэта — рух нашай душы да чагосьці ў вядомым сэнсе выдатнага, лепшага, найвышэйшага. Незалежна ад таго, ці ёсць гэтая дасканаласць рэальнаю або яна ўяўная, гэта не можа ніяк змяніць той факт, што эратычнае пачуццё — дакладней кажучы, полавае каханне — не ўзнікае ў нас па-за тым, што мы лічым дасканалым. Няхай чытач сабе ўявіць стан закаханасці, пры якой аб'ект кахання для таго, хто кахае, пазбаўлены нават выгляду дасканаласці (*haz de excelencia*), і ён убачыць, што гэта немагчыма. Вось жа, закахання — значыць адчуць сябе зачараваным чымсьці (ніжэй мы праілюструем, што гэтая «зачараванасць» азначае); у той жа час штосьці можа зачараваць, калі яно ёсць або здаецца дасканалым. Я не сцвярджаю, што каханы павінен з любога гледзішча здавацца дасканалым, — памылка Стэндаля палягае менавіта ў гэтым... Дастаткова, каб ён быў дасканалым у якім-небудзь сэнсе, паколькі дасканаласць у чалавечых уяўленнях — гэта не абсалютнае дабро, а толькі тое, што вылучаецца асабліва высокімі добрымі якасцямі, што лепшае за рэшту, тое, што адметнае ў пэўным парадку якасці — карацей кажучы: дасканаласць.

Гэта па-першае. Па-другое, праз гэтую дасканаласць мы пачынаем імкнуцца да лучнасці з чалавекам, надзеленым ёю. Што разумець пад словам «лучнасць»? Як сведчаць самыя апантанія закаханыя, яны не адчувалі — сама менш напачатку — запатрабавання ў фізічнай лучнасці. Гэта вельмі далікатная тэма, якая патрабуе найвышэйшай дакладнасці. Гаворка не пра тое, што закаханы не прагне таксама й інтымнай блізкасці з каханаю. Аднак паколькі ён яе «таксама» прагне, было б няслушным сказаць, што гэта ўсё, чаго ён прагне.

Самы час згадаць пра яшчэ адно немалаважнае назіранне. Нікім выразна не ўсведамлялася — мабыць, толькі з выняткам Шэлера — адрозненне паміж «полавым каханнем» і «полавым інстынктам», у выніку чаго пад першым, як правіла, маецца на ўвазе другі. Вядома, у чалавеку амаль заўсёды інстынкты пераплеценія з пазаінстынктыўнымі формамі душэўнай, і нават духоўнай, уласцівасці. З інстынктам у чыстым выглядзе мы сутыкаемся ў рэдкіх выпадках. Распаўсюджанае ўяўленне пра «плоцевае каханне», на мой погляд, перабольшанае. Наогул, няпроста адчуваць выключна фізічны поцяг, і не часта гэта сустракаецца.

У большасці выпадкаў сэксуальнасці спадарожнічаюць і спалучаюцца з ёю эмацыйны імпульс, захапленне цялеснай прыгажосцю, сімпатыя і г. д. Тым не менш выпадкаў чыста пачуццёвага, інстынктыўнага поцягу больш чым дастаткова, каб адрозніваць яго ад «полавага кахання». Адрозненне выяўляецца асабліва выразным у дзвюх скрайніх сітуацыях: калі цялесны поцяг тлуміцца довадамі маралі або акалічнасцямі або калі, наадварот, яго лішак выраджаецца ў юрлівасць. Зразумела, што ў абодвух выпадках, «у адрозненне ад кахання», чыста юрлівая насалада — дакладней, нават бязмежная распушта — існуе незалежна ад аб'екта. Адчуванне поцягу даймае да з'яўлення асобы або сітуацыі, здольных яго задаволіць. Наступства гэтага: яму абыхава, хто менавіта паслужыць задавальненню. Інстынкт

не ведае пераваг, калі ён толькі інстынкт. Таму ён і не ёсць імпульсам да дасканаласці.

Калі полавы інстынкт і гарантуе захаванне роду, то ён не забяспечвае яго ўдасканалення. І наадварот, сапраўднае полавае каханне, захапленне іншым чалавекам, яго душою і цэлам, у непарыўнай еднасці, спрадвеку не маглі не быць велізарнай сілаю, якая спрыяе паляпшэнню роду чалавечага. Замест каб папярэднічаць існаванню аб'екта, яна нязменна атрымлівае жыццёвы імпульс ад чалавека, які з'яўляецца на нашым шляху і вылучаецца нейкімі выбітнымі добрымі якасцямі, здольнымі стымуляваць працэс эратычнага захаплення. Варта толькі яму пачацца, як той, хто кахае, адчуе невытлумачальнае запатрабаванне распусціць сваю індывідуальнасць у асобе іншага чалавека і, наадварот, увабраць у сваю асобу індывідуальнасць каханага. Таемнае памкненне! У той час як у астатніх жыццёвых праявах для нас няма нічога больш непрымальнага, чым уварванне іншага ў наша індывідуальнае быццё, радасць кахання палягае ў тым, каб адчуць сябе ў метафізічным сэнсе здольным увабраць, як губка, чужую індывідуальнасць у такой ступені, каб толькі ў зліцці абедзвюх, уяўляючы «індывідуальнасць у двюх асобах», знаходзіць задавальненне. Гэта нагадвае мне дактрыну сэнсіманістаў¹, паводле якой рэальны чалавечы індывід уяўляе сабой мужчыну і жанчыну адначасова. Зрэшты, у гэтай дактрыне ніяк не адлюстроўваецца неадольнае запатрабаванне ў зліцці. Калі каханне непадробнае, яно ператвараецца ў больш-менш усвядомленае жаданне бачыць у дзіцяці нейкі сімвал і, разам з тым, — рэальнае ўвасабленне дасканалых рысаў каханага чалавека. Гэты трэці элемент, які бярэ пачатак у каханні, відаць, адлюстроўвае ўва ўсёй першапачатковай чысціні яго сутнасны сэнс. Дзіця — гэта і не бацька, і не маці,

¹ Слова, утворанае ад прозвішча Анры Сэн-Сімона (1760–1825), французскага палітычнага філосафа і эканаміста ўтапічна-сацыялістычнай арыентацыі. — *Зайв. перакладчыка.*

а персаніфікаваная лучнасць абаіх і бязмежнае імкненне да дасканаласці, змадэляванае ў плоці й у душы. Наіўны Платон казаў праўду: каханне — гэта вечнае імкненне спараджаць сябе ў дасканалым, або, як выказаў гэта адзін з неаплатонікаў, Ларэнца дэ Медычы, *appetito di bellezza*¹.

Ідэалогія найноўшага часу страціла касмалагічную інспірацыю і набыла амаль выключна псіхалагічныя рысы. Псіхалогія любові й кахання, якая награвасціла казуістычныя вытанчанасці, адцягнулі нашу ўвагу ад гэтага карэннага і адначасова сусветна-значнага аспекту любові й кахання. Такім чынам, мы ўваходзім у сферу псіхалогіі, хоць і ў супярэчнасці з яе прынцыпамі, памятаючы, што шматаблічная гісторыя нашых мілосных перажыванняў, з усімі іх складанасцямі й казусамі, уяўляе сабою не больш як вынік дзеяння гэтай стыхійнай і сусветнай сілы, якую наш душэўны свет — прымітыўны або вытанчаны, няхітры або ўдасканалены, свет той або іншай эпохі — быў здольны адно засвойваць і ўвасабляць у розных формах. Апускаючы турбіны й іншыя, маленькія ці вялікія, механізмы ў паток, мы не павінны забывацца на яго першаходную, таямніча дзейную рухальную сілу.

IV

Няможна адмаўляць тое, што тэорыя «крышталізацыі», на першы погляд, мае адну відавочную рэч. Напраўду, у сваіх мілосных гісторыях мы раз за разам натыкаемся на ўласныя памылкі. Мы надзялілі каханага чалавека адсутнымі ў яго вабнотамі і дасканалымі якасцямі. Ці не варта прызнаць у такім выпадку слушнасць Стэндаля? Мяркую, што не. Можна не мець рацыі, разважаючы занадта слушна. Было б надзвычай дзіўна, калі, памыляючыся на кожным кроку ў дачыненнях з рэальнасцю, мы б адно ў каханні апынуліся дарэшты ўдалымі. Праекцыя ўяўных элементаў на рэальны аб'ект мае месца

¹ Цяга да прыгажосці (it.).

пастаянна. Для чалавека бачыць рэчы — а асабліва іх ацэньваць! — значыць заўсёды іх неяк дапаўняць.

Яшчэ Дэкарт адзначыў, што, вызіраючы ў акно і мяркуючы, што бачыць людзей, ён памыляўся. Што ж ён бачыў у сапраўднасці? *Chapeaux et manteaux: rien de plus*¹. (Ці не праўда, гэтае цікавае назіранне цалкам магло належаць мастаку-імпрэсіяністу: у галаву міжволі прыходзіць карціна Веласкеса «*Les petits chevaliers*»², якая захоўваецца ў Луўры і з якой Эдуар Манэ зрабіў копію).

Дакладна кажучы, ніхто не бачыць рэчы такімі, якімі яны ёсць у сваёй голай рэальнасці. Дзень, калі б гэта адбылося, быў бы апошнім днём жыцця на Зямлі, днём вялікага Аб'ўлення. Тым не менш, мы лічым, што наша ўспрыманне адекватна адлюстроўвае рэальнасць і дазваляе скрозь прывідны туман выявіць шкілет свету, яго вялікія тэктанічныя структуры. Шмат каму — мабыць, нават большасці — не даступнае і гэта: яны жывуць аднымі словамі й намёкамі, як самнамбулы, рухаюцца ў сваім існаванні, заглыбіўшыся ў свае трызненні. Тое, што мы называем геніяльнасцю, папраўдзе ёсць адно толькі рэдка бачная цудоўная здольнасцю пашыраць прасвет у гэтай імгле ўўленняў і ўвачавідкі бачыць дрыготкі ад пранізлівай галізны новы, аўтэнтычны кавалак рэальнасці.

Гэткім чынам, тое, што здаецца дакладным у тэорыі «крышталізацыі», выходзіць за межы праблемы кахання. У пэўным сэнсе ўсё наша ментальнае жыццё — гэта крышталізацыя. Тады гэтая з'ява не ёсць чымсьці, што спецыфічна дачыняецца з каханнем. Урэшце, можна было б дапусціць, што ў эратычным працэсе крышталізацыя анамальным чынам узмацняецца. Але гэта абсалютна не адпавядае праўдзе — прынамсі, тое, што

¹ Капелюшы й плашчы — нічога больш (франц.).

² «Малыя кабальера» (франц.). Апошнім часам аўтарства гэтай карціны прыпісваецца Хуану Марцінэсу дэль Маса (к. 1612–1667), вучню, а пазней і зяцю Веласкеса. — *Зайв. перакладчыка.*

прапануе Стэндаль. Ацэнкі закаханага не больш ілюзорныя, чым наша меркаванне пра партыйна-заангажаваную палітыку, артыста, прадпрымальніка і г. д. Мяркуючы па ўсім, людзі ў пытаннях любові й кахання гэткія самыя або недалёкія, або празорлівыя, як і наогул у сваіх меркаваннях пра ім блізкае. Большасць роду чалавечага нязграбная ў сваёй ацэнцы людзей — самай складанай і тонкай з'явы ў свеце.

Каб скончыць з тэорыяй крышталізацыі, дастаткова ўспомніць тыя выпадкі, у якіх яна, відавочна, не праглядаецца: гэта найбольш распаўсюджаныя выпадкі кахання, калі абое закаханыя маюць цвярозы клёк і, наколькі гэта дазваляюць чалавечыя сілы, не дапускаюць памылак. Тэорыя эратызму мусіла б пачынацца з высвятлення найбольш дасканалых формаў, а не з таго, каб ад самага пачатку засяроджвацца на паталогіі той з'явы, што даследуецца. Рэч у тым, што часам, замест каб шукаць жанчыну, надзеленую нейкімі дарагімі яго сэрцу добрымі якасцямі, мужчына раптам выяўляе ў якой-небудзь жанчыне ўласцівасці, пра якія ён да гэтага часу і не падазраваў. Заўважце, што гаворка ідзе выключна пра жаночыя ўласцівасці. Як могуць яны, гэткія непрадказальныя, быць плёнам уяўлення мужчыны? І наадварот, як могуць быць мужчынскія добрыя якасці плёмам уяўлення жанчыны? Доля праўды, якая палягае ў самім факце магчымага прадчування і як бы прыдуманні добрых якасцяў, яшчэ не выяўленых у рэальнасці, не мае нічога агульнага з ідэяй Стэндаля. Мы яшчэ спынімся на гэтым прыхаваным ад вачэй аспекце.

Перш за ўсё, тут была дапушчаная найгрубейшая памылка ў назіранні, што ляжыць у падмурку гэтай тэорыі. Мяркуюцца, гледзячы па ўсім, што стан закаханасці спалучаны са звышактыўнасцю свядомасці. Стэндалеўская крышталізацыя суправаджаецца усплёскам духоўнай энергіі, узбагачэннем і памнажэннем высілкаў. Між тым, варта прызнаць, што закаханасць — гэта стан разумовага ўбоства, пры якім наша ўнутранае жыццё абмяжоўваецца, збядняецца і паралізуецца.

Я сказаў пра «закаханасць». Каб пазбегнуць недарэчнасцяў, якія часта бываюць у разважаннях на тэму любові й кахання, неабходна ўнесці пэўную яснасць ува ўжыванне тэрмінаў. Словам «*amor*»¹, гэтакім простым і кароткім, абагульняецца мноства з'яў, нагэтулькі розных, што якраз варта адмовіцца бачыць у ім штосьці агульнае. Мы кажам пра «каханне» да жанчыны; але і пра «любоў да Бога», «любоў да радзімы», «любоў да мастацтва», «сынаву любоў» і г. д. Адным і тым жа словам ахопліваецца і называецца самая разнастайная фаўна эмоцый.

Можна аспрэчваць ужыванне слова, калі за ім стаяць паняцці, міжсобку не звязаныя, карэнным чынам пазбаўленыя сутнаснай для іх агульнасці. Так, слова «*leon*», якое ўжываецца для абазначэння ўладара звяроў, ёсць адначасова імем Рымскіх Папаў і назваю іспанскага горада. З волі выпадку адно спалучэнне фанем абцяжаранае рознымі значэннямі, якія намякаюць нам на аб'екты або называюць іх радыкальна парознаму. Лінгвісты й логікі кажуць у падобных выпадках пра «полісемію», наяўнасць словаў з мноствам значэнняў.

Ці маем мы дачыненне з адной і той самаю з'явай, калі слова «*amor*» сустракаецца нам у згаданых вышэй выказах? Ці ёсць нейкая арганічная сувязь паміж «любоўю да навукі» і «міласцю да жанчыны»? Супаставіўшы абодва душэўныя станы, мы высятляем, што яны амаль цалкам паміж сабою адрозніваюцца. Аднак ёсць адзін тоесны кампанент, які выяўляецца з дапамогаю дэталёвага аналізу адной і другой з'явы. Засяродзіўшы ўвагу толькі на ёй, абстрагаваўшыся ад астатніх чыннікаў, якія прысутнічаюць у абодвух душэўных станах, мы зразумеем, што ж, уласна кажучы, трэба разумець пад словам «*amor*». З дапамогаю практычнай, але недакладнай экстрапаляцыі мы вызначаем гэтым словам стан душы ў сукупнасці, у той час як ён ёсць наступствам цэлага шэрагу чыннікаў, а не толькі «любові» ды «кахання» і нават не толькі перажывання.

¹ Любоў, каханне, міласць (ісп.).

На жаль, цягам апошніх ста гадоў псіхалагічныя даследаванні яшчэ не ўлісілі ў агульную плынь культуры і не зрабіліся неабходнымі, а намаганні псіхалагаў пакуль што, як правіла, зводзяцца да разглядання ў павелічальным шкле, якое выкарыстоўваецца і дагэтуль падчас разважанняў пра чалавечую псіхіку.

Любоў і каханне, строга кажучы¹, — гэта самадастатковая эмацыйная дзейнасць, скіраваная на кожны аб'ект, неадушаўлёны або адушаўлёны. Як дзейнасць «эмацыйная», яна, з аднаго боку, адрозніваецца ад функцый інтэлекту — усведамляць, слухаць, разважаць, успамінаць, уяўляць; а з другога — ад жадання, з якім яе раз за разам блытаюць. Адчуваючы смагу, хочуць выпіць вады, аднак яе пры гэтым не любяць. Любоў і каханне, бяспрэчна, спараджаюць жаданні, аднак самі па сабе любоў і каханне, з аднаго боку, і жаданне, з другога, не адно і тое самае.

Мы жадаем шчасця сваёй радзіме і жадаем у ёй жыць, «бо» яе любім. Наша любоў папярэднічае гэтым жаданням, якія прарастаюць з яе, як тыя парасткі з насення.

Як эмацыйная «дзейнасць» любоў і каханне адрозніваюцца ад пасіўных пачуццяў — такіх, як радасць або сум. Апошнія нагадваюць фарбы, якімі расквечваецца наша душа. Сум — гэта «стан», і радасць — гэта «стан», у іх абсалютнай пасіўнасці. Радасць сама па сабе бяздзейная, аднак яна можа выклікаць дзеянні. Тым часам любоў і каханне — гэта не проста «стан», а дзейнасць у напрамку свайго аб'екта. Я маю на ўвазе не памкненні цела і духу, справакаваныя любоўю або каханнем, а тое, што паводле сваёй прыроды любоў і каханне ёсць дзеяннем, скіраваным на тое, што мы любім, каго мы кахаем.

І на велізарных адлегласцях ад аб'екта, не падумваючы пра яго і пра спатканне з ім, калі толькі мы кахаем, мы невызначальным чынам будзем выпраменьваць скіраваны на яго цёплы, жыццёсцвярджальны струмень. З усёю пэўнасцю гэта

¹ Таму толькі любоў і каханне, а не агульны стан чалавека, які любіць і кахае (*ісп.*).

давядзе параўнанне любові й кахання з нянавісцю. Нянавісць да каго-небудзь ці да чаго-небудзь не ёсць «станам» пасіўным, як стан суму, а нейкім дзеяннем, жажліва адмоўным, якое ўва ўяўленні разбурае аб'ект нянавісці. Гэтае прызнанне факту існавання спецыфічнай эмацыйнай дзейнасці, адрознай ад любой іншай дзейнасці нашага цела або нашай душы — няхай гэта будзе інтэлектуальная, пачуццёвая ці то валявая дзейнасць, — уяўляецца мне вырашальна важным для вытанчанай псіхалогіі любові й кахання. У разважаннях пра гэта, як правіла, абмяжоўваюцца апісаннем наступстваў або супадзенняў, матывацый спараджэння або іх вынікаў. Вельмі рэдка пінцэт аналізу саміх любові або кахання ўхоплівае іх своеасаблівасці й адрозненні ад астатняй псіхічнай фаўны.

Цяпер ужо можа падацца цалкам прымальнаю здагадка, што паміж «любоўю да навукі» й «каханнем да жанчыны» ёсць штосьці агульнае. Гэтая эмацыйная дзейнасць, гэта наша цёплая, жыццёсцвярджальная цікавасць да нейкай з'явы можа з аднолькавым поспехам быць звернутая да жанчыны, кавалка зямлі (радзімы) або разнавіднасці чалавечай практычнай дзейнасці — спорту, навукі й г. д. Варта таксама дадаць, што, па-за ўсякім сумневам, у «любові да навукі» або ў «каханні да жанчыны» ўсё, што не належыць да канкрэтна эмацыйнай дзейнасці, уласна любоўю або каханнем не ёсць.

Існуе шмат «мілосных гісторый», у якіх ёсць патроху ўсяго, апроч кахання. Ёсць жаданне, цікаўнасць, настойлівасць, апантанасць, шчыры падман пачуццяў, але няма гарачага сцвярджэння існавання іншай істоты, якім бы ні было яе стаўленне да нас. Што ж да «мілосных гісторый», то не варта забываць, што яны складаюцца, акрамя кахання *sensu stricto*¹, з вялікай колькасці іншых элементаў.

У шырокім сэнсе слова мы прывыклі называць каханнем «закаханасць» — надзвычай складаны душэўны стан, у якім,

¹ Ува ўласным сэнсе (лац.).

уласна кажучы, само каханне адыгрывае пабочную ролю. Менавіта яе мае на ўвазе Стэндаль, які залішне агульна назваў сваю кнігу «Пра каханне», прадэманстраваўшы тым самым абмежаванасць свайго філасофскага кругагляду.

Такім чынам, гэтая «закаханасць», якую тэорыя крышталізацыі падае нам як душэўную звышактыўнасць, на мой погляд, ёсць, хутчэй, збядненнем і частковым паралюшам жыцця нашай свядомасці. Падпарадкоўваючыся ёй, мы, у параўнанні са звычайным існаваннем, сее-тое губляем, а не набываем. Гэта змушае нас абмаляваць у самых агульных рысах псіхалогію эратычнага запалу.

V

Перш за ўсё адзначым, што «закаханасць» ёсць з'ява нашай уважлівасці.

У нейкі момант, калі мы звяртаемся да жыцця нашай свядомасці, мы выяўляем там мноства аб'ектаў свету вонкавага і ўнутранага. Гэтыя аб'екты, якія, адзін за адным, утрымліваюцца ў памяці, там не нагрувашчаныя бязладна. Яны размешчаныя хоць бы ў мінімальным парадку, у межах нейкай іерархіі. У сапраўднасці, мы заўсёды знойдзем адзін з іх, які вылучаецца над іншымі, мае перавагу, адметным чынам асветлены, як калі б наша ўнутранае святло, азараючы яго, надавала яму асаблівы сэнс; наша свядомасць натуральным чынам надае нечаму большую ўвагу, і мы непазбежна пазбаўляем зацікаўленай увагі шмат што іншае, якое адыходзіць тым самым на другі план, робіцца нечым накішталт хору або фону.

Паколькі аб'ектаў, якія ствараюць унутраны свет кожнага з нас, бясконца шмат, а наша свядомасць абмежаваная, паміж імі адбываецца нешта накішталт змагання за нашу ўвагу. У сутнасці, усё наша душэўнае і духоўнае жыццё праходзіць у гэтай зоне найбольшай асветленасці. Уся рэшта — зона ўсвядомленай няўвагі, не кажучы ўжо аб падсвядомасці й т. д., — адно толькі

патэнцыяльнае жыццё, яго падрыхтоўка, арсенал або рэзервы. Гэткім чынам, сказаць, што мы звяртаем увагу на рэч, гэтак жа сама справядліва, як і сказаць, што гэтая рэч вызваляе пэўную прастору ўнутры нашай асобы.

Як правіла, кожная рэч, зацікавіўшы нас ненадоўга, неўзабаве саступае месца іншай. Вось жа, зацікаўленая ўвага пераходзіць ад аднаго аб'екта да іншага, на пэўны час затрымліваючыся на кожным з іх у залежнасці ад іх жыццёвай каштоўнасці. Уявім сабе, што аднаго дня наша зацікаўленая ўвага будзе спаралізаваная і зафіксуецца на адным з аб'ектаў. Усё астатняе ў свеце апынецца выгнаным, адрынутым, як бы няісным, і ў выніку адсутнасці якога-кольвечы параўнання аб'ект, які прыкуў да сябе нашу зацікаўленую ўвагу, у поўным сэнсе набудзе неймаверныя маштабы. Тады ён сапраўды зойме ўвесь абсяг нашага розуму і адзін будзе замяняць для нас увесь свет, адрынутае нашаю абсалютнай няўвагаю. У сутнасці, штосьці гэткага кшталту адбываецца з намі самімі, калі мы падносім руку да вачэй: якая б яна ні была малая, яе, тым не менш, хапае, каб схваць увесь навакольны краявід і запоўніць сабою усё поле зроку. Тое, што прыцягнула нашу зацікаўленую ўвагу, уяўляе сабою для нас *ipso facto*¹ большую рэальнасць, быццё больш паўнаважнае, чым тое, што ўвагі не прыцягнула, — анемічны і амаль прывідны фон, які тоіцца на перыферыі нашай свядомасці. Цалкам зразумела, што, валодаючы большаю рэальнасцю, яно апынаецца больш важкім, больш каштоўным, больш істотным і замяняе сабой зацэненую частку свету.

У тым выпадку, калі адзін аб'ект прыцягвае нашу зацікаўленую ўвагу часцей і даўжэй, чым звычайна, мы маем дачыненне з «апантанасцю». Апантаны — гэта чалавек з анамальнымі праявамі зацікаўленасці.

Амаль усе вялікія людзі былі апантанымі, толькі наступствы іх апантанасці, іх «назойлівай ідэі» падаюцца нам карыснымі

¹ Самім фактам, само па сабе (лац.).

й вартымі павагі. Калі ў Ньютана спыталі, як яму ўдалося адкрыць законы сусветнай механікі, ён адказаў: «*Nocte dieque incubando*» («Думаючы пра гэта дзень і ноч»). Гэта — прызнанне ў апантанасці. У сутнасці, нішто нас так не адрознівае адзін ад аднаго, як абсяг нашай зацікаўленай увагі.

У кожным чалавеку яна выяўляецца па-рознаму. Так, чалавеку, які прывык разважаць, які настойліва спрабуе дайсці да патаемнай сутнасці кожнай праблемы, тлуміць галаву тая лёгкасць, з якой зацікаўленая ўвага чалавека натоўпу пераскоквае з аб'екта на аб'ект. І наадварот, чалавека натоўпу стамляе і прыгнятае марудлівасць мыслара, зацікаўленая ўвага якога падобная да нерату, які чапляецца за шурпатае марское дно. Урэшце, кожнага з нас досыць поўна характарызуюць прыхільнасці й зацікаўленая ўвага, што ўтвараюць саму сутнасць яго характару.

Хтосьці, варта яму толькі пачуць размову пра эканамічныя выкладкі, пачынае адчуваць сябе так, нібыта ён падае ў люк. Зацікаўленая ўвага іншага рухаецца спантанна, як з адхону, у напрамку мастацтва або амурных сюжэтаў. Варта было б прыняць наступную формулу: скажы мне, якому аб'екту ты надаеш зацікаўленую ўвагу, і я скажу табе, хто ты. Гэткім чынам, я мяркую, што «закаханасць» — гэта праява зацікаўленай увагі, яе анамальны стан, які ўзнікае ў нармальнага чалавека.

Пацверджаннем таму ёсць ужо самы пачатак «закаханасці». У грамадстве побач адно з адным жыве мноства жанчын і мужчынаў. У індывідуальным стане ўвага кожнага мужчыны — як і кожнай жанчыны — пераходзіць ад аднаго прадстаўніка процілеглага полу да другога. З прычыны даўняй сімпатыі, асаблівай блізкасці й г. д. жанчына надасць гэтаму мужчыну крыху больш увагі, чым іншаму; але неадпаведнасць паміж увагаю да аднаго і няўвагаю да ўсіх астатніх не такая ўжо і вялікая. У сутнасці — калі пакінуць убаку вельмі нязначныя адрозненні, — усе мужчыны, якіх жанчына ведае, знаходзяцца ад яе на роўнай адлегласці адносна ейнага зацікаўлення,

прыкладна ў адным шэрагу. Але ў пэўны момант прынцып аднолькавасці ў размеркаванні зацікаўлення парушаецца. Увага жанчыны міжволі пачынае засяроджвацца на адным з гэтых мужчынаў, і неўзабаве яна ўжо не без пэўнага намагання адрываецца ад яго ў сваіх думках, каб праявіць цікавасць да каго-небудзь і чаго-небудзь іншага. Аднастайны шэраг перапынены: адзін мужчына перамяшчаны зацікаўленай увагаю жанчыны на мінімальную адлегласць.

«Закаханасць» пры сваім узнікненні — гэта адно толькі празмерная зацікаўленая ўвага да іншага чалавека. Калі ў мужчыны атрымаецца скарыстацца сваім прывілеяваным становішчам і ўмела падсілкоўваць гэтую цікавасць, усё астатняе адбудзецца бязлітасна аўтаматычна (*con irremisible mecanismo*). З кожным днём ён будзе ўсё больш выбівацца з агульнага, безаблічнага шэрагу; з кожным днём ён будзе займаць усё большае месца ў душы, якая цягнецца да яго. Яна будзе ўсё менш здольнаю абмінаць зацікаўленай увагаю свайго абранніка. Паступова ўсе іншыя людзі й рэчы апынуцца выпханымі з яе свядомасці. Дзе б ні знаходзілася «закаханая», чым бы яна ні была занятая, пунктам прыцягнення яе зацікаўленай увагі будзе гэты мужчына. І, наадварот, ёй будзе трэба рабіць вялікі гвалт над сабою, каб пераклучыць зацікаўленую ўвагу на жыццёвую мітусню. Св. Аўгустын вельмі трапна заўважыў уласцівае любові самаадвольнае прыўзнясенне аб'екта: «*Amor meus, pondus meum; illo feror, quocumque feror*» («Любоў мая — мая цяжкая ноша; яна рухае мною, куды б я ні рушыў»).

Пры гэтым гаворка ідзе не пра тое, што наша ментальнае жыццё робіцца багацейшым. Якраз наадварот. Тут маецца прагрэсіўнае змяншэнне кола рэчаў, якія раней нас хвалявалі. Свядомасць згортваецца і змяшчае цяпер толькі адзін аб'ект. Увага спаралізаваная: яна не пераходзіць з адной рэчы на іншую. Яна скутая, загамаваная, прысвоеная адным-адзіным чалавекам. *Theia mania* («боская апантанасць»), паводле Пла-

тона¹. (Нам яшчэ трэба высветліць, чым абумоўленая гэтая «боская», гэтка дзівосная і празмерная).

Аднак у закаханага ўзнікае ўражанне, што жыццё яго свядомасці становіцца багацейшым. Эгортваючыся, яго свет губляе шматмернасць. Усе душэўныя сілы прыцягваюцца да аднаго пункту, ствараючы фальшывае ўражанне напружанага духоўнага жыцця. У той жа час, гэтага кшталту аднабаковасць надае асабліва вылучанаму аб'екту цудоўныя ўласцівасці. Рэч не ў тым, што яму прыпісваюцца няісныя добрыя якасці (я ўжо спыняўся на такой магчымасці; аднак гэта не найважнейшае і непазбежнае, як памылкова лічыў Стэндаль). Літаральна агаломшваючы аб'ект зацікаўленай увагаю, засяродзіўшыся на ім, мы дазваляем яму заняць у нашай свядомасці выключнае месца. Ён існуе для нас штохвіліны; ён увесь час побач, зусім блізка ад нас, рэальнейшы за ўсё іншае. Па ўсё астатняе трэба адпраўляцца ў пошук, з цяжкасцю вызваляючы для гэтага нашу зацікаўленую ўвагу, самога сябе прыкуўшы да каханай асобы.

Тут мы сутыкаемся з вялікім падабенствам паміж закаханасцю і містычным імпэтам. Звычайна ў такіх выпадках гаворка ідзе аб «прысутнасці Бога». І гэта не проста фраза. Яна адлюстроўвае сапраўдны стан рэчаў. У выніку малітваў, медытацый, зваротаў містыка да Бога, апошні даходзіць да набыцця такой аб'ектыўнай цвёрдасці перад містыкам, якая дазваляе Яму ніколі не знікаць з ягонага разумовага абсягу. Адгэтуль і да таго часу, аж пакуль увага не аслабне, містык непарушна звязаны з Богам. Любое моцнае ўнутранае падахвочванне прыводзіць яго да кантакту з Госпадам, гэта значыць ізноў вяртае да ідэі пра Яго. Эрэшты, у гэтым няма

¹ Платон вылучаў чатыры разнавіднасці «боскай апантанасці»:

1) натхнёнае прапракаванне, увасабленнем якога ёсць Апалон;
2) пасвячэнне ў таемствы — Дыёніс; 3) творчае натхненне — музы; 4) міласнае шаленства — Афродыта, Эрот. — *Зайв. Усе-валада Багно.*

нічога выключна рэлігійнага. Любая рэч можа таксама цалкам падпарадкаваць сабе чалавека гэтак жа сама, як ідэя Бога падпарадкоўвае сабе містыка.

Мысляр, які гадбмі разважае над нейкай праблемаю, раманіст, думкі якога неадчэпна занятыя персанажам, якога ён стварае, добра знаёмыя з такою самаю з'яваю. Узгадайма Бальзака, які перапыніў размову пра канкрэтныя справы словамі: «Добра, але вернемся да рэальнасці! Пагаворым пра Сэзара Бірато»¹.

Гэтак жа сама і для закаханага прысутнасць яго каханай паўсюдная і несупынная. Яна як бы ўвабрала ў сябе ўвесь вонкавы свет. У сутнасці, для закаханага свет як такі не існуе. Каханая выпіснула яго і замяніла сабою. Таму закаханы ў адной ірландскай песні спявае: «Каханая, ты мая частка свету!»

VI

ENAMORAMIENTO, EXTASIS E HIPNOTISMO

Давайце аднак, устрымаемся ад рамантычных жэстаў і пры-
знаем, што «закаханасць» — паўтараю, тут гаворка не пра
каханне *sensu stricto* — гэта стан душэўнай дэградацыі, нейкае
часовае ачмурэнне. Калі б не было гэтага замарачэння розуму,
звужэння нашага звыклага свету, мы ніколі не маглі б закахацца.

Гэткае апісанне «каханія» відавочным чынам процілеглае
таму, якое ўжывае Стэндаль. Замест каб акумуляваць у аб'екце
мноства разнастайных якасцяў, як яно вынікае з тэорыі крышта-
лізацыі, у сапраўднасці мы ненармальным чынам ізалюем аб'ект,
застаючыся сам-насам з ім, нерухомыя і спаралізаваныя, нібы
певень перад белай паласою, якая гіпнатычна ўздзейнічае на яго.

Пры гэтым я зусім не спрабую аспрэчыць вялікія заваёвы
эратычных пачуццяў, што падсвятлілі гісторыю грамадства
і паасобных людзей гэткаю колькасцю захапляльных бліскавіц.

¹ Герой рамана Анарэ дэ Бальзака «Гісторыя велічы й падзення
Сэзара Бірато» (1837).

Каханне — гэта вялікі твор мастацтва, цудоўная аперацыя над душамі й целамі. Тым не менш, відавочным ёсць, што яго ўзнікненне звязанае з істотнай колькасцю механічных, аўтаматычных працэсаў, у якіх, у сутнасці, адсутнічае духоўнасць. Праявы кахання, якія падаюцца нам каштоўнымі, самі па сабе досыць дурнаватыя і, як я ўжо казаў, функцыянуюць механічна.

Так, не існуе кахання без палавага інстынкту. Каханне карыстаецца ім як брутальнай сілаю, гэтак як брыганціна выкарыстоўвае вецер. Другою з гэтых падуладных і паслухмяных каханню прыродных сіл ёсць «закаханасць», якою яно кіруе як спрытны вершнік. Не варта забываць, што любая найвышэйшая духоўная дзейнасць, гэтак шанаваная ў нашай культуры, немагчымая без шматлікіх самых нізкіх машынальных дзеянняў.

І як толькі мы трапляем у гэты стан разумовай абмежаванасці, псіхічнай ангіны, іначай кажучы — закаханасці, мы прапалі. У першыя дні мы яшчэ здольныя на нейкі супраціў; аднак, калі разумныя суадносіны паміж перавагаю, якая надаецца адной жанчыне, і зацікаўленай увагаю, якая надаецца ўсім астатнім — ды й рэшце светабудовы, — парушаюцца, стрымліваць гэты працэс робіцца немагчыма.

Праява зацікаўленай увагі ёсць найлепшым інструментам асобы; гэта механізм, які рэгулюе наша ментальнае жыццё. Спаралізаваная, яна, аднак, скоўвае любую свабоду рухаў. Каб уратавацца, трэба было б ізноў вярнуцца ў межы нашай свядомасці, што запатрабавала б увядзення ў яе іншых аб'ектаў, якія б пазбавілі аб'ект кахання яго выключнага становішча.

Калі б у прыпадку закаханасці нам удалося зірнуць на аб'ект нашага кахання з нармальнай перспектывы, яго цудадзейнай уладзе надыйшоў бы канец. Аднак дзеля гэтага нам бы давялося выявіць цікавасць да ўсяго навакольнага свету і тым самым выйсці па-за межы свету ўнутранага, прытым што ў ім няма месца нікому, акрамя таго, каго мы кахаем.

Мы апынаемся ў замкнёнай прасторы, у якой няма ніякай адтуліны, каб выйсці ў навакольны свет. Анічога звонку не прабярэцца і не дапаможа нам уцячы праз якую-небудзь шчыліну. Душа закаханага пахне задушлівай, хворай, замкнёнай атмасфераю, якая сілкуецца тымі самымі лёгкамі, што намагаюцца дыхаць яе паветрам.

Вось чаму любая закаханасць міжволі імкнецца да шаленства. Адмаўляючыся ад самой сябе, яна будзе ўсё больш схіляцца да скрайнасцяў.

Гэта выдатна ведаюць «заваёўнікі» й жаночых, і мужчынскіх сэрцаў. Як толькі жанчына надасць зацікаўленую ўвагу мужчыне, ён, не прыкладаючы амаль ніякіх намаганняў, захопіць усё яе ўяўленне.

Тады дастаткова простаі гульні ў перацягванне каната, клапатлівасці й пагарды, прысутнасці й адсутнасці. Рытм працы гэтай тэхнікі ўздзейнічае на зацікаўленасць жанчыны, як пнеўматычная машына, і ў выніку ператварае для яе ўвесь свет у пустку. Наколькі ж трапна кажучь у народзе: «задурьць галаву»! І сапраўды: галава задураная, зачараваная аб'ектам кахання! Пераважная частка «мілосных гісторый» зводзіцца да гэтай механічнай гульні з зацікаўленай увагаю іншага.

Закаханую асобу ратуе толькі моцны шок звонку, вымушанае іншае з ім абыходжанне. Цалкам зразумела, што адсутнасць партнёра або партнёркі, падарожжы бываюць добрымі лекамі для закаханых. Заўважце, што яны для зацікаўленай увагі — як той тэрапеўтычны сродак. Адаленасць аб'екта кахання аслабляе зацікаўленую ўвагу да яго; яна перашкаджае таму, каб цікавасць сілкавалі новыя ўражанні.

Падарожжы змушаюць нас літаральна пачынаць новае жыццё, вырашаць мноства дробных праблем, вырываюць нас з атачэння штодзённасці, прыводзячы ў судакрананне з намі тысячу нязвыклых аб'ектаў, — тым самым атрымліваецца парушыць паталагічную замкнёнасць і герметычнасць свядомасці, у якую

разам са свежым паветрам патрапляе і нармальная перспектыва.

Цяпер мае сэнс вярнуцца да таго пярэчання, якое павінен быў выклікаць у чытача папярэдні раздзел. Вызначаючы закаханасць як засяроджванне зацікаўленай увагі на іншай асобе, мы ў дастатковай меры не аддзяляем яе ад тысячы жыццёвых выпадкаў, у якіх надзвычай сур'ёзныя і актуальныя палітычныя або эканамічныя падзеі вельмі моцна нас турбуюць.

Іх адрозненне, між тым, радыкальнае. Падчас закаханасці зацікаўленая ўвага з нашай добрай волі прыкутая да іншай істоты. У мітусні жыцця фіксаваў зацікаўленай увагі, наадварот, неабавязковае і можа супярэчыць вашай схільнасці. Самая вялікая непрыемнасць у тым, што раздражненне, — гэта неабходнасць гэтым займацца. Вільгельм Вунт быў першы, хто — вось ужо семдзесят гадоў таму назад — адзначыў розніцу паміж пасіўнай і актыўнай увагаю. Увага бывае пасіўнаю, калі, да прыкладу, на вуліцы чуецца стрэл. Тады нязвыклы гук спантанна ўрываецца ў нашу свядомасць і завалодвае нашай увагаю. Закаханая ж асоба не адчувае ніякага прымусу, бо яе зацікаўленая ўвага добраахвотна скіроўваецца на аб'ект кахання.

Тонкі псіхалагічны аналіз гэтай з'явы выявіў бы супярэчлівыя рысы цікавай сітуацыі, пры якой мы надаём камусьці зацікаўленую ўвагу свядома і, у той жа час, бязлітасна.

Ад праніклівага погляду не вылізне, што закаханым робіцца той, хто жадае закахання. У гэтым адрозненне закаханасці, стану, у сутнасці кажучы, цалкам нармальнага, ад апантанасці як паталагічнай з'явы. Той, хто апантаны, не «фіксуецца» на сваёй ідэі па-за адпаведнай схільнасцю. Жахліваць яго стану ў тым дакладна і палягае, што ідэя, якая авалодала ім, з'яўляецца ўнутры яго, маючы характар брутальнага вонкавага навязвання, якое зыходзіць ад ананімнага і няіснага «іншага».

Толькі ў адным выпадку наша зацікаўленая ўвага да іншай асобы ідзе знутры, аднак пры гэтым не ёсць закаханасцю. А менавіта — у выпадку нянавісці. Агулам кажучы, каханне

і нянавісць — гэта варожыя адно аднаму двайняты, тоесныя і антаганістычныя. Падобна да таго, як адчуваюць закаханасць, адчуваюць — гэтак жа часта — і «ненавіднасць».

Калі мы выходзім з перыяду закаханасці, мы адчуваем штосьці, блізкае да абуджэння, якое выцягвае нас з цясніны, у якой тоўпяцца сны. Толькі тады мы зразумеем, што нармальная перспектыва шырэйшая, што ў ёй больш паветра, і ўсвядомім увесь герметызм і разрэджанасць, на якія хварэў наш ахоплены жарсцю клёк. Пэўны час мы будзем адчуваць млявасць, слабасць і засмучэнне, ад якіх паступова акрыяем.

Адзін раз нарадзіўшыся, працэс закаханасці будзе адбыцца з гнятліваю аднастайнасцю. Я маю на ўвазе, што ўсе, хто закахаецца, закахаецца аднолькавым спосабам — дасціпнік і дурань, малады і стары, буржуа і мастак. Гэта пацвярджае механістычную прыроду закаханасці. Адзінае, што ў ёй не ёсць чыста несвядомым, — гэта яе ўзнікненне.

Вось чаму гэта ў большай ступені, чым любая іншая частка адпаведнай з’явы, прыцягвае нас як псіхолагаў. Што ж, уласна кажучы, фіксуе зацікаўленую ўвагу канкрэтнай жанчыны на канкрэтным мужчыне і канкрэтнага мужчыны на канкрэтнай жанчыне? Якога кшталту якасці даюць перавагу адной з безаблічнай чарады іншых асоб? Няма сумневу, што менавіта гэтая тэма выклікае найбольшую цікавасць.

І разам з тым яна змяшчае ў сабе не меншую складанасць. Бо калі ўсе, хто робіцца закаханым, закаханыя аднолькава, яны, аднак жа, закахаліся не ў адно і тое самае. Няма нейкіх універсальных якасцяў, што нязменна выклікалі б закаханасць. Аднак перш чым звярнуцца да гэткай няпростай тэмы, як пытанне пра тое, што ж выклікае закаханасць і якімі бываюць розныя тыпы эратычных прыхільнасцяў, варта адзначыць нечаканае падабенства закаханасці як паралюшу зацікаўленай увагі з містыцызмам, а таксама — што яшчэ больш істотна — з гіпнатычным станам.

VII ЗАКАХАНАСЦЬ, ЭКСТАЗ І СТАН ГІПНОЗУ

Гаспадыня дома, заўважыўшы, што яе пакаёўка робіцца рассяяною, разумее, што яна закахалася. Увага беднай служанкі ў дачыненні да рэчаў вакол яе не свабодная. Яна жыве моцна захоплена, мройліва, сузіраючы ў сабе вобраз заўсёды прысутнага свайго каханага. Гэтая засяроджанасць на ўласным унутраным сведе робіць закаханую асобу падобнаю да самнамбулы, лунаціка, «зачараванага». І сапраўды, закаханасць — гэта зачараванасць. Мілосны напой Трыстана здаўна з уражвальнай унавочненасцю сімвалізаваў псіхалагічны працэс, званы «каханнем».

У штодзённых моўных зваротах, якая набывае свой кшталт тысячагоддзямі, плёскаюцца чароўныя крыніцы псіхалагічных назіранняў, абсалютна дакладных і дагэтуль не прынятых пад увагу. Тое, што выклікае закаханасць, — гэта заўсёды «чары». І адпаведнае паняцце са сферы магіі, якое ўжываецца ў дачыненні да аб'екта кахання, паказвае нам, што творца мовы доўгі час назіраў над надзвычайным і бязлітасным станам, у якім апынаецца закаханая асоба.

Больш старадаўні верш служыў магічнаю формулай, якая называецца *cantus i carmen*¹. Дзеяй і магічным вынікам формулы было *incantatio*². Адсюль *encanto* — чары, а ў французскай мове з *carmen* утвораная *charme*³.

Аднак, якія б ні былі адносіны закаханасці з магіяй, на мой погляд, існуе глыбейшае, чым гэта прызнавалася дагэтуль, падабенства паміж ёю і містыцызмам.

На думку пра гэтае глыбіннае сваяцтва павінен быў падштурхнуць факт таго дзіўнага супадзення, што містык заўсёды

¹ Спеў; песня (лац.).

² Зачароўванне (лац.).

³ Чароўнасць (франц.).

дзеля выказвання сваіх пачуццяў звяртаецца да эратычнай лексікі й вобразнасці. Усім, хто калі-небудзь зацікавіўся з'явамі рэлігійнасці, цяжка было гэтага не заўважыць, аднак усе яны меркавалі, што гэта магчыма належным чынам растлумачыць як прыклады метафар.

З метафарамі адбываецца тое самае, што і з модаю. Ёсць пэўныя людзі, якія, прызнаўшы штосьці за метафару або моду, тым самым як бы зачыняюць гэтую тэму і не бачаць патрэбы ў далейшых даследаваннях.

І гэта як быццам метафара і мода не такія самыя рэальнасці, як і ўсе іншыя, і яны не падпарадкоўваюцца гэтак жа паслядоўна абавязковым законам, як тыя, што кіруюць абарачэннем планет!

Аднак, калі ўсімі, хто вывучаў містыцызм, заўважалася частае выкарыстанне ў ім эратычнай лексікі, незаўважанаю заставалася адна прыватная акалічнасць, якая мае сапраўды істотнае значэнне. А менавіта: той факт, што закаханая асоба сілкуе прыхільнасць да ўжывання рэлігійных моўных зваротаў. Паводле Платона, каханне — гэта «боская» апантанасць, а кожны закаханы абагаўляе сваю каханую, адчувае сябе побач з ёю, «як на небе», і г. д. Гэты цікавы лексічны ўзаемаабмен паміж казаннем і містыцызмам наводзіць на думку пра іх супольныя карані.

Вось жа, містычны працэс як псіхалагічная з'ява і напраўду аналагічны закаханасці. Яны супадаюць нават у сваёй дакучлівай аднастайнасці. Падобна да таго, як закаханыя становяцца гэткімі аднолькавым чынам, містыкі ўсіх часоў і народаў прайшлі той жа самы шлях і казалі, у сутнасці, адно і тое самае.

Возьмем любую кнігу містычнага характару — індыйскую або кітайскую, александрыйскую або арабскую, нямецкую або іспанскую. У дачыненні да іх гаворка заўсёды ідзе пра трансцэндэнтны даведнік, дзе тлумачыцца, якім чынам розум імкнецца да Бога. Як этапы шляху, гэтак і тыя сілы, якія даюць

яму падтрымку, нязменна адны й тыя самыя, калі не лічыць адрозненняў вонкавага і выпадковага характару¹.

Я выдатна разумею і, калі заўгодна, падзяляю тую адсутнасць сімпатыі, якую спрадвеку Царква дэманстравала ў дачынненні да містыкаў, як быццам баючыся, што экстатычныя прыгоды ашалелага духу вядуць да страты прэстыжу рэлігіі. Экстатычны — гэта, у вядомым сэнсе, шалёны. Той, каму бракуе адчування меры й яснасці ў галаве. Ён надае сваім стасункам з Богам аргіястычны характар, не сумяшчальны з паважным спакоем сапраўднага святара. Тут адбываецца рэдкае супадзенне: гэткую самую пагарду, якую кітайскі мандарын-канфуцыянец адчувае да містыка-даасіста, прасветленая містыкаю мнішка выклікае ў каталіцкага тэолага.

Прыхільнікі рознага кшталту гармідару абавязкова аддадуць перавагу анархіі й наркатычнаму ўздзеянню містыкаў перад ясным і ўпарадкаваным складам розумам святароў, гэта значыць Царквы. Мне цяжка з першымі ў гэтым пагадзіцца. Для мяне бясспрэчна, што любая тэалогія бліжэй падводзіць нас да разумення Бога, кажа нам больш аб прыродзе боскага, чым усе экстазы ўсіх містыкаў, разам узятых. Бо, замест каб скептычна ставіцца да экстатычнага, мы павінны паверыць яму на слова, прыняць тое, што ён прыносіць нам са сваіх трансцэндэнтных заглыбленняў, а потым глядзець, ці вартае высілкаў тое, што ён нам дае. І праўда акурат палягае ў тым, што пасля таго, як мы суправодзім яго ў ягоным узнёслым падарожжы, тое, што ён паспявае паведаміць нам, мае невялікую вартасць. Мне падаецца, што еўрапейская душа шчыльна падышла да

¹ Адзіным адрозненнем, якое часам можа быць важным, ёсць наступнае: паасобныя містыкі былі вялікімі мыслямі «пазаіснага» і, дакладна трымаючыся свайго містыцызму, яны, у пэўных выпадках, паведамляюць нам ідэалогію генія. Гэткімі былі Плацін і Майстар Эгарт. Іх містыка, аднак, ідэнтычная містыцы найбольш вульгарных экстатыкаў. — *Заўв. аўтара.*

новага ўяўлення пра Бога, новых пацверджанняў яго рэальнага існавання, самых важкіх. Але я моцна сумняваюся, што ўзбагачэнне нашых уяўленняў пра Бога ідзе да нас падземнымі сцэжкамі містыкі, а не асветленымі шляхамі ўдумлівага мыслення. Тэалогія, а не экстаз.

Аднак давайце вернемся да нашай тэмы.

Містыцызм таксама ёсць праява ўзаімаўвагі. Першае, што нам прапануе містычная методыка, — гэта звярнуць сваю ўвагу на штосьці. На што ж? Самая мудрая і вядомая экстатычная методыка, а менавіта ёга, прастадушна раскрывае механічную прыроду ўсяго, што будзе пасля, бо на пытанне, якое нас цікавіць, адказвае: што заўгодна. Гэткім чынам, зусім не аб'ект вызначае або інспіруе нейкую з'яву — наадварот, ён служыць адно толькі нагодаю для таго, каб наш розум прыйшоў у ненармальны стан. Сапраўды, адмысловую ўвагу звяртаюць на штосьці толькі дзеля таго, каб перастаць зважаць на рэшту існага на свеце. Містычны шлях пачынаецца з выдалення з нашай свядомасці мноства аб'ектаў, якія звычайна існуюць у ёй і якія робяць магчымым нармальны рух ўзаімаўвагі. Гэтак, як сцвярджае св. Сан Хуан дэ ла Крус¹, перадумоваю для любога падарожжа ў патойбаковае служыць «ціхае прыстанішча». Утаймаванне пажбдаў і цікаўнасцяў; «вылікае адмаўленне ад усяго», — паводле словаў св. Тэрэзы², «выкараненне душы»; інакш кажучы, поўнае выражанне каранёў і вязаў нашых шматлікіх зямных інтарэсаў, каб «прадрых-

¹ Хуан дэ ла Крус (Ян ад Крыжа; 1542–1591) быў іспанскім каталіцкім святаром, містыкам, рэфарматарам ордэна кармелітаў. — *Паводле Вікіпедыі.*

² Тут і далей маецца на ўвазе Тэрэза Авільская, або Тэрэза ад Езуса, (сапр. Тэрэса Д'Авіла-і-Аўмада; 1515–1582) — іспанская мнішка-кармелітка, аўтарка містычных твораў. — *Зайв. перакладчыка.*

тавацца да паглынання» (св. Тэрэза), — усё гэта служыць адной мэце. Падобным чынам індус фармулюе ўмову сыходу ў містыцызм: *manatvam na rasyati* — не заўважаць натоўпу і разнастайнасці.

Гэтая аперацыя выгнання прэч рэчаў, паміж якімі звычайна знікае і ўзнікае наша чаканне, дасягаецца чыстаю фіксацыяй розуму. У Індыі кожная рэч можа служыць гэтай мэце, сама ж навука называецца *kasina*. Той, хто медытуе, можа, напрыклад, зляпіць гліняны дыск, пакласці яго побач з сабою і засяродзіць на ім сваю ўвагу. Або назіраць з вышыні, як цячэ ручай, або сузіраць лужыну, у якой адбіваецца святло. Або запаліць агонь, паставіць перад ім шчыт з прабітай у ім адтулінаю і глядзець скрозь яе на полымя, і г. д., і г. д. Узнікае нешта падобнае да эфекту пнеўматычнай помпы, пра які мы згадвалі вышэй, дзякуючы чаму закаханыя «абсарбуюць сэнсы» адно аднаго.

Не можа быць містычнага захаплення без спусташэння душы, якое яму папярэднічае. «Вось чаму, — казаў св. Хуан дэ ла Крус, — Гасподзь распарадзіўся, каб алтар, на якім павінна прыносіцца ахвяра, быў пусты ўнутры», «каб зразумела душа, калі пустою, без якіх-кольвечы рэчаў унутры яе хацеў бы бачыць Гасподзь»¹. Адзін нямецкі містык яшчэ больш энергічна паказаў гэтае адчужэнне ўвагі ад усяго, акрамя Бога, — сказаўшы: «Я вырадзіўся». А таму ж самаму св. Хуану належаць выдатныя словы: «Я не наглядаю за статкам», што значыць: я не маю наогул ніякага клопату.

Урэшце, самае дзіўнае: прыбраўшы з клёку ўсю разнастайнасць свету, містык будзе нас запэўніваць, што ён шчыльна наблізіўся да Бога, што ён запоўнены Богам. Інакш кажучы, — што менавіта Бог і складаецца з гэтае пустэчы. Таму Майстар

¹ Гл. кнігу: Jean Bauzi. *Saint Jean de la Croix et le problème de l'expérience mystique*. [Жан Базі. Святы Хуан дэ ла Крус і праблемы містычнага досведу] Paris, 1924. — *Заўв. аўтара*.

Экгарт¹ кажа пра «маўклівую пустэльнію Бога», а св. Хуан дэ ла Крус — пра «змрочную ноч душы», змрочную і, аднак, поўную святла — настолькі поўную, што, бесперашкодна разліваючыся паўсюль, святло абгортаецца цемраю. «Гэткая ўласцівасць духу, які быў ачышчаны, у якім панішчаныя ўсе індывідуальныя прыхільнасці й досведы, які, адмовіўшыся ад усяго і адварнуўшыся ад усяго, жывучы ў сваёй наўсуцэль змрочнай, непрагляднай пустэчы, бярэ ў абдоймы ўвесь свет, каб спраўдзілася ў ім выслоўе св. Паўла: «*Nihil habentes omnia possidentes*» («Мы нічога не маем, але ўсім валодаем»²). Св. Хуан дэ ла Крус у іншым месцы дае яшчэ больш яскравае вызначэнне гэтай дарэшты запоўненай пустэчы, гэтага зіхатлівага змроку: «гулая самота».

Вось жа, мы спыніліся на тым, што містык, падобна да закаханага, дасягае ненармальнага стану, «фіксуючы» ўсю сваю зацікаўленую ўвагу на адным аб'екце, прызначэнне якога палягае не ў чым іншым, як толькі каб адцягнуць увагу ад усяго астатняга і забяспечыць спусташэнне розуму, клёку. Бо гэта не самае далёка схаванае «жытло», не найвышэйшая вяршыня экстатычнага шляху, не тое, у чым містык, занядаўшы ўсё астатняе, глядзіць толькі на Бога. Бог, на якога магчыма глядзець, напраўду не ёсць Богам. Бог, які мае межы й постаць; Бог, які мысліцца праз тую або іншую прыкмету; урэшце, Бог, які ёсць аб'ектам нашай зацікаўленай увагі, у сваёй сутнасці занадта нагадвае ўвесь свет, каб сапраўды быць Богам. Адсюль

¹ Майстар Экгарт (к. 1260 — к. 1328), які паходзіў з Нямеччыны, лічыцца найбуйнейшым прадстаўніком рэлігійнага містыцызму хрысціянскага Сярэднявечча. — *Заўв. перакладчыка*.

² Гл.: *Deutsche Mystiker des 14. Jahrhunderts* [Нямецкія містыкі XIV стагоддзя]. Hrsg. von F. Pfeiffer. Bd. 2, Leipzig 1857. С. 316, 318—319. Цытата ад св. Паўла паходзіць з Другога паслання да Карынфянаў (6:10) і падаецца тут у перакладзе Васіля Сёмухі. — *Заўв. перакладчыка*.

і дактрына, якая зноў і зноў паўстае перад намі з містычных старонак парадаксальнага кшталту, каб запэўніць нас, што найвышэйшая мэта — не думаць «нават» пра Бога. Довад тут зразумелы: калі думаць пра Яго, быць цалкам паглынутым Ём, абавязкова надыходзіць хвіля, калі Ён перастае быць чымсьці вонкавым для нашага розуму адрозным ад яго, тым, што знаходзіцца па-за і перад суб'ектам. У выніку Ён перастае быць *objectum* і ператвараецца ў *injectum*¹. Бог уваходзіць у душу, злучаецца з ёю, або, як прынята казаць, душа раствараецца ў Богу, перастае ўспрымаць сябе як нешта асобнае. Менавіта гэтай лучнасці ён прагне містык. «І становіцца душа — я кажу пра сам дух гэтай душы — як быццам бы адзіным цэлым з Богам»², — паведамляе нам св. Тэрэза ў «Сёмым котлішчы»³. Пры гэтым размова не ідзе пра тое, што гэтая лучнасць адчуваецца як штосьці недаўгавечнае, якое дасягаецца сёння і потым страчваецца. Экстатычная асоба ўспрымае гэтую лучнасць як канчатковую і вечную, падобна да таго, як закаханы прысягае кахаць вечна. Св. Тэрэза энергічна робіць адрозненні паміж дзвюма разнавіднасцямі пераходу ў іншую якасць: першую можна «параўнаць з дзвюма свечкамі, полымя якіх настолькі паядналася, што здаецца, нібыта свечка адна... Аднак іх без цяжкасці можна адлучыць адну ад аднае, і мы зноў маем перад сабою дзве свечкі». Другая, наадварот, «як тая вада, што падае з неба ў раку, або ручай, дзе яна змешваецца настолькі,

¹ Аб'ект (тое, што знаходзіцца па-за намі) і ін'ект (тое, што знаходзіцца ўнутры нас, укаранёнае ў нас). — Заўв. Усевалада Багно. [Rudolf] Otto. *Westystische Mystik* [Рудальф Ота. *Заходне-ўсходняя музыка*]. [Gotha 1926]. — Заўв. аўтара.

² Тут і далей цытуецца адзін з раздзелаў кнігі св. Тэрэзы дэ Хесус «Унутраны замак, або Жытло». (Santa Teresa de Jesus, *Obras completas*. Madrid, 1976. С. 441). — Заўв. Усевалада Багно.

³ Раздзел твора «Унутраны замак, або Котлішчы», напісанага ў 1577 г. — Паводле Вікіпедыі.

што ўжо ні ў кога не атрымаецца вызначыць і адлучыць тую, якая была ў рацэ, ад той, што ўпала з неба; сапраўды гэтак жа сама вада рэчкі, якая ўпадае ў мора, ужо непадзельная; сапраўды гэтак жа сама, калі святло хоць і льецца ў памяшканне праз два акны двума асобнымі патокамі, там яно будзе ўжо адным святлом».

Майстар Экгарт вельмі добра абгрунтоўвае адносную непаўнавартасць (*relativa inferioridad*) любога стану, пры якім Бог ёсць адно толькі аб'ектам роздуму. «Сапраўдная прысутнасць Бога магчымая толькі ў душы, а не ў думках пра Бога, аднастайных і няспынных. Чалавек не павінен толькі думаць пра Бога, бо варта толькі думкам скончыцца, як Бога не стане». Такім чынам, найвышэйшай прыступкаю містычнага шляху будзе тая, на якой чалавек прасякнецца Богам, стане губкаю, набрынялай боскасцю. Тады ён можа зноўку вярнуцца ў свет і заняцца зямнымі рэчамі, бо ён будзе, у сутнасці, працаваць як аўтамат, змайстраваны Богам. Яго жаданні, крокі й дзеянні на свеце ўжо не будуць ягонай справаю. Нішто з таго, што ён робіць і што з ім адбываецца, не турбуе яго, бо «ён» пакінуў Зямлю, свае жаданні й дзеянні, неўспрымальныя і непранікальныя для якіх-кольвечы адчуванняў. Тое, што сапраўды было яго асобаю, эмігравала да Бога, перацякло ў Бога; засталася толькі механічная лялька, нейкае «стварэнне», якім Бог кіруе. (Містыцызм у найвышэйшай сваёй праяве абавязкова апынаецца ў сваяцтве з «квіетызмам»¹).

Гэты надзвычайны стан нагадвае эвалюцыю «закаханасці». Яму гэтаксама адпавядае перыяд перацякання ў «лучнасць», падчас якога кожны пераносіць сябе ў іншага і жыве — думае, жадае, дзейнічае — не сваім, а іншым жыццём. Вось жа, паколькі каханая асоба ўтварае з намі адзінае цэлае, мы перастаем пра яе думаць. Гэта знаходзіць свой адбітак, як

¹ Квіетызм — разуменне пабожнасці як сузіральнай, духоўнай заглыбленасці ў сябе. — *Заўв. Усевалада Багно.*

гэта бывае з іншымі інтымнымі станамі, у сімволіцы выразу твараў. Перыяду «зацікаўленай увагі», засяроджанасці ўсіх намераў на каханай, якая пакуль знаходзіцца «звонку», адпавядае стан глыбокай задуменнасці й засяроджанасці. Вочы застаюцца нерухомымі, позірк застылым, галава схіляецца да грудзей, цела, калі гэта мажліва, цураецца людзей. Усім сваім абліччам мы дэманструем нейкую заглыбленасць і замкнёнасць. У герметычнай прасторы нашай зацікаўленай увагі мы выседжваем вобраз каханай асобы. Толькі калі нас «ахопіць» мілосны экстаз і каханая асоба робіцца нашаю; дакладней, калі я — гэта і я, і каханая мною асоба, наша аблічча здабывае гэта цудоўнае *йранouissement*¹, сапраўдны выраз шчаслівасці. Вочы, якія робяць лагодным пагляд, дранцвеюць, слізгаючы па ўсім — вядома ж, ні на чым не засяроджваючыся: больш, чым бачачы, упадабаўшы лашчыць прадметы. Пры гэтым рот бывае злёгка растулены ў нявызначанай усмешцы, якая няспынна гуляе ў кутках вуснаў. Гэта аблічча прыдуркаватага чалавека — атупелае. Не маючы вонкавага або ўнутранага аб'екта, на якім мы засяроджваемся, наша душа страчвае дысцыплінаванасць і дакладнасць у адносінах. Нашы адчужанні блукаюць у нявызначанасці, і ўся наша дзейнасць зводзіцца да таго, каб выпусціць пбру з паверхні нашай душы, як з ціхай («квіетызм») вады пад промнямі ўсёпаглынальнага сонца. Калі нішто ўва ўнутраным або вонкавым свеце не валодае нашай увагаю, душы, як нерухомай роўнядзі вод, застаецца толькі ціхавірна ляжаць («квіетызм») у промнях усёпаглынальнага сонца. Падобнага кшталту «адчужанне раскошы» знаёмае як закаханаму, так і містыку². Гэтае жыццё і гэты свет, як дабро,

¹ Прасвятленне (франц.).

² Як было адзначана, я ніякім чынам не намякаю на рэлігійную «каштоўнасць», якая адпавядае «адчужанню раскошы». Гэта ёсць, уласна кажучы, найменнем псіхалагічнага стану, характэрнага для ўсіх містыкаў усіх рэлігій. — *Зайв. аўтара.*

так і зло, не закранаюць іх пачуццяў, больш не ўяўляюць для іх аніякай цікавасці. У нармальнай сітуацыі мы да іх далёка не абыякавыя, яны западаюць нам у душу, трывожаць і даймаюць нас. Таму мы адчуваем уласнае быццё як цяжар, які мы трываем з цяжкасцю, коштам неймаверных высілкаў. Аднак варта нам перанесці ядро інтымнасці ў іншае месца, перамясціць яго ў іншага чалавека, як тое, што адбываецца ў гэтым свеце страчвае для нас каштоўнасць і ўздзеянне на нас, як бы выносіцца за дужкі. Праходзячы спаміж рэчаў, мы не адчуваем іх прыцягнення.

Гэта выглядае так, як калі б існавалі два светы рознай велічыні, але ўзаемапранікальныя: містык толькі ўяўляецца тым, хто жыве ў зямным; а папраўдзе, ён жыве ў іншым, далёкім краі, сам-насам з Богам. «*Deum et animam. Nihilne plus? Nihil omnino*»¹, — піша св. Аўгусцін. Сапраўды, гэтак жа сама і закаханы праходзіць паўз нас, прытым мы не маем на яго аніякага ўздзеяння — хіба што дакранемся да перыферыі яго адчувальнасці. Ён мяркуе, што, здавалася б, яго жыццё прадвызначанае назаўсёды.

У «стане раскошы» — ці то містычнай, ці то эратычнай — жыццё чалавека губляе сваю вагу і горыч. З панскаю шчодрасцю ён налева і направа раздорвае ўсмешкі. Але панская шчодрасць заўсёды памяркоўная і не патрабуе высілкаў. Гэта вельмі няшчодрая шчодрасць; яна, уласна кажучы, паходзіць з пагарды. Той, хто перакананы ў сваім высокім прызначэнні ад прыроды, «шчодра» абсыпае ласкамі людзей ніжэйшага класа, якія не ўяўляюць для яго небяспекі ўжо хоць бы таму, што ён з імі «не стасуецца», не жыве з імі адзіным жыццём. Найбольшая пагарда палягае ў тым, каб не заўважаць недахопаў бліжняга, гэтак жа сама як у імкненні асвятляць яго са сваіх недасягальных вышынь паблажлівым святлом свайго дабрабыту. Вось жа, і для містыка, і для закаханага, які гэтак нагадвае

¹ Бог і душа. Што небудзь яшчэ? Нічога зусім (лац.).

яго, усё мілае і прывабнае. Рэч у тым, што, ужо вяртаючыся са стану быцця паглынутым і зноў зірнуўшы на рэчы, ён іх якраз і не бачыць гэткімі, якія яны ёсць, а бачыць іх адлюстраванне ў тым, што адгэтуль для яго толькі й існуе — у Богу або ў аб'екце свайго кахання. І тую чароўнасць, якой няма ў саміх гэтых рэчах, яму шчодро дорыць люстэрка, у якім ён іх сузірае. Прыслушаемся да Майстра Экгарта: той, хто адрынуў рэчы, здабыў іх зноў у Богу, падобна да таго, хто, адварнуўшыся ад краявіду, знаходзіць яго бесцясным, адбітым у чароўнай роўнядзі возера. Узгадайма таксама вядомыя вершы, што склаў наш св. Хуан дэ ла Крус:

Гаі наўкол мінуўшы,
даброццю іх ён надзяліў дазвання,
пасля, на іх зірнуўшы,
ён вырашыў, што стане
ўсё ж прыгажэйшым іх убранне¹.

Містык — гэтая губка Бога, — крыху супраціўляецца рэчам; тады Гасподзь, нібы вадкасць, выцякае і лакіруе іх. І закаханая асоба ў гэтым да яго падобная. Зрэшты, было б памылкаю захапляцца «душэўнай шчодрасцю» містыка і закаханага. Яны прыязныя да ўсіх істот менавіта таму, што ў глыбіні душы да іх абыякавыя. Яны іх абмінаюць сваёй дорогаю і сыходзяць. Папраўдзе, занадта доўгія затрымкі ў дарозе іх трохі раздражняюць, як таго пана — праявы зацікаўленай увагі «сялян». Гэта цудоўна выказаў св. Хуан дэ ла Крус:

Іх адкладзі, каханы:
я да цябе ўжо еду².

Асалода «стану раскошы», у чым бы ён ні выявіўся, палягае ў тым, што хтосьці знаходзіцца па-за межамі свету і сябе.

¹ Гл.: San Juan de la Cruz. *Cantico espiritual* [Св. Хуан дэ ла Крус. *Духойныя песняспевы*] // *Poesias completas*. Madrid, 1973. С. 16.

² Оp. cit., с. 48.

Менавіта гэта літаральна і азначае «экстаз»: быць па-за межамі сябе і свету. Пры гэтым адзначым, што існуюць два нязменныя тыпы людзей: тыя, хто шчаслівы, толькі знаходзячыся па-за межамі сябе, і тыя, хто, наадварот, адчуваюць цэласнасць сваёй асобы, толькі калі яны на вышыні саміх сябе. Існуе мноства спосабаў выйсці з замкнёнасці ў сабе, ад алкаголю да містычнага трансу. Гэтак жа сама шматлікія — ад халоднага душа да філасофіі — і спосабы замкнуцца на сабе. Два гэтыя тыпы людзей рэзка адрозніваюцца паміж сабою ўва ўсіх жыццёвых праявах. Ёсць, да прыкладу, прыхільнікі экстатычнага мастацтва, для якіх атрымліваць асалоду ад прыгажосці — значыць «напампоўваць сябе эмоцыямі». Іншыя, наадварот, лічаць, што для сапраўднай асалоды мастака патрэбны душэўны спакой, які забяспечвае халоднае і яснае сузіранне аб'екта самога ў сабе.

Бадлер дэклараваў сваё разуменне экстатычнага, калі на пытанне, дзе б ён хацеў жыць, адказаў: «Дзе заўгодна, дзе толькі заўгодна... абы па-за межамі свету!».

Імкненне «выйсці па-за межы сябе» спарадзіла разнастайныя формы аргіястычнага: ап'яненне, містыцызм, закаханасць і г. д. Я зусім не хачу гэтым сказаць, што адно аднаго вартае — я толькі намякаю на іх аднолькавае паходжанне ды на тое, што іх карані сягаюць да оргіі. Гаворка ідзе пра людзей, якія — не здольныя жыць, замкнуўшыся на сабе, — спрабуюць выйсці з замкнёнасці й скіравацца да таго, хто іх падтрымае і павядзе. Таму гэтка арганічны для містыкі й кахання матыў выкрадання або захопу. Быць выкрадзеным — значыць не ісці кудысьці ў сваю ахвоту, а адчуваць, што цябе хтосьці або штосьці хапае і нясе. Выкраданне было прымітыўнай формаю кахання, захаванай у міфалогіі пад выглядам кентаўра, які звозіць прэч німфу, трымаючы яе ў сябе на спіне.

Дагэтуль у рымскім вясельным абрадзе захаваліся рэшткі традыцыйнага выкрадання: жонка не павінна ўваходзіць у дом мужа сама — муж павінен занесці яе туды на руках, каб яна не

дакранулася да парога. Апошнім сімвалічным выразам нейкага выкрадання ёсць «транс» і экстаз містычнай мнішкі й страта прытомнасці закаханымі.

Аднак гэтае дзіўнае падабенства экстазу і «кахання» зробіцца больш выразным, калі іх супаставіць яшчэ з адным анамальным душэўным станам — загіпнатызаванасцю.

Сотні разоў адзначалася, што містычны стан надзвычай нагадвае загіпнатызаванасць. Ім абайм спадарожнічаюць транс, галюцынацыі й нават ідэнтычныя цялесныя праявы, такія, як нячуласць і каталепсія. З іншага боку, мне заўсёды здавалася, што дзіўная блізкасць існуе таксама паміж загіпнатызаванасцю і закаханасцю. Я не наважваўся выказаць гэтую здагадку, паколькі адзінаю падставаю для яе, на мой погляд, служыла мая перакананасць у тым, што загіпнатызаванасць таксама спараджаецца феноменам зацікаўленай увагі. Тым не менш, наколькі мне вядома, ніхто не зірнуў на гіпноз з гэтага гледзішча, нягледзячы на адну, здавалася б, самавідавочную акалічнасць: сон як бок псіхікі залежыць ад стану нашай увагі. Клапарэд¹ даўно заўважыў, што сон авалодвае намі па меры таго, як мы губляем цікавасць да рэчаў, губляем нашу ўвагу. Уся методыка змагання з бяссоннем палягае ў тым, каб засяродзіць нашу ўвагу на якім-небудзь аб'екце або механічным дзеянні — напрыклад, лічэнні. Прынята, што нармальны сон, як і экстаз, — гэта аўтагіпноз.

Вось чаму адзін з самых разумных псіхіятраў нашага часу, Паўль Шыльдэр², палічыў бясспрэчным факт шчыльнай павязі, якая існуе паміж загіпнатызаванасцю і каханнем³. Я паспрабую

¹ Эдуар Клапарэд (1873–1940) — швейцарскі неўролаг, дзіцячы псіхолаг і педагог. — *Паводле Вікіпедыі*.

² Паўль Ф. Шыльдэр (1886–1940) — аўстрыйскі псіхіятр і псіхааналітык. — *Паводле*: <https://www.encyclopedia.com>.

³ Гл.: [Paul Schilder.] Ueber das Wesen der Hypnose [Паўль Шыльдэр. Пра сутнасць гіпнозу]. Berlin 1922. — *Заўв. аўтара*.

сцісла пераказаць яго ідэі, бо яны, заснаваныя на зусім іншых, чым у мяне, довадах, замыкаюць кола паказаных у нашым эцюдзе супадзенняў паміж закаханасцю, экстазам і гіпнозам.

Вось першы шэраг супадзенняў паміж закаханасцю і станам гіпнозу:

Маніпуляцыі, якія палягчаюць уваход у гіпнатычны стан, маюць эратычную каштоўнасць: мяккая рука робіць рухі, нібы песціць; сугестыўная і ў той жа час заспакойвальная гаворка; «званы погляд»; часам пэўны імператыўны гвалт жэста і голасу. Калі аб'ектам гіпнозу ёсць жанчына, нярэдка бываюць выпадкі, калі, засынаючы або прачнуўшыся, яна акідвае гіпнатызёра знясіленым поглядам, гэтакім характэрным для сексуальнай узбуджанасці й задавальнення. У паасобных выпадках загіпнатызаваныя асобы прызнаваліся, што падчас трансу яны мелі адчуванне цяпла і мілаты ўва ўсім целе. Нярэдка іх адольвалі пачуцці выразна сексуальнага характару. Эратычнае ўзбуджэнне скіроўваецца на гіпнатызёра, які часам, відавочна, бывае аб'ектам заляцанняў. Раз-пораз эратычныя фантазіі загіпнатызаванай асобы ператвараюцца нават у псеўдаўспаміны й яна вінаваціць гіпнатызёра ў згвалтаванні. Гіпноз жывёл дае падобныя вынікі. Самка жудаснай разнавіднасці павукоў, званых *galeodes kaspicus turkestanus*¹, імкнецца з'есці самцоў, якія дамагаюцца яе.

І толькі калі самцу ўдаецца сціснуць сваімі ключнямі вызначанае месца на жываце самкі, яна, у абсалютна пасіўным стане, дазваляе адбыцца полавому акту.

Спаралізаваць самку можна і ў лабараторных умовах — дастаткова толькі дакрануцца да кузуркі. Яна тут жа ўпадае ў стан гіпнозу. Немалаважная, аднак, тая акалічнасць, што гэткага кшталту вынік дасягаецца толькі падчас шлюбнага перыяду.

Свае назіранні Шыльдэр падсумоўвае наступнымі словамі: «Усё гэта дазваляе выказаць здагадку, што чалавечы гіпноз так-

¹ Адзін з відаў скарпіёна, які жыве ў Сярэдняй Азіі. — *Заўв. Усевалада Багно.*

сама ёсць біялагічнаю функцыяй, якая дапаўняе сэксуальную». Тым самым ён упадае ў неадольны (*sempiterno*) фрайдызм, адмаўляючыся ад выразнай інтэрпрэтацыі дачыненняў паміж станам гіпнозу і «каханнем».

Найбольшую цікавасць уяўляюць сабою яго меркаванні пра псіхічны стан гіпнатызаваанай асобы. Паводле Шыльдэра, гаворка ідзе пра тое, што асоба пад гіпнозам як бы дзяціннее: яна з радасцю даручае ўсю сябе іншай асобе і супакойваецца, у цені яго аўтарытэта. Толькі такі тып дачыненняў робіць магчымым уплыў гіпнатызёра. Цалкам натуральна, што ўсё, што пацвярджае аўтарытэт гіпнатызёра — слава, сацыяльнае становішча, шляхетны выгляд — спрашчае яго працу. З іншага боку, калі чалавек не жадае, гіпноз на яго не падзейнічае.

Адзначым таксама, што ўсе без вынятку гэтыя асаблівасці могуць быць аднесеныя таксама да закаханасці. У аднолькавай ступені яна таксама — мы ўжо спыняліся на гэтым — заўсёды «жаданая» і імпліцытна мае на ўвазе запатрабаванне перадаручыць сябе іншаму і знайсці ў ім спакой — само па сабе жаданне цудоўнае. Што ж да ментальнага стану, адзначанага адноснаю інфантальнасцю, у які пры гэтым патрапляюць, то ён суадносіцца з тым, што я назваў «звужэннем клёку», здрабненнем і збядненнем абсягу нашай зацікаўленай увагі.

Незразумела, чаму Шыльдэр нават не згадвае механізма зацікаўленай увагі як самага бяспрэчнага чынніка гіпнозу, калі тэхніка гіпнозу ў прынцыпе палягае ў засяроджванні увагі на нейкім аб'екце: люстэрку, драбчкы дыямента, святле і г. д. З іншага боку, супастаўленне розных чалавечых тыпаў з гледзішча схільнасці да гіпнозу паказвае максімальнае супадзенне з іх здольнасцю да траплення ў стан закаханасці.

Гэтак, жанчына лепш за мужчыну паддаецца гіпнозу — *ceteris paribus*¹. Але ж праўда і тое, што яна часцей за мужчыну бывае ахопленая сапраўднаю жарсцю. Якімі б іншымі

¹ Пры іншых роўных умовах (лац.).

прычынамі мы ні тлумачылі гэтую схільнасць, несумненна, што ў галовах прадстаўнікоў абодвух полаў асабліва выразна адбываюцца адрозненні структуры надавання зацікаўленай ўвагі. Пры роўных умовах жаночая псіхіка лягчэй пагаджаецца на магчымае звужэнне свайго абсягу, чым мужчынская, бо душа жанчыны больш канцэнтрычная, больш засяроджаная на сваіх інтарэсах, больш эластычная. Як мы маглі пераканацца, функцыяй, адказнай за надаванне розуму архітэктонікі ды артыкуляцыі, ёсць зацікаўленая ўвага. Чым больш уніфікаваная душа асобы, тым больш канцэнтраваны спосаб стварэння зацікаўленай увагі. Лічыцца, што жаночая душа аддае перавагу таму, каб мець не больш за адну вось зацікаўленасці, што ў той ці іншы перыяд яна зарыентаваная на адну-адзіную рэч. Каб загіпнатызаваць яе або закахаць у сябе, дастаткова завалодаць гэтым адзіным цэнтрам яе ўвагі. У параўнанні з канцэнтрычнай структураю жаночай душы псіхіка мужчыны заўсёды мае некалькі эпіцэнтраў. Чым больш дакладны адаптэды мужчынскі характар, тым менш цэласнасці ў яго душы, як быццам падзеленай на непранікальныя адсекі. Адна яе частка, безумоўна, аддадзеная палітыцы або камерцыі, у той час як другая прысвечаная інтэлектуальным інтарэсам, а яшчэ адна — сэксуальнаму задавальненню. Адсутнічае, такім чынам, тэндэнцыя да прыцягнення зацікаўленай увагі да аднаго цэнтра. У сутнасці, пераважае наўпрост процілеглая тэндэнцыя, якая прыводзіць да раз'яднання. Восяў зацікаўленай увагі існуе мноства. Мы прывычныя да таго, каб жыць на глебе множнасці, пры разнастайнасці ментальных абсягаў, з іх нетрывалымі ўзаемасувязямі; і з намі нічога не здарыцца, калі мы надамо нечаму адмысловую ўвагу, бо гэта ніяк не адаб'ецца на нашай цікавасці да ўсяго астатняга.

Закаханай жанчыне раз-праз падаецца, што мужчына, якога яна кахае, прыналежыць ёй не дарэшты. Яна заўсёды знаходзіць яго трохі безуважлівым, як бы дзесьці па шляху на

спатканне ён пакінуў правінцыі сваёй душы, раскіданыя па ўсім свеце. І наадварот, сумленнага мужчыну не раз бянтэжыла ягоная няздольнасць да поўнай аддачы, да максімалізму ў каханні, на які здольная жанчына. З гэтае прычыны мужчына пастаянна дэманструе сваю няўключнасць у каханні і няздольнасць да дасканаласці, якой жанчыне ўдаецца дасягнуць у гэтым пачуцці. Такім чынам, тэндэнцыя, датычная схільнасці жанчыны да містыцызму, гіпнозу і закаханасці тлумачыцца тымі самымі прынцыпамі.

Калі ж мы зноў звернемся да даследавання Шыльдэра, то ўбачым, што сваяцтва паміж каханнем і містыцызмам ён тлумачыць цікавым і важным прыкладам саматычнай уласцівасці.

Гіпнатычны сон, урэшце, нічым не адрозніваецца ад сну звычайнага. Вось чаму аматар паспаць служыць ідэальным аб'ектам для гіпнатызёра. Такім чынам, мяркуючы па ўсім, існуе шчыльная сувязь паміж функцыяй сну і тым месцам у кары галаўнога мозгу, якое называецца трэцім шлуначкам. Бяссонне і летаргічны энцэфаліт звязаныя з парушэннямі ў гэтым органе. На думку Шыльдэра, у тым жа самым маюць свае карані саматычныя перадумовы стану гіпнозу. І ў той жа час, трэці шлуначак ёсць «арганічным вузлом сэксуальнасці», які абумоўлівае шмат якія зрухі ў сэксуальнай сферы.

Да ідэі цэрэбральных лакалізацый я стаўлюся вельмі стрымана. Няцяжка выказаць здагадку, што, калі чалавеку адсячы галаву, то ён перастане думаць і адчуваць. Аднак усё апyneцца нашмат больш складаным, калі мы паспрабуем лакалізаваць кожную псіхічную функцыю ў нашай нервовай сістэме. Чыннікі бесперспектыўнасці падобнага кшталту пошукаў шматлікія, але самая відавочная палягае ў тым, што мы ігнаруем рэальную ўзаема сувязь псіхічных функцый, іх залежнасць адна ад адной і месца ў іерархіі. Нескладана ў працоўным парадку ізаляваць тую або іншую функцыю ды разважаць на тэмы «бачыць», «чуць», «уяўляць сабе», «успамінаць» або на тэмы «разважан-

не», «зацікаўленая ўвага» і г. д.; аднак нам невядома: ці не ўваходзіць «разважанне» першапачаткова ў «бачыць», — або: ці не суадносіцца «надаванне ўвагі» з «разважаннем», або і наадварот. Сумнеўна, што ў нас атрымаецца лакалізаваць ізаляваныя адна ад другой функцыі, калі сама іх ізаляванасць уяўляецца надта праблематычнаю.

Тым часам гэткага кшталту скептыцызм мусіць служыць стымулам да далейшых, усё больш пераканаўчых даследаванняў. Так, у прыведзеным вышэй прыкладзе мела б сэнс спраўдзіць, ці не звязаная, наўпрост або ўскосна, здольнасць да надавання ўвагі з тым участкам кары галаўнога мозгу, ад якога, паводле Шыльдэра, залежаць сон, гіпноз і каханне. Адзначаная намі шчыльная блізкасць паміж гэтымі трыма станамі й экстазам дазваляе выказаць здагадку, што трэці шлуначак мае дачыненне таксама і да містычнага трансу. Гэта б нарэшце растлумачыла, чаму эратычная лексіка нязменна прысутнічае ў экстатычных споведзях, а містычная — у мілосных сцэнах.

У сваім нядаўнім дакладзе, прачытаным у Мадрыдзе, псіхіятр Алерс¹ адпрэчыў усе спробы вытлумачыць містыцызм як праяву і сублімацыю мілоснага поцягу. Гэты пункт погляду ўяўляецца мне абсалютна дакладным.

Мілосныя тлумачэнні містыцызму, да нядаўняга мінулага агульнапрызнаныя, былі жакліва трывіяльнымі. Але цяпер гэтае пытанне выглядае іначай. Рэч не ў тым, што містыцызм спараджаецца «каханнем», а ў тым, што ў іх агульныя карані й што яны ўяўляюць сабою два ментальныя станы з аналагічнай арганізацыяй. У абодвух выпадках у свядомасці адбываюцца амаль што ідэнтычныя працэсы, якія выклікаюць тыя самыя праявы на эмацыйным узроўні, для выказвання якіх служаць, індывідуальныя, містычныя або эратычныя формулы.

¹ Рудальф Алерс (1883–1963) — аўстрыйскі псіхіятр, які належаў да першай групы супрацоўнікаў заснавальніка псіхааналізу Зігмунда Фройда. — *Паводле Вікіпедыі.*

Завяршаючы гэты эцюд, мне хацелася б нагадаць, што я ставіў перад сабою задачу апісаць адну толькі фазу вялікага працэсу каханьня — «закаханасць». Каханне — з'ява нашмат больш шматбаковая і глыбейшая, больш па-сур'ёзнаму чалавечая, хоць і не гэткая гвалтоўная. Каханне заўсёды праходзіць праз шалёны этап «закаханасці»; у той жа час паўсюдна сустракаецца «закаханасць», за якой не стаіць сапраўднае каханне. Таму не будзем прымаць частку за цэлае.

Часцяком бывае, што пра добрыя якасці каханьня мяркуюць паводле яго гвалтоўнасці. Дзеля абвяржэння гэтай пашыранай памылкі й былі напісаныя папярэднія старонкі. Гвалтоўнасць у каханні не мае нічога агульнага з яго сутнасцю. Яна ўяўляе сабой атрыбут «закаханасці» — душэўнага стану ніжэйшай уласцівасці, якая ўзнікла амаль што механічна і ў якую, у сутнасці, каханне эфектыўна і не ўмешваецца.

Бывае дэфіцыт гвалту, які выходзіць, магчыма, ад неадекватнай энергічнасці чалавека. Аднак, адзначыўшы гэтую акалічнасць, неабходна сказаць, што чым больш гвалтоўны псіхічны акт, чым ніжэйшае яго месца ў душэўнай іерархіі; чым ён бліжэйшы да неўсвядомленых механізмаў плоці, тым менш у ім духоўнасці. І наадварот, па меры таго як нашы пачуцці робяцца прасякнутымі духоўнасцю, яны губляюць гвалтоўнасць і механічную сілу. Адчуванне голаду ў згаладалага чалавека заўсёды будзе мацнейшым, чым імкненне да справядлівасці ў яе прыхільніка.

(Напісана ў жніўні 1926 г.).

ВЫБАР У КАХАННІ

I

Падчас адной з нядаўніх канферэнцый мне давалося выказаць сярод іншых дзве ідэі, другая з якіх непасрэдна вынікае з першай. Першая зводзіцца да наступнага: вы-
рашальная аснова нашай індывідуальнасці вызначаецца не ўяўленнямі й жыццёвым досведам, не нашым тэмперамен-
там, а чымсьці куды больш хісткім, няўлоўным і тым, што папярэднічае ўсяму. Па-першае, у нас ад прыроды закладзеная сістэма прыхільнасцяў і непрыхільнасцяў. Кожны з нас мае ў сабе сваю ўласную арганізацыю, якая ў большай ці меншай ступені падобная да арганізацыі бліжняга, узброенага і гатовага пацэліць у нас *pro* і *contra*, як батарэя сімпатый і непрыязнасцяў.

Сэрца — механізм, прызначаны для выпрацоўкі прыхільна-
сцяў і непрыхільнасцяў, — ёсць апірышчам нашай асобы. Яшчэ не ведаючы, што нас атачае, мы ўжо кідаемся дзякуючы яму то ў адзін, то ў другі бок; ад адных каштоўнасцяў да другіх. Гэтым тлумачыцца як наша прыхільнасць да таго, у чым ува-
собленыя блізкія нашаму сэрцу каштоўнасці, так і слепата да таго, у чым закладзены іншыя не менш, а можа нават больш высокія каштоўнасці, якія, аднак, успрымаюцца намі як чужыя.

Гэтую ідэю, што цяпер аргументавана падтрымліваецца ўсімі філосафамі, я магу дапоўніць іншаю — дагэтуль, як мне ўяўляецца, нікім не выказанаю.

Відавочна, што пры нашым існаванні побач з блізкім нам чалавекам мы ні да чаго так не імкнемся, як да таго, каб заглыбіцца ў свет яго каштоўнасцяў, сістэму яго прыхільнасцяў, а праз гэта выявіць карані яго асобы, падмурак яго характару. Гэтак жа сама гісторык, які хоча зразумець эпоху, павінен перш за ўсё адцеміць шкалу каштоўнасцяў людзей таго часу. З іншага

боку, тагачасныя факты й выказванні, якія да нас данеслі дакументы, будуць мёртвымі літарамі, загадкаю і шарадаю, гэтаксама як учынкi й словы нашага бліжняга, аж пакуль мы не ўбачым у патаемнай глыбіні за імі тыя каштоўнасці, выразам якіх яны служаць. Гэтыя глыбіні сэрца напраўду патаемныя, прычым у немалой ступені й для нас саміх, калі мы нясём іх у сабе, а, дакладней, яны нясуць і вядуць нас па жыцці. Яны дзейнічаюць у падземнай цемры, у сутарэннях асобы, і нам гэта так цяжка ўспрыняць, гэтак як нам цяжка ўбачыць тую пядзю зямлі, па якой ступаюць нашыя ногі. Гэтак жа сама мы не можам бачыць зрэнку свайго вока. Але, па-за тым, ладная частка нашага жыцця складаецца з камедыі аднаго актора, якую мы разыгрываем самі з сабою. Мы прыдумляем сабе рысы характару, прычым цалкам сур'ёзна, не дзеля таго, каб кагосьці ўводзіць у зман, а каб маскіравацца перад сваімі ж вачыма. Увасабляючы саміх сябе, мы гаворым і дзейнічаем пад уплывамі звонку, якія зыходзяць з сацыяльных умоў або з нашай волі й на нейкае імгненне падмяняюць сабою наша сапраўднае жыццё.

Калі чытач аддасць колькі часу самааналізу, ён са здзіўленнем — а калі-нікалі й з жахам — выявіць, што шмат якія з тых уяўленняў і пачуццяў, якія ён прывык лічыць «сваімі», у сапраўднасці не ўзніклі спантанна з яго ўласнай глыбіні, а замест гэтага ёсць рэчамі без гаспадара, выкінутымі з сацыяльнага асяроддзя ў яго самую глыбокую даліну — гэтак, як дарожны пыл ападае на вандроўніка. Дык вось, зусім не ўчынкі й словы блізкай вам асобы адчыняць нам таямніцы яе сэрца. І тыя, і другія ў нашых руках, і мы можам імі маніпуляваць. Злодзей, які з дапамогаю злачынстваў палешпыў свой дабрабыт, здольны раптам здзейсніць высакародны ўчынак, пры гэтым не перастаўшы быць злодзеем. Больш, чым на ўчынкі й словы ўвагу варта звяртаць на тое, што падаецца менш важным, — на жэсты й міміку. Дзякуючы ненаўмыснасці свайго ўзнікнення

яны даюць праўдзівую інфармацыю пра глыбокія таямніцы і звычайна адлюстроўваюць іх дакладна¹.

Тым не менш, існуюць пэўныя сітуацыі, бываюць пэўныя моманты жыцця, калі асоба, не ўсведамляючы гэтага, раскрывае шмат што са сваёй патаемнай сутнасці, свайго сапраўднага быцця. І адна з гэтых таямніц — каханне. У выбары каханай выяўляе саму сутнасць сваёй асобы мужчына, у выбары каханага — жанчына.

Упадабаны намі чалавечы тып акрэслівае профіль нашага ўласнага сэрца. Каханне — гэта імпульс, які ідзе з глыбінь нашай асобы і выносіць з бездані нетраў на паверхню жыцця багавінне і ракавінкі. Добры натураліст, вывучаючы іх, здольны рэканструяваць марское дно, з якога яны паднятыя.

Мне могуць запярэчыць, спаслаўшыся на досвед, які нібыта паказвае, што часта бывае так: жанчына, характар якой мы лічым цудоўным, дорыць свой імпэт брутальнаму і вульгарнаму мужчыне. Мяркую, што тыя, хто ў гэтым упэўнены, ёсць ахвярамі аптычнага падману: яны разважаюць пра далёкі ад іх аб'ект, у той час як каханне — гэта самы тонкі ядwab, ацаніць добрыя якасці якога можна толькі зблізку. У шмат якіх выпадках гэтка імпэт толькі ўяўны, а ў рэальнасці ён не існуе.

Сапраўднае і ўдаванае каханне трымаюцца разам, і — калі глядзець здалёк — яны міжсобку вельмі падобныя. Аднак дапусцім усё ж, што гэта сапраўдны імпэт, — што тады нам трэба думаць? Адно з двух: або мужчына не такі ўжо нікчэмны, як нам падавалася, або жанчына ў сапраўднасці не такая вытанчаная, якія мы гэта сабе ўяўлялі.

¹ Прычыны, што тлумачаць гэтую выкрывальную сілу, якую маюць жэсты, фізіяноміка, пісьмо, спосаб апранацца, разглядаюцца ў эсе «*Пра экспрэсію як касмічную з'яву*», [José Ortega y Gasset.] El Espectador, VII. [Madrid: Revista De Occidente, 1930]. — *Заўв. аўтара*.

У сваіх размовах або ўва ўніверсітэцкіх лекцыях (у сувязі з разважаннямі пра тое, што мы называем «характарам») я выказаў гэтыя меркаванні й штотраз пераконваўся, што яны з пэўным аўтаматызмам як першую рэакцыю выклікаюць пратэст і супраціў. Паколькі гэтая ідэя сама па сабе не змяшчае раздражняльных і дакучлівых элементаў — здавалася б, што крыўднага для нас у тым, што нашы мілосныя гісторыі ўяўляюць сабою праявы нашай спрадвечнай сутнасці? — гэткі несвядомы супраціў служыць пацверджаннем яе праўдзівасці. Асоба адчувае сябе бездапаможнаю, захопленую нечаканым штурмам цераз пралом, які не быў зліквідаваны. Нас увесь час раздражняюць спробы меркаваць пра нас паводле тых уласцівасцяў нашай асобы, і гэта мы падаём як сваю нядбайнасць. Нас абурала, што нас не папярэдзілі. Нам бы хацелася, каб нас ацэньвалі, паведаміўшы пра гэта загадзя і на падставе намі адабраных якасцяў, прыведзеных у парадак як перад аб'ектывам фатографа (боязь перад «маментальнымі здымкамі»). Тым часам цалкам натуральна, што той, хто вывучае чалавечае сэрца, імкнецца падкрэсліць да бліжняга незаўважна, заспець яго зняпадку, *на гарачым*.

Калі б чалавек быў здольны дарэшты падмяняць непасрэднасць воляю, прабірацца ў патаемныя глыбіні яго асобы не было б прычыны. Аднак воля здольная толькі на час прыпыніць дзеянне непасрэднасці. Роля прыхамаці ў фарміраванні нашай асобы на працягу ўсяго жыцця практычна роўная нулю. Наша істота мірыцца з малою дозай фальшавання, якое здзяйсняецца нашай воляю; зрэшты, дакладней будзе казаць не пра фальшаванне, а пра ўзбагачэнне і ўдасканаленне нашай прыроды, пра тое, што не без уздзеяння духу — розуму і волі — першародная гліна нашай індывідualityнасці ператвараецца ў новую форму. Трэба аддаць належнае ўмяшанню боскіх здольнасцяў нашага духу. Але пры гэтым пажадана не паддавацца ілюзіям і не думаць, што яно можа мець якое-кольвечы вырашальнае значэн-

не. Калі б яго маштабы былі іншымі, гаворка магла б ісці пра сапраўдную падмену. Чалавек, усё жыццё якога ідзе насуперак яго натуральным памкненням, паводле сваёй прыроды схільны да хлусні. Сустракаюцца тыя, хто шчыра крывадушнічае, бо натуральна ўзбуджаны.

Чым больш сучасная псіхалогія будзе заглыбляцца ў законы чалавечага быцця, тым відавочнейшым робіцца тое, што занятак волі й наогул духу не стваральны, а адно толькі карэкцыйны. Воля не спараджае, а наадварот, блакуе імпульс, які папярэдняе адвольнасці, які прарастае з нашай псіхічнай глебы. Яе ўмяшальніцтва, гэткім чынам, негатыўнае. Калі ж часам узнікае прадзігальнае ўражанне, то прычына палягае ў наступным: як правіла, у лабірынце нашых схільнасцяў, поцягаў, жаданняў адно з іх апынаецца тормазам для іншых. Воля, прыбіраючы гэтую перашкоду, дазваляе схільнасцям, пазбавіўшыся ад путаў, раскрывацца ў поўнай меры. Вось жа, наша «жадаю», мяркуючы па ўсім, — дзейсная сіла, хоць адзінае, што яно робіць, гэта падымае засаўкі, якія ўтрымлівалі той імпульс, што існаваў раней.

Найвялікшаю памылкаю, ад Рэнэсансу і да нашых дзён, было думаць — напрыклад, як той самы Дэкарт, — што наша жыццё рэгулюецца свядомасцю, адно толькі адной з частак нашай існасці, якую мы выразна бачым і якая падудадная нашай волі. Сцверджанне, нібыта чалавек — разумная і свабодная істота, сама менш спрэчнае. Мы й сапраўды маем розум і свабоду, аднак яны ўяўляюць сабою толькі тонкую абалонку, што ахутвае нашу істоту, якая сама па сабе ані разумная, ані свабодная. Нават самі ідэі мы атрымліваем ужо гатовымі, з крыніц, сфарміраваных ніжэй ад нашай свядомасці, у цёмных, бяздонных глыбінях. Падобным чынам жаданні таксама паводзяць сябе на падмостках нашага ўнутранага свету як акторы, якія з'яўляюцца з-за таямнічых, загадкавых куліс ужо ў грыве і так выконваюць свае ролі. І таму гэтак жа сама памылковым

было б сцвярджаць, што чалавек жыве свядомасцю, розумам, як і меркаваць, нібыта тэатр — гэта п'еса, якая разыгрываецца на асветленай сцэне; вось жа, мне здаецца сама менш недакладным казаць, што чалавек жыве сваёю свядомасцю, сваім духам. Праўда палягае ў тым, што, з выняткам гэтага кароткага ўмяшання нашай волі, мы жывём ірацыянальным жыццём, што выліваецца ў свядомасць, што паходзіць з прыхаванае крыніцы, з нябачнай глыбіні, якою мы ў рэальнасці ёсць. Таму псіхолаг павінен прыпадобніцца нырцу і сыходзіць углыб ад паверхні, дзе разыгрываюцца словы, учынкi й намеры блізкага, якія ёсць толькі дэкарацыямi сцэны. Тое, што ўяўляе цікавасць, прыхаванае за ўсім гэтым. Гледачу дастаткова глядзець на Гамлета, які праходзіць, згінаючыся пад цяжарам сваёй неўрастаніі, па ўяўным садзе. Псіхолаг чакае яго ў глыбіні сцэны, у паўзмроку заслоны й рыштунку сцэны, каб даведацца, хто ж гэты актор, які выконвае ролю Гамлета.

Цалкам натуральна, што ён шукае люкі ды шчыліны, каб пракрасціся ўглыб асобы. Адзін з гэтых люкаў — каханне. Дарэмна жанчына, якая прэтэндуе на вытанчанасць, спрабуе нас падмануць.

Мы ведаем, што яна кахала такога-і-такога. Такі-й-такі дурны, нетактоўны, заклапочаны толькі дасканаласцю свайго галыштука і зіхоткасцю свайго «Ролс-Ройса».

II

Супраць думкі пра тое, нібыта выбар у каханні выяўляе нашу сапраўдную існасць, можна выставіць нямала прэрэчанняў. Не выключана, што сярод іх ёсць дастатковыя для таго, каб парушыць праўдападобнасць гэтага сцверджання. Аднак тыя, што мне даводзілася выслуховаць, уяўляюцца мне малапераканаўчымі, недастаткова дакладнымі й зымправізаванымі ў выніку безапеляцыйных суджэнняў. Вельмі часта выпускаецца з-пад увагі, што псіхалогія эратызму выяўляецца ў мікраскапічных дэталях.

Чым больш інтымная псіхалагічная праблема, якая вывучаецца, тым большы ўплыў на яе мае дэталі.

Тым часам патрэба ў каханні належыць да самых інтымных. Мабыць, больш інтымны характар мае толькі «метафізічнае пачуццё», гэта значыць карэннае, канчатковае, падставовае ўражанне, якое мы маем ад Сусвету.

Яно ляжыць у падмурку нашых дзеянняў, якімі б яны ні былі. Яно ўласцівае кожнаму, хоць далёка не заўсёды выяўленае з аднолькавай выразнасцю. Гэтае адчуванне ўключае ў сябе наша першабытнае вырашальнае стаўленне да паўнаты рэальнасці, жывыя ўражанні, якія ствараюць для нас свет і жыццё. Рэшта нашых адчуванняў, думак, жаданняў прыводзіцца ў рух гэтым першабытным стаўленнем, падмацоўваюцца, афарбоўваюцца ім. Дакладней будзе сказаць, справа нашых мілосных гісторый ёсць адною з найяскравейшых прыкмет гэтага першабытнага пачуцця.

Назіраючы за нашым закаханым блізім, мы можам выснаваць яго бачанне або мэту ў жыцці. І гэта самае цікавае, што трэба высветліць: важныя не анекдоты пра яго існаванне, а карта, на якую ён ставіць сваё жыццё. Усе мы ў нейкай ступені ўсведамляем, што жыццё, да якога мы імкнёмся, ужо вызначанае ў сферах больш глыбокіх за тыя, у якіх дзейнічае наша воля. Пракручванне раз за разам досведу і спрэчак у нашых галовах бескарыснае: нашы сэрцы адданыя загадзя вызначанай арбіце зоркі, якая з упартасцю будзе круціцца, маючы сваю уласную гравітацыю, вакол мастацтва, палітычных амбіцый, сэксуальнага задавальнення, або грошай. Неаднаразова павярхоўнае існаванне індывіда паварочваецца супраць яго інтымнага лёсу, і вынікам гэтага сутыкнення ёсць дзіўныя маскіроўкі: які прыхоўвае пачуццёвасць, або пісьменнік, які, папраўдзе, проста прагне палітычнай улады.

Нармальнаму мужчыне «даспадобы» мала што не ўсе жанчыны, якія трапляюцца на яго шляху. Гэта дазваляе нам

больш выразна падкрэсліць характар глыбокага выбару, які мае каханне. Трэба толькі не блытаць «упадабанне» з «каханнем». Калі мужчына мімаходзь бачыць прыгожую дзяўчыну, яна выклікае ўзбуджэнне на перыферыі чулінасці мужчыны, якая куды больш уражлівая — трэба аддаць яму належнае, — за жаночую. Гэтае ўзбуджэнне аўтаматычна падахвочвае яго зрабіць першы рух у напрамку да яе. Гэтая рэакцыя настолькі аўтаматычная ды міжвольная, што нават Царква не наважвалася лічыць яе праяваю граху. Калісьці ж Царква выдатна разумела псіхалогію, і сумна, што цягам двух апошніх стагоддзяў яна страціла свае пазіцыі. Гэткім чынам, яна, відавочна, прызнала цнатлівасць тых «першых рухаў». Вось жа, мужчына адчувае цягу да жанчыны, якая ганарліва ходзіць перад ім на высокіх абцасах. Без гэтага не было б нічога іншага — ані дрэннага, ані добрага, ані загану, ані цноты. Аднак выраз «першы рух» адлюстроўвае гэтую з'яву ўсебакова. Ён «першы», бо ўзнікае з той самай перыферыі, якая дала яму моцны стымул, у той час як унутраны свет чалавека не браў у гэтым амаль што ніякага ўдзелу.

У сапраўднасці, гэтая прывабнасць амаль кожнай жанчыны для мужчыны ёсць не чым іншым, як падабенствам клічу, які інстынкт робіць да глыбокага цэнтру нашай асобы, і ён звычайна не дае адказу або дае адказ толькі адмоўны. Адказ мог бы быць станоўчым, калі б у нашым асобасным цэнтры ўзнікла адчуванне залучэння ў тое, што толькі закрунула перыферыю нашых пачуццяў. Варта гэтаму адчуванню ўзнікнуць, як яна злучае цэнтр — або, інакш кажучы, вось — нашай душы з гэтым вонкавым у дачыненні да нас адчуваннем; або, інакш кажучы: мы не толькі адчулі нейкую прывабнасць на перыферыі нашай асобы, але і рухаемся насустрач таму, што для нас прывабнае, і самі аддаём яму ў распадаржэнне ўсю сваю істоту. Такім чынам, мы не толькі адчуваем прывабнасць, але і выяўляем цікавасць. Адрозненне паміж адным і другім

палягае ў тым, што ў першым выпадку мы адчуваем цягу, а ў другім рухаемся з уласнай волі.

Гэтая цікавасць і ёсць каханнем, якое дзейнічае сярод незлічоных выпадкаў адчування прывабнасці, большую частку якіх яна адхіляе, адзначаўшы сваёй увагаю толькі адну. Вось жа, яна робіць адбор сярод інстынктаў, тым самым падкрэсліваючы й адначасова абмяжоўваючы іх значэнне¹.

Каб унесці пэўную яснасць у разуменне дзеяння кахання, неабходна як найбольш дакладна вызначыць тую ролю, якую адыгрывае ў ім палавы інстынкт. Існым глупствам ёсць сцверджанне, нібыта каханне мужчыны да жанчыны й наадварот абсалютна пазбаўленыя сэксуальнага элемента, гэтаксама як глупствам ёсць перакананне, нібыта каханне — гэта тое самае, што сэксуальнасць. Сярод шматлікіх рысаў, якія іх адрозніваюць, адначым наступную, прынцыпова важную — а менавіта тую акалічнасць, што колькасць аб'ектаў, якія задавальняюць інстынкт, неабмежаваная, у той час як каханне імкнецца да эксклюзіўнасці. Гэтая процілегласць тэндэнцый найбольш выразна выяўляецца ў тым, што нішто не стварае мацнейшага імунітэту мужчыны да чараў астатніх жанчын, як ягоная мілосная жарсць да сваёй абранніцы. Гэткім чынам, паводле самой сваёй сутнасці каханне — гэта выбар. А калі яно ўзнікае ўсярэдзіне асобы, у глыбінях душы, то прынцыпы адбору, якімі яна кіруецца, адначасова ёсць нашымі самымі інтымнымі й патаемнымі прыхільнасцямі, якія ўтвараюць наш індывідуальны характар.

Вышэй я адзначаў, што ў каханні велізарную ролю адыгрывае дэталі, якая выяўляецца ў мікраскапічных падрабязнасцях. Праявы інстынкту, наадварот, макраскапічныя; яны маюць месца на тле агульнага. Можна сказаць, што ў абодвух выпадках

¹ Тое, што палавы інстынкт выбарчы ўжо сам па сабе, было адною з выдатных ідэй Дарвіна. Каханне было б другою, нашмат больш суроваю сілай адбору. — *Зайв. аўтара.*

яны дзейнічаюць на розных адлегласцях. Прыгажосць, якая проста вабіць, рэдка супадае з прыгажосцю, якая ўзбуджае каханне. Калі б, з аднаго боку, закаханы, а з другога, чалавек, не захоплены каханнем, маглі параўнаць, што значыць для іх прыгажосць, чароўнасць адной і той самай жанчыны, то іх уразіў бы маштаб несупадзення. Чалавек, не ахоплены жарсцю, у вызначэнні прыгажосці будзе зыходзіць з гармоніі рысаў твару і фігуры, з таго, што звычайна і называецца прыгажосцю... Для закаханага гэтыя асноўныя рысы — архітэктоніка выгляду каханай, заўважная здалёк, — папросту не існуюць. Калі ён будзе шчырым, то назаве прыгажосцю драбнютка, малазначныя рысы, ніяк паміж сабою не звязаныя: колер зрэнак, рух куткоў вуснаў, тэмбр голасу...

Аналізуючы сваё пачуццё і адсочваючы траекторыю яго перамяшчэння ад свайго ўнутранага свету да каханай асобы, ён заўважае, што нітка кахання завязваецца менавіта гэтымі рысачкамі і ў кожнай хвілі сілкуецца імі. Бо няма сумневу ў тым, што каханне штохвілінна насычаецца вабнотамі каханай асобы пры рэальным яе сузіранні ды ўва ўяўленні. Яно жыве дзякуючы бесперапыннаму пацверджанню. (Каханне аднастайнае, назойлівае, неадчэпнае; ніхто не стрывае шматразовага паўтору адных і тых жа самых, няхай нават самых разумных, фраз, у той час як закаханы настойвае на новых і новых прызнаннях у каханні. І наадварот: у чалавека, абьякавага да кахання, якое да яго адчуваюць, яно выкліча засмучэнне і раздражненне сваёй надзвычайнаю дакучлівасцю).

Варта асобна акцэнтаваць тую ролю, якую адыгрываюць у каханні дэталі мімікі або жэстыкуляцыі, бо гэта — самая выразная праява аўтэнтычнай сутнасці асобы, якой мы аддаём перавагу ў сваім выбары. Іншы тып прыгажосці, якая ўспрымаецца таксама на істотнай адлегласці, мае самастойную эстэтычную каштоўнасць і выяўляе сапраўдны харакатар асобы, — гэта чароўная пластычнасць, на якую і намякае найменне

«прыгажосць». Між тым, было б памылкаю сцвярджаць, што такою прывабнаю для нас ёсць менавіта гэтая прыгажосць пластычнасці.

Я даўно заўважыў, што мужчына вельмі рэдка можа закахацца ў бездакорна пластычных жанчын. У кожным грамадстве ёсць «афіцыйна прызнаныя прыгажуні», якіх у тэатрах або падчас народных гулянняў людзі паказваюць адно аднаму як помнікі для публікі; дык вось, яны амаль ніколі не выклікаюць у мужчыне моцнай жарсці. Гэтая прыгажосць нагэтулькі эстэтычна бездакорная, што ператварае жанчыну ў твор мастацтва і тым самым аддаляе ад нас. Ёю захапляюцца — гэта значыць маюць пачуццё, якое прадугледжвае вядомую адлегласць, — аднак яе не кахаюць. Жаданне блізкасці, без якога каханне не можа існаваць, пры гэтым, вядома ж, не магчымае.

Выразная прывабнасць пэўнага тыпу асобы, а зусім не бездакорнасць рысаў або пластычная дасканаласць, на мой погляд, з найбольшаю імавернасцю спараджае каханне. І наадварот: калі замест сапраўднага кахання яго аб'ект абгорнуты фальшываю прыхільнасцю —шту б у гэтым ні было вінаватым: само каханне, цікаўнасць або асляпленне, — унутрана адчувальная паводле асобных рысак іншай асобы несумяшчальнасць падкажыма, што ён яе не кахае. У той самы час, недасканаласць, прыватныя заганы аблічча з пазіцый бездакорнай прыгажосці, калі толькі яны не празмерныя, не ствараюць перашкоды ў каханні.

Ідэяй прыгажосці, як цудоўнай мармуровай плітою, прыціснутыя вытанчанасць ды сакавітасць псіхалогіі кахання. Звычайна, калі мы паведамілі іншым, што мужчына закахаўся ў прыгожую жанчыну, то гэтым ужо ўсё сказана, у той час як, папраўдзе, не сказана нічога. Памылка мае свае карані ў платонаўскай спадчыне. (Цяжка сабе ўявіць, наколькі глыбокія пласты заходняй цывілізацыі ахопленыя ўздзеяннем антычнай філасофіі. Самы неадукаваны чалавек ужывае словы і ідэі Платона, Арыстотэля ды стоікаў). У адзінае цэлае

каханне і прыгажосць звёў Платон. І гэта пры тым, што для яго прыгажосць не азначала толькі дасканаласці цела, а была выразам дасканаласці як такой — той формаю, у якой для старажытнага грэка ўвасобілася ўсё вартае шанавання. Пад прыгажосцю разумелася на ўвазе аптымальнасць. Гэтая асаблівасць лексікі збіла з тропу наступныя разважанні на тэму эратызму.

Каханне, вядома ж, ёсць чымсьці больш сур'ёзным ды істотным, чым захапленнем рысамі твару або колерам шчок: яго сутнасць палягае ў тым, каб прасякнуўца пэўным тыпам чалавечай асобы, які заявіў пра сябе сімвалічна ў рысах аблічча, голасе або жэстах.

Каханне — гэта імкненне спараджаць сябе ў прыгажосці: *tiktein en tē kalp*, як сцвярджаў Платон... Спараджаць — значыць тварыць будучыню. Прыгажосць — гэта жыццё ў аптымальным выглядзе. Каханне імплікуе інтымную адданасць, роднасць з пэўным чалавечым тыпам, які нам уяўляецца найлепшым і які мы выяўляем увасобленым, здзейсненым у іншым чалавеку.

Усё гэта, мая сеньёра, падасца вам абстрактным, мудрагелістым, далёкім ад канкрэтнай рэчаіснасці. Тым не менш, узброіўшыся гэтаю абстракцыяй, я з погляду, скіраванага вамі на асобу Х, здолеў вызначыць, чым жа ёсць для вас жыццё. «То вып'ем яшчэ адзін катэйль!».

III

Найчасцей мужчына цягам свайго жыцця бывае закаханым некалькі разоў. У сувязі з гэтым узнікае пэўная колькасць тэарэтычных пытанняў, у дадатак да практычных, якія закаханаму даводзіцца так ці інакш вырашаць самому. Вось, да прыкладу, паасобныя з іх. Наколькі арганічная для прыроды мужчыны зменлівасць мілосных захапленняў і ці не ёсць яна заганаю, дэфектам, атрыманым у спадчыну з першабытных часоў, ад эпохі варварства? Ці трэба лічыць адзінае ў жыцці каханне

ідэальным ды пажаданым? Ці з гэтага гледзішча нармальны мужчына адрозніваецца ад нармальнай жанчыны?

Цяпер мы ўстрымаемся ад любых спробаў адказаць на такія далікатныя пытанні. Не заглыбляючыся ў іх, адзначым усё ж той неаспрэчны факт, што мужчына амаль заўсёды мае некалькі аб'ектаў кахання. Паколькі мы дамовіліся разглядаць паддоследнае пачуццё ў яго чыстай форме, пакінем убаку выпадкі адначасовых мілосных пачуццяў і звернемся выключна да тых выпадкаў, калі яны паслядоўна змяняюцца.

Ці гэты факт не ўяўляе сабою сур'ёзнага пярэчання прапанаванай намі дактрыне, што мілосны выбар карэнным чынам раскрывае істоту чалавека? Магчыма, аднак нагадаем чытачу пра трывіяльнае назіранне: бываюць два тыпы множнасці мілосных захапленняў. Бываюць індывіды, што на працягу жыцця кахаюць некалькіх жанчын, у якіх настойліва паўтараецца адзін і той самы тып жаночкасці. Пры гэтым сяды-тады праглядаюцца нават агульныя абрысы іх фізічнага аблічча. Гэтыя выпадкі прыхаванай вернасці, пры якіх у шматлікіх жанчынах мужчына кахае, у сутнасці, адну-адзіную, надзеленую вызначанымі якасцямі, вельмі распаўсюджаныя і найлепшым чынам пацвярджаюць ідэю, якую мы тут падтрымліваем.

Аднак у іншых выпадках жанчыны, якіх адну за адною кахае мужчына, або абраннікі жанчыны, якія змяняюць адзін аднаго, у сапраўднасці міжсобку істотна розняцца. Зыходзячы з прыведзеных вышэй меркаванняў, гэта б мусіла азначаць, што прыродная існасць чалавека ад часу да часу мянялася. Ці магчымыя карэнныя перамены ў самой нашай істоце? Гэта праблема мае велізарнае, магчыма, вырашальнае значэнне для любога навуковага даследавання характару. У другой палове XIX стагоддзя было прынята лічыць, што характар чалавека фарміруецца ў напрамку звонку ўнутр. Жыццёвы досвед, звычкі, якія ўзнікаюць, уплывы асяроддзя, перамены лёсу, фізіялагічныя станы пакідаюць пасля сябе нешта накшталт

асадку, якую мы называем характарам. Такім чынам, тут не можа быць і гаворкі ані пра карэнную сутнасць чалавека, ані пра нейкую душэўную арганізацыю, якая папярэднічае перыпетыям нашага жыцця і ад іх не залежыць. Мы прыпадабняемся снежцы, замяшанай на дарожным пыле, які ўздымаецца пад нашымі нагамі. Натуральна, што для гэтай сістэмы поглядаў, якія не прызнаюць карэннага ядра чалавечай асобы, не існуе таксама праблемы карэнных змен. Тое, што тут называецца характарам, мяняецца бесперапынна: калі штосьці ў ім фарміруецца, з гэткай самым поспехам яно можа і знікнуць.

Аднак вельмі важкія аргументы — не буду іх тут выкладаць — схіляюць мяне, хутчэй, да адваротнага пераканання, паводле якога больш праўдападобны рух у процілеглым напрамку — знутры навак. Задоўга да кантакту з вонкавымі магчымасцямі наша асоба бывае ўжо ўнутрана сфарміраванаю, і, хоць падзеі жыцця маюць на яе пэўны ўплыў, падзеі жыцця на асобу ўплываюць куды больш істотным чынам. Зазвычай мы надзіва неўспрымальныя да ўсяго таго, што адбываецца, калі яно чужое гэтай першапачатковай «дзейнай асобе», якою мы, па сутнасці кажучы, і ёсць. Мне могуць сказаць, што і ў гэтым выпадку не можа быць гаворкі пра карэнныя змены. Маўляў, якімі мы ёсць, калі мы нарадзіліся, гэтакімі мы будзем і ў часіну нашай смерці.

Не і яшчэ раз не. Гэтая досыць гнуткая канцэпцыя дазваляе браць пад увагу ўсю разнастайнасць з'яў.

Яна дазваляе нам убачыць розніцу паміж нязначнымі зменамі, якія падзеі вонкавага характару ўводзяць у наш лад жыцця, і тымі глыбіннымі зрухамі, якія не падуладныя староннім матывам, а караняцца ў самой прыродзе нашага характару.

Я сказаў бы, што характар мяняецца, калі пад зменамі разумець эвалюцыю. І гэтая эвалюцыя, як і ў любым арганізме, выклікаецца і абумоўліваецца ўнутранымі чыннікамі, уласцівымі самой прыродзе чалавека, гэтакімі ж самымі прыроджанымі, як і яго характар.

Чытачу няцяжка заўважыць, што часам змены ў ягоных блізкіх былі неглыбокія, неапраўданыя, калі не сказаць ганебныя, аднак у шэрагу іншых выпадкаў гэтая трансфармацыя была годнаю і мела глыбокі сэнс свайго развіцця. Яна змушала ўспомніць парастак, з якога мае вырасці дрэва, голая галіны, на якіх пасля распусцяцца лісткі, а плёнам стане густая лістота.

Адказу на гэтае цалкам магчымае пытанне. Пэўныя людзі не эвалюцыянуюць, іх характары адносна зацаснелыя (галоўным чынам з малою жыццёвай сілаю, як, напрыклад, у «тыповага буржуа»). Яны будуць няўхільна раз і назаўсёды зададзенай схемы міласнага выбару. Аднак ёсць індывіды з характарам неспакойным і шчодрым, багатым на магчымасці і здольнасці рабіць жыццёвы выбар — тыя, хто чакае сваёй зорнай часіны. Можна амаль што сцвердзіць, што менавіта гэты тып асобы нармальны. На працягу жыцця такая асоба перажывае дзве-тры трансфармацыі, і гэта — розныя стадыі той самай маральнай траекторыі. Не губляючы салідарнай павязі і нават фундаментальнага суладдзя з нашымі ўчорашнімі пачуццямі, аднаго дня мы раптам усведамляем, што наш характар выйшаў на новы этап, набыў новую мадуляцыю. Гэта мы называем карэннай зменаю. Не больш, але і не менш¹.

Наша глыбокая існасць у кожным з гэтых двух або трох этапаў як бы паварочваецца на некалькі градусаў вакол сваёй восі, перамяшчаецца ў зусім іншы сектар Сусвету і арыентуецца па новых сусур'ях.

Ці не ёсць выпадковаю тая акалічнасць, што глыбокае пачуццё кахання ахоплівае любога нармальнага мужчыну амаль аднолькавую колькасць разоў у жыцці: два-тры? А той факт, што кожны раз узнікненне гэтага пачуцця храналагічна супадае

¹ Самая цікавая і экстрэмальная з'ява - гэта «канверсія», раптоўная мутацыя катастрофічнага характару, ад якой часам пакутуе чалавек. Дазвольце мне цяпер не закранаць такую складаную тэму.

з адным з вышэйзгаданых этапаў у развіцці характару? Мне ўяўляецца цалкам натуральным бачыць у множнасці каханняў, мілосных гісторый самае бяспрэчнае пацверджанне выкладзенай тут дактрыны. Новаму адчуванню жыцця адпавядае новы тып жанчыны, якому з нейкага часу аддаюцца сімпатыі. Наша сістэма каштоўнасцяў у большай або меншай ступені памянялася, захаваўшы таемную адданасць папярэдняй, — і на першы план выходзяць добрыя якасці, якім мы перад тым не надавалі значэння — магчыма, нават не заўважалі іх; вось жа, новая схема эратычнага выбару выбудоўваецца паміж мужчынам і жанчынамі, якіх ён спаткаў.

Толькі раман мае адэкватны інструментар, неабходны дзеля таго, каб пацвердзіць гэтыя думкі. Мне давялося прачытаць фрагменты аднаго з такіх раманаў — магчыма, ён ніколі не будзе апублікаваны, — праблематыка якога менавіта гэтая: прыхаваная эвалюцыя мужчынскага характару, убачаная скрозь прызму яго мілосных гісторый. Аўтар — і гэта цікава — аднолькава настойліва даводзіць як нязменнасць характару пры ўсіх яго трансфармацыях, гэтак і непазбежнасць дылогіі змен, што адбываюцца. А жаночы вобраз на кожным этапе збірае і канцэнтруе промні гэтай жыццёвай сілы, якая эвалюцыянуе, падобна да фантомаў, што ўзнікаюць у шчыльных пластах атмасферы пад уздзеяннем пражектараў ды рэфлектараў.

РЭПЛІКА Ў ДУЖКАХ

Мае эсэ, якія паводле неабходнасці публікуюцца фрагментарна, падобна да сегментаў кальцаватых чарвякоў, у газеце «*El Sol*»¹, даюць мне прыемную магчымасць пазнаёміцца са светаадчуваннем іспанцаў ды іспанак, асабіста мне невядомых. Рэч у тым, што да мяне ідзе абнадзейлівы паток лістоў,

¹ «*El Sol*» («Дзень») — штодзённая газета, якая выходзіла ў Мадрыдзе ў 1917–1939 гг. Аўтар быў на той момант выдаўцом і галоўным рэдактарам гэтай газеты. — *Заўв. перакладчыка.*

дзе мяне або падтрымліваюць, або абвяргаюць, або са мною палемізуюць. Мая занятасць не дазваляе мне зрабіць так, як я лічу належным, адначасова прыносячы задавальненне, і адказаць на ўсе гэтыя эпістальныя знакі ўвагі, гэтакія карысныя і плённыя для пісьменніка.

Час ад часу я буду спрабаваць выцягнуць з гэтай карэспандэнцыі тое, што мне падаецца найбольш плённым і агульнакарысным.

Напачатку прывяду адзін ананімны ліст, атрыманы з Кордавы. Яго аўтар падаўся мне чалавекам у вышэйшай ступені разважным, калі не лічыць ананімнасці: «Я прачытаў вашыя нарысы «Выбар у каханні» ў газеце «*El Sol*», як чытаю ўсе вашы працы, што мне трапляюць у рукі, каб атрымаць асалоду ад вашых тонкіх і арыгінальных назіранняў. Гэтая прыхільнасць майго розуму да вашай творчасці надае мне адвагі і дазваляе звярнуць вашу ўвагу на пэўнае памылковае, з майго пункту погляду, сцверджанне ў вашым апошнім артыкуле.

Я згодны з тым, што жэст або міміка дазваляюць нам прабрацца, як Пэдра ў сваю хату, у бесклапотны (а магчыма, і пільны) розум суседа. Я настолькі сыходжуся з вамі ў гэтым пункце, што нават напісаў і апублікаваў сёе-тое на гэтую тэму.

А вось што, на мой погляд, не можа быць прынятае, дык гэта сцверджанне, нібыта «ў выбары каханай выяўляе самую сутнасць сваёй асобы мужчына, у выбары каханага — жанчына» і што ўпадабаны намі чалавечы тып акрэслівае профіль нашага ўласнага сэрца.

Больш за тое, я вазьму на сябе смеласць сцвярджаць, што міжвольны пратэст, які выклікала гэтае сцверджанне сярод вашых слухачоў, выкліканы не столькі тым, што і сапраўды малапрыемна адчуць, як пільны погляд назіральніка сарваў з цябе раптам усе покрывы, колькі, хутчэй за ўсё, неўсвядомленым. супрацівам ідэі, якую мы не можам прыняць, не разумеючы нават, чаму.

Каханне (сэксуальная жарсць, з лірычнымі аздобамі або і без іх) — назоўнік, які ўзыходзіць да асаблівага пераходнага дзеяслова, — ёсць у вядомым сэнсе самым «непераходным», самым герметычным з усіх, бо яно абмежаванае суб'ектам, бо ім сілкуецца і няма для яго іншага жыцця, апроч таго, якое суб'ект жа яму і дорыць.

Бясспрэчна, што закаханы, адчуваючы сэксуальную цягу, выбірае сабе прадстаўніцу процілеглага полу і што кожны жадаў бы знайсці ў сваёй абранніцы фізічную гармонію; пры гэтым няма нічога дзіўнага ў тым, што жанчына высокіх душэўных якасцяў прысвечыць свой імпэт вульгарнаму мужчыне, і наадварот.

Закаханага можна пазнаць праз само яго каханне, а зусім не праз аб'ект кахання. Кожны чалавек кахае напоўніцу, усімі сваімі душэўнымі сіламі, дастатковымі дзеля таго, каб надзяліць аблічча каханага той вытанчанасцю і далікатнасцю, у якой мае патрэбу душа закаханага (інакш кажучы, яго ўласная душа), падобна да таго, як чароўны ліхтар або кінапраектар накіроўвае на экран лінію і колер; падобна да таго, як Дон Кіхот у Альдонсу Ларэнса, а Нэльсан — у лэдзі Гамільтан (казуля ў пейзажах пачатку XIX стагоддзя) удыхнулі ўсё неабходнае, каб іх душы схіліліся перад гэтымі жанчынамі.

Тут я стаўлю кропку, бо мае заўвагі ў самых агульных рысах ужо выказаныя й больш я не хацеў бы вас дарма турбаваць».

Я шчыра ўдзячны за заўвагі, хоць і хацеў бы, каб яны былі больш дзейснымі. Ужо спроба звесці любоў да сэксуальнага пачуцця забытвае праблему *a limine*¹. У раздзеле «Каханне ў Стэндаля», (напачатку гэта была серыя артыкулаў апублікаваных тады ўвосень у газеце «*El Sol*»), я, як мне ўяўляецца, змог паказаць, чаму зводзіць адно да другога было б відавочнай памылкаю.

Досыць будзе прыгадаць гэткае відавочнае факт, што мужчына адчувае больш-менш моцнае сэксуальнае жаданне да

¹ Ад самага пачатку (лац.).

незлічоных жанчын, у той час як сваёй міласцю, незалежна ад таго, наколькі яна гіпертрафічная і багатая на пушчаныя ёю парасткі, ён адорыць толькі некалькіх, і, такім чынам, прыпадабненне абодвух імпульсаў немагчымае. Акрамя таго, мой ветлівы карэспандэнт сцвярджае, што «кожны чалавек кахае напоўніцу, усімі сваімі душэўнымі сіламі». Але тады каханне — гэта штосьці большае, чым «сэксуальная патрэба». І калі ёсць гэта большае, калі дух дадае свой гетэрагенны ўдзел да пажады палавага зліцця, то мы атрымліваем псіхічны рух, вельмі адрозны ад простага інстынctu, які мы называем каханнем.

І наўрад ці мэтазгодна называць гэtki істотны элемент «лірычнымі аздобамі». Было б дастаткова ў хвіліну спакою, паблізу вады, сярод герані й пад аблокамі, што плывуць над унутраным дворыкам у Кордаве, задумацца над розным зместам, які мы ўкладаем у словы «кахаць» і «жадаць».

Разважлівы кордавец адразу б заўважыў, што паміж любоўю і жаданнем, каханнем і пажадлівасцю, няма нічога агульнага, хоць яны й могуць спарадзіць адно адное: тое, чаго жадаюць, часам пачынаюць любіць; тое, што мы любім, таго, каго мы кахаем — дзякуючы таму, што любім або кахаем, — мы таксама і жадаем.

Быў час — напрыклад, «злоснага» Рэмі дэ Гурмона, — калі лічылася несур'ёзным распачынаць размовы пра каханне, якое разумелася толькі як праява пачуццёвасці (*Physique de l'Amour*¹).

Тым самым роля гэтага інстынctu ў жыцці чалавека відавочна перабольшвалася. Яшчэ пры самім узнікненні гэтай прыніжальнай і перакручанай псіхалагічнай дактрыны — у кан-

¹ «Плодевы бок кахання» (франц.). Рэмі дэ Гурмон (1858—1915) быў французскім паэтам-сімвалістам, праяікам і ўплывовым публіцыстам і крытыкам. Яго праца «Плодевы бок кахання. Эсэ пра палавы інстынкт» выйшла ў 1903 г. — Паводле Вікіпедыі.

цы XVIII стагоддзя — Бамаршэ сказаў, што «піць, не адчуваючы смагі, і кахаць няспынна — толькі гэта і адрознівае чалавека ад жывёлы». Добра, аднак чаго ж тады бракуе жывёле, якая ёсць «каханкам» адзін раз у годзе, каб яна ператварылася ў істоту, «якая кахае» на працягу ўсіх чатырох пор года? Нават калі мы застанёмся на ніжэйшым узроўні сэксуальнасці, якім чынам тады можна растлумачыць, што з жывёлы, гэткай апатычнай у каханні, узнікае чалавек, які выяўляе ў гэтай сферы надзвычайную рупнасць. Вось жа, няцяжка здагадацца, што ў чалавека, у сутнасці, адсутнічае полавы інстынкт у чыстым выглядзе, што заўсёды гэты інстынкт у яго сама менш неадлучны ад фантазіі.

Калі б чалавек быў пазбаўлены жывой і магутнай фантазіі, ён бы не мог пры любой магчымай нагодзе сэксуальна «кахаць». Вялікая частка праяў, якія прыпісваюцца гэтаму інстынтку, не мае да яго дачынення. У адваротным выпадку яны былі б таксама ўласцівыя і жывёлам. Дзевяць дзясятых таго, што мы звычайна адносім да сэксуальнасці, у сапраўднасці ёсць плёнам нашай здівоснай здольнасці ўяўлення, і гэта зусім не інстынкт, а штосьці наўпрост процілеглае — тварэнне. У сувязі з тым самым выкажу здагадку, што агульнавядомае адрозненне паміж сэксуальнасцю мужчынаў і жанчын, якое зазвычай абумоўлівае вялікую, не ўсведамляльную ёю самой стрыманасць жанчыны ў «каханні», знаходзіць адпаведнасць у меншай у параўнанні з мужчынам сіле яе ўяўлення. Прырода, прадбачлівая і разважлівая, паклапацілася пра гэта, бо, калі б жанчына валодала той жа фантазіяй, што і мужчына, юрліvasць бы захліснула свет, і чалавечы род, які неўсвядомлена аддаўся уцехам, дарэшты знік бы¹.

¹ Пажадлівасць — гэта не інстынкт, а спецыфічна чалавечае тварэнне — як тая ж літаратура. І там, і там самым важным чынікам ёсць уяўленне. І чаму псіхіятры не вывучаюць юрліvasць з гэтага боку, як літаратурны жанр, што мае свае вытокі, свае законы, сваю эвалюцыю і свае межы? — *Зайв. аўтара.*

Калі ідэя пра тое, што каханне — гэта, па сутнасці, толькі полавы інстынкт¹, вельмі трывала ўкаранілася ў масавай свядомасці, я палічыў мэтазгодным апублікаваць кордаўскі ліст, каб мець магчымасць яшчэ раз паспрабаваць абвергнуць гэтую памылку.

Напрыканцы ананім сцвярджае, што «закаханага можна пазнаць праз само яго каханне, а зусім не праз аб'ект кахання». Вось якім чынам гэта магчыма абвергнуць, пазбягаючы шматслоўнасці: 1) Якім чынам можна наўпроставым метадам пазнаваць каханне закоханай асобы, калі гэтае пачуццё, як і любое іншае, — інтымная таямніца? Выбар аб'екта — вось той рух, які дазваляе нам гэта разгадаць. 2) Калі закоханы ўкладае ў каханне ўсю душу, чаму зычлівы чытач устрымліваецца ад іншай памылковай ідэі, якая разам з канцэпцыяй гіпертрафаванай сэксуальнасці нанесла найбольшую страту псіхалогіі любові і кахання, а менавіта — ад «крышталізацыі» Стэндаля? Асноўны яе пафас палягае ў тым, што добрыя якасці каханага заўсёды выдуманя намі. Кахаць — значыць памыляцца. У вышэйзгаданай серыі артыкулаў я шмат месца надаю абвяржэнню гэтай дактрыны, пашыранай куды як у большай ступені, чым яна таго заслугоўвае. Мае довады дзеля яе абвяржэння могуць быць зведзеныя да двух. Па-першае, малаімаверна, каб цалкам звычайная жыццядзейнасць чалавека была заснаваная на сутнаснай памылцы.

Бывае, што каханне памыляецца, як памыляюцца вочы і вушы. Аднак у кожным з гэтых выпадкаў нормаю ўсё ж такі ёсць дастатковая дакладнасць. Па-другое, каханне ўсё-такі імкнецца да ўяўных або рэальных, але ўсё ж добрых якасцяў і вартасцяў. Яно заўсёды мае свой аб'ект. І няхай нават чалавек у рэальнасці не зусім супадае з гэтым уяўным аб'ектам, дзеля

¹ Калі, апрача цялесных інстынктаў, душа таксама мае інстынкты, як я лічу, дыскусію трэба было б весці зусім па-іншаму. — *Заўв. аўтара.*

іх збліжэння заўсёды маецца нейкі матыў блізкасці, якая прымушае нас выдумляць гэтую, а не іншую жанчыну як субстрат і суб'ект, якім мы захапляемся.

IV

Ідэя наконт таго, што ў каханні ўсвядомлена і наўмысна робіцца стыхійны выбар, які нашмат больш эфектыўны, і што гэта не вольны выбар, а той, які залежыць ад самых істотных асаблівасцяў характару суб'екта, вядома ж, не прымальная для тых, хто трымаецца за псіхалагічнае разуменне чалавека, якое, на маю думку, ужо было пад пагрозай і павінна быць замененае. Яно заснаванае на тэндэнцыі да перабольшвання ролі выпадку і непрадбачанай небяспекі ў людскім жыцці.

Гадоў шэсцьдзесят таму, ці нават больш, навукоўцы настойліва сцвярджалі гэтую канцэпцыю ды імкнуліся да стварэння псіхалагічнай механікі. Зазвычай прыкладна праз пакаленне іх погляды ўкараняліся ў свядомасці сярэднеадукванага чалавека, і цяпер любая спроба па-новаму паглядзець на гэтыя рэчы натыкаецца на галовы, напханыя грувацкім хломаздам. Нават незалежна ад таго, дакладная або памылковая тая тэза, што прапануецца, сутыкненне з наўпрост процілеглай агульнай хадой разважанняў немінуцае. Людзі прывыклі думаць, што падзеі, якія агулам складаюць наша быццё, пазбаўленыя якога б там ні было сэнсу, добрага або дрэннага, а ўяўляюць сабою нейкую мешаніну выпадку і механічнай фатальнасці.

Любая спроба абмежаваць ролю вышэйзгаданых сіл у лёсе чалавека і выявіць унутраную павязь (*ley interna*), якая мае свае карані ў асаблівасцях характару, пакуль што адпрэчваецца. Набор фальшывых уяўленняў — у гэтым выпадку пра «мілосныя гісторыі» блізкага чалавека або свае ўласныя — адразу заступае дарогу да розуму, не дазваляе быць пачутым, а потым і ацэненым. Дадамо да гэтага гэткія звыклыя няслушныя інтэрпрэтацыі, якія амаль заўсёды выяўляюцца ў спантаным

дадаванні чытачамі чагосыці ад сябе да аўтарскіх ідэй. Гэткая большая частка атрыманых мною заўваг. Сярод іх часцей за ўсё сустракаецца выснова, што калі б мы кахалі жанчын, у якіх адбываўся б наш інтымны лад жыцця, то наўрад ці гэтак часта здараліся б выпадкі нешчаслівага развіцця нашай жарсці. Гэта сведчыць пра тое, што тыя зычлівыя чытачы адвольна звязалі блізкасць паміж закаханай асобаю і аб'ектам яе кахання, якую я падтрымліваў, з пытаннем шчаслівасці, якая б вынікала з яе.

Дык вось, я перакананы, што адно не мае ніякага дачынення да другога. Прыкладам, калі чалавек, дарэшты самазадаволены, падобна да спадчынных «арыстакратаў» — як бы іх род ні дэградаваў, — пакахае гэткую самую самаздаволеную жанчыну. Наступствам такога выбару непазбежна будзе нешчаслівасць.

Не трэба блытаць наступствы з самім выбарам. Адначасова адкажу на іншую вялікую выбарку заўваг. Кажуць, што закаханыя ў шматлікіх выпадках памыляюцца: маюць адно суджэнне наконт аб'екта свайго кахання, а ён апынаецца зусім іншым. Ці не гэтая самая песня з рэпертуару псіхалогіі кахання паўтараецца раз за разам? Прыняўшы гэта на веру, нам застанецца прызнаць за норму або ледзьве не за норму *quid pro quo*¹, г. зн. памылку. Тут нашы шляхі разоходзяцца. Я не магу, калі не пачую вялікага мноства пераканаўчых довадаў, падзяляць тэорыю, паводле якой жыццё чалавека ў адной са сваіх самых патаемных і сапраўдных праяў, а менавіта такою ёсць каханне, — найчысцейшы й бесперапынны абсурд, глупства ды памылка.

Я не адмаўляю, што ўсё гэта часам мае месца, гэтак жа, як здараецца падман зроку, які, аднак, змушае сумнявацца ў пэўнасці нашага здоровага ўспрымання. Але, калі памылку спрабуюць паказаць як цалкам звычайную з'яву, я буду разглядаць гэта як памылку, заснаваную на павярхоўных назіраннях.

¹ Штосьці замест чагосыці (лац.).

У большасці тых выпадкаў, што маюцца на ўвазе, памылкі папросту не існуе: асоба застаецца той жа самаю, што і напачатку, — аднак потым мы перажываем наступствы такога спосабу існавання; і акурат гэта мы й называем нашай памылкаю.

Да прыкладу, нярэдка бывае так: маладзенькая мадрыдка закахалася ў пэўнага мужчыну за яго натуральнасць і смеласць, якімі вызначаецца ягоная асоба. Ён заўсёды знаходзіцца па-над абставінамі і спадзяецца з імі даць рады з вартаю захаплення самаўпэўненасцю ды ўладарнасцю, якія маюць свае карані ў абсалютнай пагардзе да ўсяго боскага і чалавечага.

Трэба прызнаць, што эмацыйная жывасць надае падобнаму чалавечаму тыпу, на першы погляд, тую прывабнасць, якой бракуе глыбейшым натурам. Перад намі — тып «ветрам падшытага» («*calavera*»¹). Дзяўчына, вось жа, закахалася ў ветрам падшытага перад тым, як ён пачынае рабіць розныя неабдуманыя ўчынкі. Крыху пазней муж, аддаўшы яе каштоўнасці ў заклад, кідае яе. Сяброўкі беспаспяхова спрабуюць сусцешыць маладую кабету, тлумачачы ўсё тым, што яна «падманулася»; але сама яна ў глыбіні душы выдатна ведае, што гэта не так, што гэткага кшталту фінал яна прадчувала ад самага пачатку і што яе каханне мела ў сабе гэтае прадчуванне, тое, што «кранала» яе як найлепшае ў гэтым чалавеку.

Я мяркую, што нам варта адмовіцца ад усіх пашыраных уяўленняў пра гэтае цудоўнае пачуццё, бо, асабліва ў нас на Пірэнейскім паўвостраве, каханне выглядае дурнаватым. Выдатны сродак чалавечай жыццёвай сілы — якой, зрэшты, няшмат — трэба настроіць і вызваліць ад нязграбна прылепленых рэчаў.

¹ Не ведаю, адкуль паходзіць гэты смешны выраз нашай мовы, і калі б хто-небудзь з чытачоў дакладна ведаў ягонае паходжанне, я быў бы вельмі ўдзячны, як што б яны мне пра гэта распавялі. Я падазраю, што яго падказалі сцэны згвалтавання на могілках, якія залатая моладзь зрабіла моднымі ў эпоху Адраджэння. — *Зайв. аўтара.*

Устрымаймися ж ад таго, каб лічыць «памылку» адзінай прычынаю гэтых частых мілосных драм. Я шкадую, што сціплы кордаўскі ананім у сваім новым пасланні падзяляе думку пра тое, што наша каханне выклікаецца «фізічнаю гармоніяй» і, паколькі адна і тая самая знешнасць можа мець у сабе «рознныя і нават процілеглыя псіхічныя якасці», мы, натуральным чынам, робім памылкі, а значыць, не можа быць асаблівай блізкасці паміж закаханым і аб'ектам яго кахання. Бо ж у першым сваім лісце гэты зычлівы зямляк Авероэса¹ прызнаваў, што ў жэстах і міміцы чалавека выяўляецца яго інтымная сутнасць. З жалем канстатую сваю няздольнасць пагадзіцца з адасабленнем фізічнага і псіхічнага — іншаю вялікаю ілюзіяй мінулай эпохі. Гэта няпраўда, і няпраўда сучасная: нібыта мы, бачачы перад сабою постаць чалавека, бачым «толькі» цела.

Атрымліваецца, што мы, праз новае і пазнейшае ментальнае дзеянне, з дапамогаю немаведама якіх — мяркуючы па ўсім, дзівосных — сродкаў надаём гэтаму матэрыяльнаму аб'екту псіхічныя якасці, невядома адкуль запазычаныя!² Наадварот, усё адбываецца зусім не так: бывае, што нам цяжка аддзяліць і абстрагаваць цела ад душы, мяркуючы, што мы гэтага можам дасягнуць. Не толькі ў чалавечых узаемаадносінах, але і ў зносінах з любой живою істотай успрыманне фізічнага аблічча адначасова дае нашай псіхіцы ўяўленне пра іх душу або заменнік душы. Выццё сабакі сведчыць нам пра яе пакуты, а ў зрэнцы тыгра мы разгледзім лютасць. Таму мы заўсёды адрознім камень або механізм ад цялеснай постаці. Плоць —

¹ Авероэс — лацінізаваная форма прозвішча народжанага ў іспанскай Кордаве знакамітага арабскага мыслара Ібн Рушда (1126—1198). — *Заўв. перакладчыка.*

² Гл. маё эсэ «Успрыманне блізкага» (*Obras completas*, том VI, с. 153) і, перш за ўсё, аб'ёмную працу Макса Штэлера: *Wesen und Formen der Sympathie* («Сутнасць і формы сімпатыі»). [Bonn.] 1923. — *Заўв. аўтара.*

гэта фізічнае цела, наладаванае псіхічным электратакам, кажучы карацей, характарам. І тое, што часам сустракаюцца двухсэнсоўныя формы і мы памыляемся ва ўспрыманні чужой душы, ніяк, паўтараю, не можа абвергнуць нармальную дакладнасць¹.

Пры сустрэчы з іншым прадстаўніком нашага віду мы раз жа адкрываем для сябе інтымную асаблівасць яго асобы. Такое пранікненне ў бліжняга існуе ў большай ці меншай ступені, у залежнасці ад нашай прыроджанай праніклівасці. Яе адсутнасць зрабіла б немагчымым як элементарныя зносіны, так і суіснаванне людзей у грамадстве. Кожны наш жэст і кожнае слова выклікалі б раздражненне ў суразмоўцы. І гэтак жа сама, як мы ўсведамляем здольнасць чуць, калі мы размаўляем з глухім чалавекам, мы заўважаем існаванне той нармальнай інтуіцыі, якой чалавек валодае аналітычна, найперш інтэлектуальна, і якой мала якія асобы карысталіся.

Веды, выяўленыя ў словах, вышэйшыя за тыя, якія задавальняюцца тым, што ёсць што-небудзь для блізкіх асоб, калі мы сутыкаемся з неасцярожным чалавекам, чалавекам без «такту»; гэты цудоўны выраз, які намякае на тое пачуццё духоўнага ўспрымання, з якім, здаецца, дакранаешся да душы іншага, датыкаешся да яго контураў, суровасці або лагоднасці яго характару, і г. д. Чаго большасць людзей не зможа зрабіць, дык гэта «сказаць», якая блізкая асоба перад імі.

Аднак, не магчы «сказаць» зусім не значыць, што гэта няможна ўбачыць. «Казаць» — гэта значыць выказваць свае думкі праз паняцці, а паняцце мае на ўвазе канкрэтную дзейнасць; але гэта таксама пэўныя веды. Няхай чытач паспрабуе апісаць словамі тое, што перад ім у пэўны момант знаходзіцца, і будзе здзіўлены тым, як мала ён можа «сказаць» пра тое,

¹ Што да гэтага вялікага пытання аб выразнай каштоўнасці цела, я яшчэ раз скіроўваю ўвагу цікаўнага чытача да майго вышэйзгаданага эсэ «Пра экспрэсію як касмічную з'яву». — *Зайв. аўтара*.

што ён так выразна бачыць перад сабою. Тым не менш, гэтыя візуальныя веды дазваляюць нам арыентавацца сярод рэчаў, адрозніваць іх — напрыклад, адценні колеру, якія не маюць найменняў — каб іх шукаць або пазбягаць. Гэткую надзвычай тонкую ўласцівасць мае наша ўспрыманне блізкай нам асобы, асабліва ў каханні.

Вось жа, не варта паўтараць як штосьці само сабою зразумелае і простае, нібыта мужчына звычайна можа закахацца ў жанчыну (і наадварот) «фізічна», а толькі потым узнікае шок ад характару таго, каго мы кахалі. Бясспрэчна, што асобныя прадстаўнікі як аднаго, так і другога полу могуць закахацца ў цела як такое; аднак гэта не больш, чым індывідуальная асаблівасць іх істоты. Такі выбар абумоўлены пачуццёвым характарам закаханай асобы. Прычым тут трэба ўдакладніць, што такое сустракаецца нашмат радзей, чым прынята лічыць. Асабліва рэдка гэта бывае ў жанчын. Таму ў тых, каму даводзілася ўважліва вывучаць жаночую душу, натуральным чынам узнікалі сумневы наконт эратычнай жарсці жанчын, якую б магла выклікаць мужчынская прыгажосць. Можна нават загадзя вызначыць, якія тыпы жанчын будуць выняткам з гэтага правіла.

Па-першае, гэта жанчыны з крыху мужчынскаю душою; па-другое, гэта тыя, што вядуць надзвычай інтэнсіўнае сэксуальнае жыццё (прастытуткі); па-трэцяе, жанчыны нармальнага тэмпераменту, якія, дасягаючы спелага ўзросту, маюць багаты досвед сэксуальных стасункаў; па-чацвёртае, тыя, якія з прычыны сваёй псіхафізіялагічнай канстытуцыі надзеленыя «вялікім тэмпераментам».

Усе гэтыя чатыры тыпы жанчын маюць нешта агульнае, што хаваецца за іх адметнаю няздольнасцю процістаяць мужчынскай прыгажосці. Як вядома, жаночая душа больш цэласная (*unitaria*) за мужчынскую: інакш кажучы, ува ўнутраным свеце жанчыны маецца менш разрозненых элементаў, чым у душы мужчыны. Так, жанчыне менш уласцівае цалкам звыклае для

мужчыны раз'яднанне сэксуальнага задавальнення і захаплення (або жарсці). Для жанчыны адно злучанае з другім нашмат больш шчыльна, чым для мужчыны. Павінна быць нейкая вельмі адмысловая прычына, каб пачуццёвасць жанчыны выйшла з-пад кантролю і пачала выяўляць сябе самастойна і дзейсна. Дык вось, у кожным з гэтых жаночых тыпаў можна знайсці зародак згаданага раз'яднання. У першым з іх — праз дозу мужчынскага пачатку, якая ў ім ёсць; а такім чынам — праз меншую долю інтэгральнасці, прыроднага падзелу паміж рознымі патэнцыямі. (Мужчынскі пачатак у жанчыне — адна з найцікавейшых праблем псіхалогіі чалавека, вартая асобнага даследавання). У другім тыпе некіроўнасць ляжыць у самім падмурку адпаведнага занятку. Таму прастытутка мае большы за звычайны поцяг да прыгожага мужчыны (зразумела, у тым выпадку, калі прастытутка не ёсць выключна своеасаблівым выпадкам мужчынскага пачатку ў жанчыне). У трэцім тыпе, абсалютна нармальным, гэтая схільнасць абумоўленая тым, што, як кажуць, «пачуцці жанчыны абуджаюцца з гадбмі». Гаворка ідзе пра тое, што яны выходзяць з-пад кантролю позна і што толькі жанчына, якая пражыла доўгае, насычанае і звычайнае ў сэксуальным дачыненні жыццё, напрыканцы паспяхова вызваляе сваю пачуццёвасць. У мужчыны лішак фантазіі можа замяніць эфектыўныя практыкаванні з мэтай пачуццёвага развіцця. У жанчыны — пры адсутнасці ў яе прыродзе мужчынскага элемента — уяўленне звычайна бывае беднаватым; мяркуючы па ўсім, менавіта гэтай асаблівасцю ў немалой ступені й тлумачыцца традыцыйная сціпласць большасці жанчын.

V

Калі выбар у каханні сапраўды мае такое вырашальнае значэнне, як гэта мне ўяўляецца, то яно ёсць адначасова *ratio cognoscendi* і *ratio essendi*¹ індывіда. Яны служаць нам крытэрам

¹ Падстава пазнання; падстава быцця (лац.).

і сігналам пазнання яго маральнага падмурку, нагадваючы, як гэта ўпершыню заўважыў Эсхіл, паплавок, зроблены з корку, які, плаваючы ў пене хваляў, дазваляе нам назіраць за невадам, пагружаным у марскія глыбіні¹. З іншага боку, яно рашуча ўрываецца ў жыццё асобы, уводзячы ў яго, у самую інтымную сярэдзіну асаблівы тып індывідуальнасці й выганяючы ўсе астатнія. Тым самым праз каханне мадэлюецца індывідуальны чалавечы лёс. Я перакананы, што мы недацэньваем той надзвычайны ўплыў, які маюць на нас мілосныя гісторыі. Рэч у тым, што ў самым лепшым выпадку мы зважаем на вонкавыя, хоць і вельмі драматычныя, праявы гэтага ўплыву — «вар’яцтвы», якія мужчына ўчыняе пад уздзеяннем жанчыны, і наадварот. А паколькі большая частка нашага жыцця, калі нават не ўсё яно, вольная ад падобных вар’яцтваў, то мы схільныя ігнараваць сапраўдныя маштабы гэтага ўплыву. Аднак справа выглядае так, што гэта звычайна надта тонкі аспект, асабліва калі ён датычыць уздзеяння жанчыны на існаванне мужчыны. Каханне злучае індывідаў у такіх шчыльных і ўсёпаглынальных стасунках, што за іх блізкасцю мы не бачым тых перамен, якія яны прыносяць адно аднаму. Асабліва атмасферычна выглядае жаночы ўплыў, і з гэтай прычыны ён усюдысны й нябачны. Яго немагчыма прадухіліць і пазбегнуць. Ён прабіраецца скрозь слабыя месцы нашай асцярожнасці й уздзейнічае на закаханага мужчыну гэтак жа сама, як клімат на расліну. Жаночыя радыкальныя спосабы экзістэнцыйнага чуцця лагодна і несупынна прыгнятаюць характэрныя рысы нашай душы й, у выніку, своеасабліва перакрываюць яе.

¹ Тут, відавочна, аўтар мае на ўвазе словы Электры з трагедыі Эсхіла (к. 525 — 456 г. да н. э.) «Хаэфоры»:

«...φελλοὶ δ' ὥς ἄρουσι δίκτυον,
τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστήρα σφζοντες λίνου».

(«...Невад не патоне ў глыбі,
Бо не дазваляць коркі паплаўкоў»).

(Радкі 506—507). — *Заўв. перакладчыка.*

Ідэя, паводле якой каханне — гэта выбар, што ідзе з глыбіняў душы, мне ўяўляецца надзвычай прадуктыўнаю. Калі, да прыкладу, не абмяжоўваючыся адным чалавекам, пашырыць гэтую дактрыну на ўсіх прадстаўнікоў той ці іншай эпохі — прыкладам, аднаго пакалення, — то ў выніку мы заўважым наступнае: заўсёды, калі гаворка ідзе пра натоўпы, масы, то яркая выяўленая чыста індывідуальныя адрозненні апынаюцца ў супярэчнасці й дамінантным робіцца ўсярэднены тып паводзінаў; у нашым выпадку гэта будзе пэўны памяркоўны тып выбару пераваг у каханні. Інакш кажучы, кожнае пакаленне аддае перавагу агульнаму мужчынскаму і агульнаму жаночаму тыпу, або, што тое ж самае, вызначанай групе прадстаўнікоў аднаго і другога полу. А калі шлюб — гэта колькасная самая значная форма ўзаемаадносін паміж поламі, то, без сумневу, у кожную эпоху не маюць ніякіх праблем з узяццем шлюбу жанчыны нейкага аднаго тыпу¹.

Як і ў выпадку з асобным чалавекам, кожнае пакаленне ў сваім мілосным выбары выяўляе падводныя плыні; і яны яго інфармуюць, што на матэрыяле гістарычнай зменнасці жаночых тыпаў, якія карыстаюцца асаблівай папулярнасцю, можна вывучаць эвалюцыю чалавечага роду. І гэтак, як кожнае пакаленне, кожная парода не адразу, а фарміруецца як вынік вялікай адмысловай працы, з прычыны таго, што большая частка мужчын аддавала яму перавагу. Так, пэўны накід

¹ Я не лічу неабходным, з гэтай канкрэтнай нагоды, нагадваць агульнавядомыя правілы, якія рэгулююць кожны закон або ацэнку, заснаваную на вялікай колькасці выпадкаў, правілы, на якіх статыстыка будзе сваю дакладнасць. Сярод вельмі істотнай колькасці выпадкаў ёсць, вядома, выпадкі самых розных тыпаў; але адзін з іх пераважае, і выняткі ўзаемна кампенсуюцца. У любы час жанчыны ўсіх тыпаў так або інакш выходзяць за муж; але пераважае адзін, якому ясна і колькасна аддаюць прыхільнасць. — *Зайв. аўтара.*

архетыпічнай іспанскай жанчыны праліў бы вусцішнае святло на пячорныя таямніцы пірэнейскай душы.

Варта было б, вядома, акрэсліць яе профіль праз параўнанне з архетыпічнай французскаю, архетыпічнай славянскаю душою, і г. д. У гэтым, як і ўва ўсім, прадуктыўным было б не верыць у тое, што рэчы й істоты ёсць такімі, якімі яны ёсць, толькі дзякуючы чыста спантаннаму самаспараджэнню.

Не! Усё, што мы бачым, што мае тую або іншую форму, ёсць у сваёй сутнасці прадуктам пэўнай сілы, адбіткам дзеяння нейкай энергіі, прыкметаю пэўнай дзейнасці. І якраз у гэтым сэнсе ўсё было зроблена, а такім чынам, заўсёды можна высветліць, якою сілай, што пакінула на ім свой след, яно было выкутае. У маральным профілі іспанскіх жанчын захаваліся ўдары ўсёй нашай гісторыі з увагнутасцямі, падобнымі да тых, што пакідае малаток майстра, які выбівае выявы на металічным келіху.

Аднак самае важнае ў мілосных прыхільнасцях пакалення — гэта іх прычынна-выніковая ўсёмагутнасць. Бо відавочна, што ад таго тыпу жанчыны, якому будзе аддадзена перавага, залежыць не толькі яго існаванне, але, у вялікай ступені, і перспектывы часу, які надыхдзе. У доме заўсёды пануе той настрой, які ў яго прыносіць жанчына. У якіх бы сферах ні «камандаваў» мужчына, яго ўмяшанне ў хатняе жыццё будзе ўрыўкавым, другарадным і афіцыйным. Дом — гэта сутнаска штодзённае, бесперапыннае, гэта чарада не адрозных адна ад адной хвілін, звычайнае паветра, якое лёгка ўвесь час удыхаюць і выдыхаюць. Гэтая хатняя атмасфера зыходзіць ад маці й, вядома, перадаецца пакаленню яе дзяцей.

Яны могуць мець самыя розныя тэмпераменты й характары; але ж яны непазбежным чынам развіваліся пад ціскам гэтага асяроддзя, агульнага ўзроўню, які ім быў наканаваны; няспынных подзьмухаў пасату, што накінуў ім своеасаблівую крывізну. Нават найменшая перамена ўва ўяўленнях пра жыццё ў жанчыны, якой сучаснае пакаленне аддае свае сімпатыі — асабліва калі

ўлічыць, што колькасць хатніх агмянёў, паддадзеных яе ўплыву, пастаянна большае, — выкліча, калі паглядзець з перспектывы найбліжэйшых трыццаці гадоў, велізарныя гістарычныя зрухі. Я абсалютна не сцвярджаю, што гэты чыннік мае для гісторыі вырашальнае значэнне; я настойваю толькі на тым, што ён адзін з самых дзейсных. Уявіце сабе, што агульны жаночы тып, упадабаны цяперашнімі юнакамі, апынаецца надзеленым крыху большаю энергіяй, чым той, да якога мела сваю прыхільнасць пакаленне бацькоў. Тым самым маладым людзям нашых дзён наканаванае існаванне, у крыху большай ступені насычанае прадпрымальнасцю ды адважнымі рашэннямі, запатрабаваннямі й задумамі. Самая нязначная змена ў жыццёвых схільнасцях, рэалізаваная ў штодзённым жыцці ўсёй нацыі, непазбежна павінна будзе прывесці да найвялікшых перамен у Іспаніі.

Заўважце: вырашальнай сілаю ў гісторыі кожнага народа ёсць сярэдні чалавек. Ад таго, які ён, залежыць дужасць цела нацыі. Само сабою зразумела, што я ані ў якой ступені не адмаўляю магутнага ўдзелу неардынарных асоб, выбітных людзей у лёсах пэўнага народа. Калі б іх не было, тады, наогул, мала што заслугоўвала б увагі. Аднак, якімі б выдатнымі ўласцівасцямі й дасканаласцю яны ні вылучаліся, іх роля ў гісторыі здзяйсняецца толькі дзякуючы таму ўплыву, які яны маюць на сярэдняга чалавека, і прыкладу, якім яны для яго служаць. Што з гэтым зробіш! Гісторыя — гэта, безумоўна, панаванне пасрэднасці. У Чалавецтва загалоўная толькі літара «Ч», якую яго ўпрыгожваюць у друкарнях. Найвялікшая геніяльнасць разбіваецца аб бязмежную моц пасрэднасці. Выглядае, што зямля змайстраваная так, каб ёю заўсёды кіраваў сярэдні чалавек. Менавіта таму гэтак важна як мага вышэй узняць сярэдні ўзровень. Вялікімі народы робяць галоўным чынам не іх выбітныя людзі, а вышыня ўзроўню развіцця незлічоных пасрэднасцяў. Бясспрэчна, што сярэдні ўзровень не можа быць падвышаны без асабліва выдатных людзей, якія

паказваюць прыклад і скіроўваюць угару інерцыю натоўпу. Аднак умяшанне вялікіх людзей можа быць толькі другасным і ўскосным. Не яны ёсць гістарычнаю рэальнасцю — нярэдка бывае, што ў геніяльных асобах народ недахопу не адчувае, а быццё нацыі мала чаго вартае. Гэта абавязкова адбываецца тады, калі масы абыякавыя да гэтых узораў, не цягнуцца за імі, не самаўдасканальваюцца.

Дзіўна, што гісторыкі да самага нядаўняга часу займаліся выключна з'явамі неардынарнымі, фактамі незвычайнымі й не заўважалі, што ўсё гэта ўяўляе сабою толькі анекдатычную, у найлепшым выпадку малазначную, цікавасць і што рэальнасцю ў гісторыі ёсць штодзённасць, бязмежны акіян, у неабсяжных прасторах якога патанае ўсё небывалае і надзвычайнае.

Вось жа, сярод панавання штодзённасці вырашальная роля належыць жанчыне, душа якой ёсць найвышэйшаю мерай гэтай штодзённасці. Для мужчыны куды больш прывабным ёсць усё незвычайнае; ён цягнецца да надзвычайнага, а сама менш марыць аб прыгодах і пераменах, пра сітуацыі напружання, складаныя, нязвычайныя. Жанчына, як процілегласць яму, адчувае дзіўнае задавальненне ад штодзённасці. Яна ўтульна ўладкавалася ў свеце ўкаранёных звычак і ўсімі сіламі будзе ператвараць сённяшні дзень ува ўчорашні. Мне заўсёды падавалася недарэчным уяўленне пра тое, што *souvent femme varie*¹ — паспешлівае адкрыццё закаханага мужчыны, з якім жанчына пэўны час бавіцца. Аднак кругагляд кавалера вельмі абмежаваны. Варта яму кінуць на жанчыну халодны позірк старонняга назіральніка, позірк заолага, як ён са здзіўленнем выявіць, што яна прагне застацца такою, якая яна ёсць, укараніцца ў звычых, у разуменні, на тым месцы, дзе яна ёсць — увогуле, надаць усяму звыклы характар. Нязменная адсутнасць паразумення ў гэтым пытанні паміж прадстаўнікамі моцнага і слабога полу ўвесь час дзівіць: мужчына цягнецца да жанчыны як да свя-

¹ Жанчына зменлівая, непастаянная (франц.).

та, феерыі, шалёнасці як экстазу, які руйнуе аднастайнасць існавання, а выяўляе ў ёй амаль заўсёды істоту, шчасцем для якой ёсць штодзённыя заняткі: ці то яна залаплівае споднюю бялізну, ці то ідзе на *dancing*. Гэта нагэтулькі дакладна, што, на сваё немалое здзіўленне, этнографы прыйшлі да пераканання, што праца была вынайздзена жанчынамі; праца — гэта значыць штодзённы вымушаны занятак, які процістаіць разнастайнай прадпрымальнасці, напружаным заняткам спортам або розным прыгодам. Таму менавіта жанчына вынайшла рамёствы: яна першая пачала ўрабляць зямлю, збіраць расліны, займацца ганчарствам. (Мяне заўсёды здзіўляла, чаму Грэгорыя Мараньён у сваёй працы пад назваю «Пол і праца»¹ не бярэ пад увагу гэтую акалічнасць, настолькі элементарную і відавочную).

Прызнаўшы штодзённасць за дамінантную сілу гісторыі, цяжка не ўбачыць велізарнага значэння жаночага пачатку ў этнічных працэсах і не выявіць асаблівай цікавасці да таго, які тып жанчыны атрымліваў у нашым народзе перавагу ў мінулым і атрымлівае ў наш час. Разам з тым, я разумею, што падобнага кшталту цікавасць сярод нас не можа быць залішне моцнаю, бо шмат што ў характарыстыцы іспанскай жанчыны тлумачаць спасылкамі на меркаваны арабскі ўплыў ды актыўную ролю святара. Не будзем зараз дыскутаваць наконт таго, наколькі адпавядае праўдзе гэтае сцверджанне. Маё прырэчэнне будзе мець папярэдні характар, і яно палягае ў тым, што, прызнаўшы гэтыя два фактары вырашальнымі ў фарміраванні тыпу іспанскай жанчыны, мы б тым самым звялі справу выключна да мужчынскага ўплыву, не пакідаючы месца зваротнаму працэсу — уздзеянню жанчыны на саму сябе і на нацыянальную гісторыю.

¹ Грэгорыя Мараньён (1887–1960) — іспанскі лекар-тэрапеўт, навуковец, гісторык, палітык, пісьменнік і філосаф. Яго праца, якая дакладна называлася «Пол, праца і спорт», упершыню была апублікаваная ў 1926 г. — *Паводле Вікіпедыі*.

VI

Якому тыпу жанчыны аддавала перавагу ў Іспаніі пакаленне, што папярэднічала нам? Які з іх мы пакахалі цяпер? На які прыпадзе выбар новага пакалення? Пытанне гэтае тонкае, далікатнае, складанае, якімі й мусяць быць тэмы, над якімі варта задумацца. Навошта ж яшчэ пісаць, калі не дзеля таго, каб, схіліўшыся над аркушам паперы, сутыкацца, як у той карыдзе, твар у твар са з'явамі небяспечнымі, імклівымі, двухрогімі? Акрамя таго, у гэтым выпадку гаворка ідзе аб праблеме надзвычайнай важнасці, і можна толькі дзівіцца з таго, што яна і паасобныя іншыя, такога самага кшталту, амаль не прыцягваюць увагі даследчыкаў. Фінансавы закон або правілы вулічнага руху абмяркоўваюцца заўзята, але, у той жа час, не каментуюцца і не аналізуюцца тэндэнцыі пачуццёвасці, якія нібы трымаюць у абдоймах усё жыццё нашых сучаснікаў. Тым часам ад тыпу жанчыны, якому надаецца перавага, не ў апошнюю чаргу залежаць палітычныя інстытуты. Было б наіўным не ўсведамляць шчыльнай повязі, да прыкладу, паміж іспанскім Парламантам 1910 года і жаночым тыпам, якому тагачасныя палітыкі давяралі свой хатні агмень. Я хацеў бы пра ўсё гэта напісаць, разумеючы, што дзевяць дзясятых маіх суджэнняў будуць памылковымі. Аднак здольнасць сумлення памыляцца — гэта ці не адзіная грамадская цнота, якую пісьменнік як такі можа ахвяраваць сваім суайчыннікам. Усё астатняе — пафасныя жэсты на мітынг у скверы або за столікам кавярні, таннае імкненне ўзбіцца на гераізм — не вынікае з сутнасці пісьменніцкага занятку — не мае ніякага дачынення да інтэлекту. (Вось ужо дзевяць гадоў, як шмат якія іспанскія пісьменнікі, шукаючы сабе прытулку ў палітыцы, дамагаюцца нагоды быць неразумнымі). Аднак перш чым спрабаваць зрабіць накід контураў жаночага тыпу, які сёння дамінуе ў Іспаніі — гэта праблема, якая заслугоўвае асобнага даследавання, — мне б хацелася давесці да лагічнага

завяршэння з далёкасяжнымі высновамі сваю думку пра выбар у каханні.

Пашыраючыся ад паасобнага індывіда да масы асоб цэлага пакалення мілосны выбар ператварыўся ў адбор, і тут нашы ідэі перагукаюцца з вялікім дасягненнем думкі Дарвіна, тэорыяй натуральнага адбору — той магутнаю сілай, якая спрыяе з'яўленню новых біялагічных формаў. Варта зазначыць, што гэтую выдатную тэорыю не ўдалося паспяхова прыстасаваць да вывучэння чалавечай гісторыі: яе месца было на падворку для скаціны, у загонах для авечак і ў дзікіх лясах. Каб яна была пераасэнсаваная ў якасці гістарычнай ідэі, патрабавалася яшчэ адно кола. Чалавечая гісторыя — гэта ўнутраная драма: яна здзяйсняецца ў душах. І было неабходна перанесці полав адбор на гэтую ўнутраную сцэну. Цяпер для нас не ёсць таямніцаю, што ў чалавеку гэты адбор робіцца праз выбар і што гэты выбар кіруецца патаемнымі ідэаламі, якія ферментуюцца ў падземных сутарэннях асобы.

Вось жа, аднаго кола ў тэорыі Дарвіна бракавала, у той час як іншае кола — сцверджанне, што ў выніку полавага адбору выбіралі самых прыстасаваных і менавіта ім аддавалі перавагу, — было відавочна залішнім. Гэтая тэорыя прыстасоўвання і была залішнім колам. Калі арганізму бывае лягчэй за ўсё прыстасоўвацца? Ці не ёсць так, што прыстасоўваюцца ўсе, акрамя хворых людзей? З іншага боку, ці нельга сцвярджаць, што дарэшты прыстасавацца не можа ніхто? І гэтак далей, і гэтак далей... Я зусім не збіраюся аспрэчваць прынцып прыстасоўвання, без якога біялогія не можа існаваць. Трэба, аднак, прызнаць, што ён больш складаны й супярэчлівы, чым меркаваў Дарвін, але перш за ўсё неабходна пагадзіцца з яго другараднаю роляй. Бо памылкова вызначаць жыццё як прыстасоўванне. Без яго нейкага мінімуму жыццё немагчыма; але ў жыцці нас захапляе тое, што яно ж стварае формы адчайна смелыя, ад пачатку непрыстасавальныя. якія, зрэшты, маюць

здольнасць замірыцца з цяжкімі варункамі — і, у выніку, выжыць. Гэткім чынам, любы жывы від не толькі можна, але і трэба вывучаць з двух процілеглых бакоў: як бліскучы і пераборлівы непрыстасавальнасці ды капрыз у і як дасканалы механізм прыстасоўвання. Мяркуючы па ўсім, жыццё для кожнай жывой істоты стварае невырашальную праблему, каб надзяліць яе задавальненнем знайсці для яе вырашэнне — зазвычай вынаходлівае і элегантнае. Настолькі, што, даследуючы формы жывога свету, міжволі хочацца ўгледзецца ў абсягі Космасу, шукаючы дасведчанага гледача, пад воплескі якога Прырода радасна здзяйсняе ўсю гэтую працу.

Мы не можам усвядоміць канчатковыя намеры, якія ажыццяўляюцца праз полавы адбор у чалавечым відзе. Мы здольныя бачыць адно асобныя прыватныя вынікі, а таксама паставіць пэўныя прывабна нясціплыя пытанні. Вось адно з іх. Ці было хоць калі-небудзь так, што жанчына аддавала перавагу самаму выдатнаму для гэтай эпохі тыпу мужчыны? Ледзьве сфармуляваўшы гэтае пытанне, мы адразу адчуваем яго моцную дваістасць: выдатны мужчына з гледзішча мужчыны і выдатны мужчына з пункту погляду жанчыны не супадаюць. Ёсць сур'ёзныя падставы падазраваць, што яны ніколі і не супадалі.

Скажам тут з усёю брутальнасцю: жанчыну ніколі не цікавілі геніі, хіба што *per accidens*¹, гэта значыць, калі ўмовы, несумяшчальныя з геніяльнасцю, суседнічаюць з геніяльнасцю чалавека. Якасці, якія мужчыны асабліва шануюць як тыя, што маюць значэнне для прагрэсу і чалавечай велічы, з эратычнага боку жанчыну не хваляюць. Вы хочаце мне сказаць, што для жанчыны ёсць істотным, ці ёсць той або іншы мужчына вялікім матэматыкам, вялікім фізікам, выбітным палітычным дзеячам? Адказ у гэтым выпадку будзе адназначны: усе спецыфічна мужчынскія здольнасці і намаганні, якія спараджалі і сілкавалі культуру, самі па сабе абсалютна не вабяць жанчын. І калі мы,

¹ Выпадкова (лац.).

у сваю чаргу, паспрабуем вызначыць, што ж за якасці здольныя выклікаць каханне жанчыны, то мы выявім іх сярод найменш істотных для ўдасканалення чалавечай прыроды — тых, што найменш цікавяць мужчыну. Геній, з гледзішча жанчыны, — гэта «нецікавы мужчына», і наадварот, «цікавы мужчына» мужчынам не цікавы.

Вельмі адметны прыклад таго, што вялікі чалавек пакідае абыякаваю жанчыну, звязаную з ім, — гэта Напалеон. Яго жыццё вядомае нам літаральна хвіліна за хвілінаю; у нашым распараджэнні ёсць поўны спіс яго мілосных прыхільнасцяў. Скардзіцца на фізічныя хібы яму не даводзілася. Прыродная зграбнасць надавала яму ў юнацтве падабенства з гнуткім і ўвішным карсіканскім лісам; пазней яго постаць набыла па імператарску круглявыя абрысы, а галава, аформіўшыся, стала ідэальнаю з гледзішча мужчынскай прыгажосці. Вядома, што яго знешнасць выклікала экзальтаванае захапленне і абуджала фантазію мастакоў — жывапісцаў, скульптараў, паэтаў; здавалася б, і жанчыны павінны былі адчуваць жарсць да яго. Зусім не: ёсць усе падставы сцвярджаць, што ніводная жанчына не была закаханая ў Напалеона-ўладара свету; усе яны адчувалі сябе побач з ім неспакойна, трывожна і няўтульна; употай усім ім думалася пра тое, што Жазэфіна абсалютна шчыра казала ўголас. У той час як ахоплены жарсцю малады генерал кідаў да яе ног каштоўнасці, мільёны, творы мастацтва, правінцыі, кароны, Жазэфіна здраджвала яму з першым-лепшым танцорам і, атрымліваючы падарункі ад апошняга, са здзіўленнем выгукала: *«Il est drôle, ce Bonaparte»*¹, вымаўляючы раскацістае «р» і асабліва акцэнтуючы «л», як рабілі ўсе французскія крэолкі².

¹ Які забаўны гэты Напалеон! (франц.).

² Стасункі паміж Напалеонам і Жазэфінай добра апісаныя ў нядаўна выдадзенай кнізе Актавьё Абры: *«Le roman de Napoléon. Napoléon et Joséphine»* («Раман пра Напалеона. Напалеон і Жазэфіна»). [Paris,] 1927. — Заўв. аўтара.

Прыкра ўсведамляць, што няхчасным вялікім людзям было адмоўлена ў жаночым цяпле. Мяркуючы па ўсім, геніяльнасць адштурхоўвае жанчын. Выняткі толькі пацвярджаюць фактычны стан рэчаў, усёабдымны, несудышальны характар якога несумненны. Гэтае, само па сабе відавочнае, выглядае больш крыўдна, калі над ім здзяйсняецца запатрабаваная рэчаіснасцю аперацыя множання. Я маю на ўвазе наступнае: у мілосных справах трэба дакладна размяжоўваць два станы, змешванне якіх ад пачатку і да канца заблытвае псіхалогію эратызму. Каб жанчына пакахала мужчыну, неабходна, каб яна перад тым на яго звярнула ўвагу. Гэтае звяртанне ўвагі — не што іншае, як асаблівая зацікаўленасць пэўнай асобаю, дзякуючы якой яна робіцца вылучанаю і ўнесенаю на агульным плане. Падобнага кшталту асаблівая ўвага не мае непасрэднага дачынення да кахання, аднак стварае сітуацыю, якая яму непасрэдна папярэднічае. Закахацца, не выявіўшы перад тым цікавасці, немагчыма, хоць цікавасцю ўсё можа і абмежавацца. Зразумела, што гэтая ўвага стварае для пачуцця, што нараджаецца, вельмі спрыяльную атмасферу, якая, у сутнасці, і дапамагае нараджэнню захаплення. Аднак надзвычай важна бачыць розніцу паміж гэтымі абодвума момантамі, бо імі кіруюць розныя падставы. Ладная колькасць памылковых цвёрджанняў псіхалогіі грунтуецца на змешванні якасцяў, «якія прывабліваюць увагу» і дзякуючы якім індывід паўстае ў выгодным святле — з тымі іншымі, што, уласна, ствараюць закаханасць (*propriamente enamoran*). Да прыкладу, багатага чалавека кахаюць зусім не за багацце; аднак багацей карыстаецца прызнай увагаю жанчын дзякуючы свайму багаццю. Дык вось, знакамітая асоба дзякуючы сваім здольнасцям мае ўсе шанцы быць адзначанай увагаю жанчыны — так што калі апошняя не закахаецца, то, здавалася б, гэтаму будзе цяжка знайсці апраўданне. З вялікімі людзьмі, якія карыстаюцца ў большасці выпадкаў шырокай вядомасцю, звычайна так і бывае. Тым не менш, антыпатыя, якую вялікі

чалавек выклікае ў жанчыны, ёсць цалкам заканамернаю. Жанчына пагаджае вялікім чалавекам, маючы свае падставы, а не выпадкова або ў выніку неасэнсавання гэтага. З пункту погляду адбору ўнутры чалавечага віду гэты факт сведчыць пра тое, што жанчына праз свае мілосныя прыхільнасці не спрыяе ўдасканаленню віду — у кожным разе так, як гэта разумеюць мужчыны. Яна, хутчэй, імкнецца выключыць найбольшыя, з гледзішча мужчыны, індывідуальнасці й выразна выказвае захапленне пасрэднасцю. Пражыўшы доўгае жыццё, дзень пры дні назіраючы за жанчынамі, нялёгка захаваць ілюзіі што да нармальных для іх мілосных прыхільнасцяў. Тыя добрыя жаданні, якія ў жанчыны часам абуджаюць выдатныя людзі, больш не будуць нас уведзіць у зман, калі мы нарэшце ўбачым, наколькі натуральна, нібы ў роднай стыхіі, яна адчувае сябе ў стасунках з пасрэднасцямі.

Гэта той стан рэчаў, які падказваюць мае назіранні; але не трэба меркаваць, што ў яго апісанні ёсць якое-кольвечы асуджэнне нармальнага характару жанчыны. Паўтаруся, што нам не дадзена ведаць сапраўдных намераў Прыроды. Хто ведае, ці за гэтаю непрыязнасцю жанчыны да самага лепшага не хаваецца глыбокі сэнс? Магчыма, у механіцы гісторыі менавіта ёй прызначаная роля сілы запавольвання, якая процістаіць турбулентнаму неспакою, запатрабаванням зменаў і руху наперад, што вырываюцца з душы мужчыны. Вось жа, калі зірнуць на пытанне ў самым шырокім абсягу і збольшага з біялагічнага гледзішча, то можна сказаць, што галоўная мэта жаночых памкненняў палягае ў тым, каб утрымаць чалавечы від у межах пасрэднасці, пазбегнуць адбору найлепшых прадстаўнікоў і паклапаціцца пра тое, каб мужчына ніколі не стаў паўбогам або арханёлам.

(Напісана ў ліпені 1927 года.)

ХАСЭ АРТЭГА-І-ГАСЭТ

Кароткая біябібліяграфічная даведка

Хасэ Артэга-і-Гасэт (1883—1955) — знакаміты іспанскі філосаф, эсэіст, педагог. Лічыцца галоўным стваральнікам перспектывізму (філасофскай дактрыны, якая аналізуе тое, як людзі па-рознаму ўспрымаюць розныя рэчы).

Хасэ Артэга-і-Гасэт нарадзіўся 9 траўня 1883 г. у Мадрыдзе, у сям’і галоўнага рэдактара газеты «El Imparcial» («Бесстаронні»), журналіста і пісьменніка Хасэ Артэгі Мунільі. Навучаючыся ў каледжы айцоў-езуітаў «Мірафлорэс дэль Пала» ў горадзе Малага, ён бездакорна авалодаў лацінскай і старагрэцкай мовамі. У 1904 г. Хасэ Артэга-і-Гасэт закончыў Мадрыдскі дзяржаўны ўніверсітэт Камплутэнсэ, абараніўшы доктарскую дысертацыю «El Milenario» («Тысячагоддзе»). Пасля гэтага сем гадоў правёў ва ўніверсітэтах Германіі, аддаючы перавагу Марбургскаму ўніверсітэту, дзе ў той час выкладаў Герман Коэн.

Вярнуўшыся ў Іспанію, Артэга-і-Гасэт атрымаў прызначэнне ў сваю alma mater, дзе выкладаў да 1936 г., калі ў Іспаніі пачалася грамадзянская вайна.

У 1923 г. ён заснаваў перыёдык «Revista de Occidente» («Заходні часопіс»), які паслужыў справе «выраўноўвання Пірэнеяў» — еўрапеізацыі Іспаніі, ізаляванай ад тагачаснага культурнага працэсу. Як перакананы рэспубліканец Артэга-і-Гасэт выступаў у якасці лідара інтэлектуальнай апазіцыі падчас дыктатуры Прыма дэ Рыверы (1923—1930 гг.), адыграў істотную ролю ў звяржэнні караля Альфонса XIII, быў адным са заснавальнікаў «Рэспубліканскай асацыяцыі Інтэлігенцыя» (1931) і абіраўся грамадзянскім губернатарам Мадрыда. Таму пасля пачатку грамадзянскай вайны яму давялося пакінуць краіну. У цэлым крытычна настроены да рэжыму іспанскага дыктатара Франсіска Франка, ён, аднак, з часам усё больш

актыўна крытыкаваў і палітычную платформу даўнейшых рэспубліканцаў.

Вярнуўшыся ў Мадрыд у 1948 г., Хасэ Артэга-і-Гасэт, разам з Хуліанам Марыясам, стварыў Гуманітарны інстытут, дзе таксама выкладаў да пачатку 1950-х гг.

Памёр 18 кастрычніка 1955 г. у Мадрыдзе.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПРАЦЫ

«Разважанні пра Дон Кіхота» (1914).

«Псіхалагічныя даследаванні» (1914–1915, апубл. у 1982)

«El Espectador» (збор эсэ і артыкулаў, тт. I–VIII, 1916–1934).

«Тэма нашага часу» (1921–1923).

«Бесхрыбетная Іспанія» (1921).

«Атлантыды» (1924).

«Дэгуманізацыя мастацтва» (1929).

«Што такое філасофія?» (1929; апубл. у 1957).

«Кант» (1929–1931).

«Што такое пазнанне?» (1929–1931, апубл. у 1984)

«Бунт масаў» (1930).

«Лекцыі пра метафізіку» (1932–1933, апубл. у 1966)

«Viva la República!» (1933).

«Эцюды пра любоў і каханне» (нямецк. выд. 1933; ісп. выд. 1941)

«Стан навукі і гістарычнага розуму» (1934–1935).

«Разважаючы пра тэхніку» (1939).

«Гісторыя як сістэма» (1941).

«Пра гістарычную рацыю» (1944).

«Ідэя Ляйбніца аб прынцыпе і эвалюцыі дэдуктыўнай тэорыі» (1947).

«Чалавек і народ» (1949–1950, апубл. у 1956).

«Гойя» (апубл. у 1958).

«Веласкес» (апубл. у 1959).

«Арыген і эпілог да філасофіі» (апубл. у 1960).

ІСПАНСКА-БЕЛАРУСКИ СЛОЎНІК-ГЛАСАР

abstracto *adj* абстрактны

acción *f* (уз)дзеянне; уплыў

acción *f* **vital** жыццёвыя паводзіны

actividad *f* актыўны пачатак; актыўнасць; дзейнасць

actividad *f* **sentimental** эмацыйная дзейнасць

acto *m* учынак; чын, учынак; дзеянне

acto *m* **amoroso** мілосны акт

acto *m* **de pensar** разумовы акт, акт мыслення (*роздум*)

actuación *f* дзеянне; дзейнасць; выкананне абавязку

admiración *f* захапленне, захапленасць

adscripción *f* залучэнне

afición *f* прыхільнасць

agente *m* стваральнік; рухальная сіла; чыннік

albedrío *m* прыхамаць, свавольства

alegría *f* радасць, уцеха

alma *f* душа

alucinación *f* галюцынацыя; памылка

amado *adj/ m f* аб'ект любові; аб'ект кахання, каханы, каханая

ámbito *m* абсяг; прастора

amor *m* любоў; каханне, міласць

amor *m* **físico** плоцэвае каханне

amor *m* **sexual** палавае каханне

amores *pl* мілосныя гісторыі (*любоўныя інтрыжкі*)

análisis *m* **cuidadoso** дэталёвы аналіз

análisis *m* **psicológico** псіхалагічны аналіз

angostura *f* **mental** раузмовая абмежаванасць

anormal *adj/n. com* анармальнае

anormalidad *f* адхіленне ад нормы

anticipación *f* прадчуванне

apetito *m* поцяг, пажадлівасць

arrebato *m* **erótico** эратычны запал

arrobo *m* **místico** містычнае захапленне

arte *m* мастацтва

aserto *m* сцверджанне

asuntos *pl* **sexuales** амурныя сюжэты

atención *f* (*зацікаўленая*) увага; уважлівасць

atributos *pl* уласцівасці

atracción *f* цяга, поцяг; прывабнасць

autenticidad *f* аўтэнтычнасць, сапраўднасць

azar *m* выпадковасць лёсу, сляпы выпадак

belleza *f* прыгажосць; прыгожае

belleza *f* **corporal** цялесная прыгажосць

bien *m* дабро; карысць
bienestar *m* дабрабыт; мілата
burgués *m* буржуа, мешчанін
calidad *f* якасць
campo *m* **mental** разумовы абсяг
campo *m* **visual** поле зроку
carácter *m* характар; адметная рыса, прыкмета
carácter *m* **anímico** душэўная ўласцівасць
carácter *m* **intelectual** духоўнае аблічча; інтэлектуальны харакатар
caso *m* выпадак; здарэнне
casuística *f* казуістыка
causa *f* прычына
causal *adj/n* каўзальны; прычынна-выніковы
ciencia *f* навука
cimiento *m* падмурак, база, грунт
circunstancia *f* акалічнасць
complejidad *f* складанасць, цяжкасць
comunidad *f* агульнасць
concentración *f* засяроджанасць; канцэнтрацыя
concepto *m* паняцце; канцэпцыя
conciencia *f* свядомасць
concomitancia *f* супадзенне; суіснаванне
concupiscible прывабны, прыцягальны, пажадлівы
condiciones *pl* якасці; варункі
confusión *f* змяшанне, блытанне
conocimiento *m* пазнанне
consecuencia *f* наступства

conservación *f* **de la especie** захаванне роду
contacto *m* зносіны; кантакт
continuidad *f* непарыўнасць, бесперапыннасць
corolario *m* (натуральнае) наступства; вынік
cosmológico *adj* касмалагічны
cotidianeidad *f* штодзённасць
creación *f* тварэнне
criatura *f* стварэнне, крэатура
cuestión *f* пытанне, праблема
definición *f* вызначэнне, дэфініцыя
deleite *m* асалода
desaparición *f* знікненне
desatención *f* няўвага
desdén *m* пагарда; непрыманне; абыякавасць
deseo *m* жаданне, хацэнне
destino *m* лёс
diferencia *f* адрозненне, розніца
dilatación *f* **visual** візуальнае пашырэнне
dimensión *f* вымярэнне
Dios *m* Бог
disensión *f* **metafísica** метафізічная звада
distancia *f* адлегласць
distinción *f* адрозненне, адметнасць
divinidad *f* Боскае; боскасць
doctrina *f* дактрына, вучэнне
doctrina *f* **estoica** вучэнне стоікаў
donjuanismo *m* донжуанства
dualidad *f* дваістасць; дуальнасць

ejercicio *m* humano практычная
дзеяннасць чалавека

elección *f* amorosa мілосны
выбар

emanación *f* эманацыя

emociones *pl* pasivas пасіўныя
эмоцыі

encantamiento *m* зачараванасць;
зачараванне

en conceptos канцэптуальна,
у паняццях

enismismamiento *m* глыбокая
задуменнасць

entusiasmo *m* імпат; уздым

entusiasmo *m* místico містычны
імпат

entusiasmo *m* sentimental пачуц-
цёвы ўздым

equivocación *f* непаразуменне;
памылка

erótico *adj* мілосны, эратычны

erotismo *m* эратызм

error *m* памылка; (па)хіба

escepticismo *m* скептыцызм

esencial *adj/n* галоўны, сутнас-
ны; існы

espacio *m* прастора

especies *pl* eróticas разнавіднасці
кахання

específico *adj* своеасаблівы;
спецыфічная рыса

espíritu *m* дух

espiritual *adj/n* духоўны

espiritualidad *f* духоўнасць

espontaneidad *f* непасрэднасць;
спантаннасць

estadio *m* стадыя, фаза

estado *m* стан

estado *m* amoroso стан зака-
ханасці

estado *m* de alma душэўны стан,
стан душы

estado *m* de gracia стан бяз-
грэшнасці і Боскай добра-
схільнасці, спрыяльны стан
для поспехаў

estado *m* hipnótico гіпнатычны
стан

estímulo *m* стымул

evidencia *f* відавочнасць, не-
сумненнасць

evolución *f* эвалюцыя

exactitud *f* дакладнасць

excitación *f* узбуджэнне, узбуд-
жанасць; стымуляцыя

existencia *f* існаванне

éxtasis *m* захапленне; экстаз

éxtasis *m* amorio мілосны
экстаз

expresión *f* выраз

expresión *f* metafórica метафара

facciones *pl* características харак-
тэрныя асаблівасці; характэр-
ныя рысы

factor *m* чыннік, фактар

facultad *f* здольнасць; уласцівасць

falsedad *f* непраўдзівасць, фаль-
шывасць

fantasmagoría *f* фантазмагорыя;
фантазія; здань

fatalidad *f* фатальнасць

fecundidad *f* шчодрасць; багац-
це; плённасць

felicidad *f* шчасце; шчаслівасць

feminidad *f* жаночкасць
fenómeno *m* феномен; з'ява
figura *f* постаць; абрысы
filósofo *m* філосаф, мысляр
fondo *m* дно, падмурак; глыбіня;
фон, тло
forma *f* форма, выгляд
forma *f* **doctrinal** сістэма ідэй
fórmula *f* фармулёўка; формула
frenético *adj* раз'юшаны, шалёны, вар'яцкі
fuerza *f* **primaria** першасная сіла, першародная сіла
función *f* функцыя
fusión *f* зліццё
generalidad *f* усеагульнасць; большасць
generosidad *f* шчодрасць; велікадушнасць, шляхетнасць
genio *m* геніяльнасць; геній
hábito *m* жыццёвая звычка
halago *m* ласка; падлабуньванне
hecho *m* факт; стан рэчаў; чын; здарэнне, выпадак
hiperactividad *f* звышактыўнасць
hipnotismo *m* гіпнатызм, стан гіпнозу, загіпнатызаванасць
horizonte *m* **filosófico** філасофскі кругагляд
idea *f* ідэя
idea *f* **fija** неадчэпная думка, ідэя-фікс
idealismo *m* ідэалізм
idealista *adj* ідэалістычны; *m* ідэаліст;
idéntico *adj* тоесны, ідэнтычны
ideología *f* ідэалогія; сістэма ідэй

ilusión *f* ілюзія
imaginación *f* уяўленне; фантазія
ímpetu *m* імпульс; памкненне
implícito *adj* імпліцытны
impresión *f* уражанне
importancia *f* **vital** жыццёвая каштоўнасць
impulso *m* імпульс, штуршок
impureza *f* распуста
incitación *f* моцнае стымуляванне, падбукторванне
individualidad *f* індывідуальнасць; асоба
individuo *m* **humano** чалавечы індывід
índole *m* прырода, натура; характар, нораў
infantilidad *f* інфантальнасць
inferior *adj/n* нізіннае, нізкае
ingenuidad *f* наіўнасць
ingrediente *m* **idéntico** тоесны, ідэнтычны кампанент
inocencia *f* цнатлівасць, нявіннасць
insatisfecho *adj* незадаволены
insensibilidad *f* неадчувальнасць; нячуласць
inspiración *f* натхненне, інспірацыя
instinto *m* інстынкт
instinto *m* **sexual** палавы інстынкт
insuficiencia *f* абмежаванасць; недастатковасць
inteligencia *f* розум, інтэлект; разуменне; веды
intención *f* намер, інтэнцыя

- interés** *m* цікавасць, інтарэс
intereses *pl* **mundanos** зямныя інтарэсы
intuición *f* інтуіцыя
invención *f* прыдумляння, вынаходжанне
investigación *f* даследаванне
irritación *f* раздражненне; узбуджэнне
jerarquía *f* іерархія
juicio *m* суджэнне
justicia *f* справядлівасць
labor *m* **espiritual** духоўная энергія, духоўныя высілкі
linaje *m* паходжанне; род
logro *m* здабыццё; дасягненне; поспех
lujuria *f* юр, юрлівасць
mal *m* зло; ліха
manera *f* *гл.* modo *m*
manía *f* апантанасць; манія
masculinidad *f* мужчынскі пачатак, маскуліннасць
materia *f* матэрыя; матэрыял
materia *f* **ánimica** адухоўленае рэчыва
mecánico механічны; механістычны
menester *m* патрэба, неабходнасць
mente *f* развага, інтэлект; здольнасць суджэння
metáfora *f* метафара
miseria *f* **mental** разумовае ўбоства
misterio *m* **vital** таямніца жыцця
misticismo *m* містыцызм
modo *m* спосаб (дзеяння), маера; лад
monotonía *f* аднастайнасць, манатоннасць
motivo *m* **generador** матывацыя спараджэння
movimiento *m* рух; хваляванне
mundo *m* свет
mutación *f* мутацыя, эвалюцыйная змена
nación *f* нацыя
narrador *m* апавядальнік, наратар
Naturaleza *f* Прырода
nivel *m* узровень
noción *f* паняцце; уяўленне; элементарныя звесткі
nodo *m* **orgánico para la sexualidad** арганічны вузел сэксуальнасці
nombre *m* найменне, назва; тэрмін
normal *adj/n* нармальны
objeción *f* прэрэчанне
objeto *m* аб'ект; прадмет, рэч
objeto *m* **de la mente** аб'ект роздуму
objeto *m* **real** рэальны аб'ект
observación *f* назіранне
obseción *f* апантанасць
odio *m* нянавісць; варажнеча
ontológico *adj* онталагічны
órbita *f* сфера; арбіта
orden *m* **estético** эстэтычная катэгорыя
orgiástico *adj* аргіастычны
patología *f* паталогія, адхіленне ад нормы

patria *f* радзіма
pecado *m* грэх
pensador *m* мысляр
pensamiento *m* думка
percepción *f* успрыманне; здольнасць успрымання
perfección *f* дасканаласць
perfecto *adj* дасканалы
perfeccionamiento *m* удасканаленне
perfil *m* профіль; абрысы, контуры
persona *f* асоба, чалавек
personalidad *f* асоба; асабовасць
pesimismo *m* песімізм
platónico *adj* платонаўскі; платанічны
plenitud *f* цэласнасць; паўната
poder *m* **creador** творчая здольнасць, творчая сіла
posesión *f* валоданне
precisión *f* дакладнасць
preocupación *f* заклапочанасць; перадузятасць
pretexto *m* нагода, прычына
primigenio *adj* першабытны
primoreo *m* дасканалая якасць
principio *m* першапрычына, пачатак; прынцып
problema *f* праблема; пытанне
proceso *m* працэс; хада; развіццё
proporcionalidad *f* прапарцыйнасць; гармонія
propósito *m* намер
proximidad *f* блізкасць
proyección *f* праекцыя
pseudoamor *m* псеўдакаханне;

несапраўдная любоў
psicología *f* псіхалогія
psique *f* **humana** чалавечая псіхіка
querer *m* жаданне, хаценне
razón *f* прычына; довад; розум; здаровы сэнс, клёк
razones *pl* **morales** довады маралі
real *n* рэальнае, рэчаіснае
realidad *f* рэальнасць, рэчаіснасць
régimen *m* **atencional** абсяг увагі
relación *f* стасунак, дачыненне
Renacimiento *m* Адраджэнне, Рэнесанс
resultado *m* вынік
reflexión *f* разважанне; роздум, рэфлексія
saint-simonianos *pl* сэнсіманісты
satisfacción *f* задавальненне; задаваленасць
sensibilidad *f* успрымальнасць; адчувальнасць, чулівасць
sentido *m* сэнс; адчуванне; развага
sentimiento *m* пачуццё, адчуванне
sentimientos *pl* **inertes** пасіўныя пачуцці
sentimiento *m* **amoroso** мілосны парыв
sentimiento *m* **erótico** эратычнае пачуццё
ser *m* быццё; істота; існасць
serenidad *f* яснасць; спакой, вытрымка
sexo *m* пол

sexualidad *f* сэксуальнасць
significación *f* значэнне
símbolo *m* сімвал
simpatía *f* сімпатыя
síntoma *m* прыкмета; сімптом
sistema *m* **de valores** сістэма каштоўнасцяў
sistema *m* **estratégico** стратэгічная сістэма
situación *f* становішча, сітуацыя
sobreactividad *f* звышактыўнасць
sobreinstintivo *adj* пазаінстынктыўны
sociedad *f* грамадства
somático *adj* саматычны
sospecha *f* падазрэнне, здагадка
subconsciente *adj/n* падсвядомае
subsuelo *m* падмурак
sueño *m* сон (*мара*)
sugestión *f* унушэнне, пабуджэнне
sujeto *m* суб'ект; прадмет; тэма
superior *adj* найвышэйшы, галоўны, вярхоўны; *n* узвышанае
tarea *f* задача; справа
tema *m* тэма
temperamento *m* **teórico** тэмперамент тэарэтыка
tendencia *f* тэндэнцыя; імкненне
teoría *f* тэорыя
teoría *f* **de las pasiones** тэорыя душэўных хваляванняў
teoría *f* **de los sentimientos** тэорыя сардэчных пачуццяў
teorías *pl* **afectivas** тэорыі афектаў

teorizador *m* тэарэтык
tiempo *m* час
tipo *m* тып, разнавіднасць, разрад
tradición *f* традыцыя
trance *m* **místico** містычны транс
trascendente *adj/n* транцэндэнтны
unión *f* лучнасць, блізкасць; саюз
Universo *m* Сусвет
urgencias *pl* **de la vida** жыццёвая мітусня
uno *m* адно; адзінкавае
valor *m* каштоўнасць; вартасць
variedad *f* разнастайнасць
verdad *f* праўда, ісціна
verosimilitud *f* імавернасць, праўдападобнасць
vicio *m* загана
vida *f* **de alma** душэўнае жыццё
vida *f* **de espíritu** духоўнае жыццё
vida *f* **íntima** інтымнае (прыватнае) жыццё
vida *f* **mental** ментальнае жыццё
violencia *f* гвалтоўнасць
virtud *f* цнота, дабрадзейнасць; годнасць; якасць
vitalidad *f* жыццёвая сіла, вітальнасць
volición *f* валявы акт
voluntad *f* воля
voluptuosidad *f* юрлівая насалада, юр

ЗМЕСТ

Прыкметы любові й кахання.....	5
Каханне ў Стэндаля	16
Выбар у каханні.....	67
Хасэ Артэга-і-Гасэт. <i>Кароткая біябібліяграфічная даведка</i>	107
Іспанска-беларускі слоўнік-гласар	109

Артэга-і-Гасэт, Х.

А86 Эцюды пра любоў і каханне / Хасэ Артэга-і-Гасэт ; пер. з іспанскай Л. Баршчэўскага. — Мінск : УП «Энцыклапедыкс», 2024. — 118 с. — (Галерэя чалавечай думкі).

ISBN 978-985-7247-74-5.

Прапанаваныя, бадай, самым знакамітым іспанскім філосафам Хасэ Артэгам-і-Гасэтам (1883—1955) як сродак адкрыцця чалавека свету разважанні пра любоў і каханне знаходзяць сваё абгрунтаванне ў розных галінах: у т. л. у самой філасофіі, псіхалогіі, навуцы аб каштоўнасцях або ацэнках, гісторыі разумення кахання або закаханасці.

«Эцюды пра любоў і каханне» ўяўляюць сабою падборку тэкстаў, першадрукава апублікаваных мысляром паміж 1926 і 1927 г. у мадрыдскай газеце «El Sol», а таксама ў газеце «La Nación», што па сёння выходзіць у Буэнас-Айрэсе. Іх першае іспанскае выданне ў выглядзе асобнай кнігі ўбачыла свет у 1941 г.

Адрасуецца ўсім, хто цікавіцца класічнай філасофіяй.

ББК 87.5(4Исп)
УДК 123

Літаратурна-мастацкае выданне

Серыя «Галерэя чалавечай думкі»

Артэга-і-Гасэт, Х.

**ЭЦЮДЫ
пра любоў і каханне**

Адказы за выпуск *Ігар Чакалаў*

12+

Падпісана ў друк 25.01.2024. Фармат 84×108 ¹/₃₂.

Папера афсетная. Друк рызаграфічны.

Ул.-выд. арк. 4,76. Ум. друк. арк. 6,19.

Наклад 75 асобнікаў. Заказ № 138.

УП «Энцыклапедыкс».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі

выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка

друкаваных выданняў № 1/266 ад 3.04.2014.

Вул. Кульман 21-Б, офіс 108, 220030, Мінск.

Вытворчае даччынае ўнітарнае прадпрыемства

«Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі

выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка

друкаваных выданняў № 2/18 ад 26.11.2013.

Пл. Свабоды, 23-103, 220030, г. Мінск.